BORNHOLMSKE SAMLINGER 2006

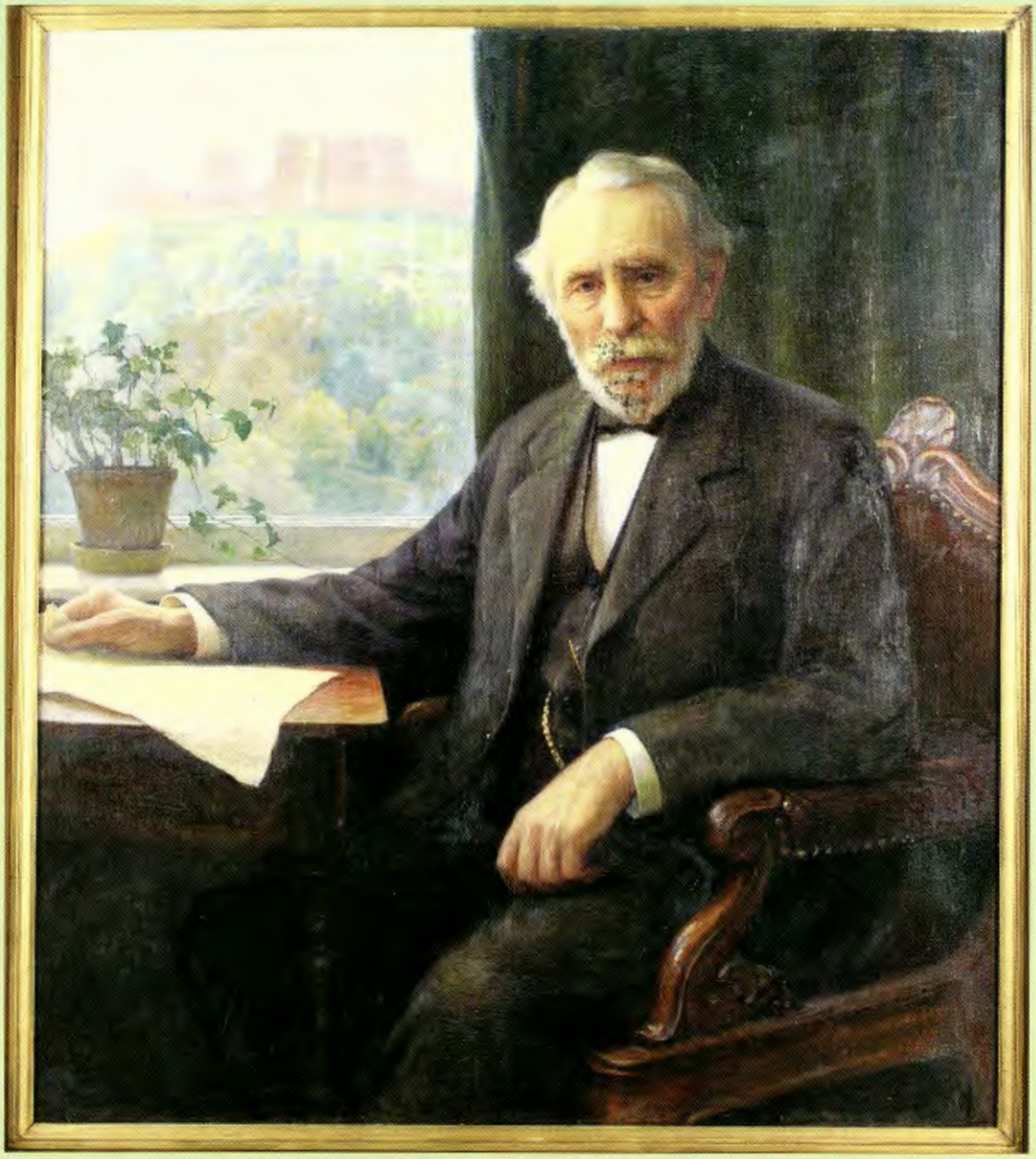

III
20

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

III. RÆKKE – 20. BIND

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

© BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND
E-mail: bornholm@historisk-samfund.dk
Internetadresse: www.historisk-samfund-bornholm.dk
Eftertryk må kun finde sted med tilladelse og kildeangivelse.

Billederne på omslaget:
Forsiden: Oliemaleri forestillende P. C. Hauberg malet af Bertel Hansen Svaneke 1924, Bornholms Museum
Bagsiden: Håndkoloreret fotografi fra Kapelstræde (nu Kapelvej), ca. 1910
Ekkodalen. Farvelagt stik af P. Hauberg, ca. 1890
Rønne gamle Raadhus, opført 1729, nedbrudt 1889. Akvarel af K. Thorsen 1946
Kanonstilling på Christiansø. Akvarel af Anker E. Kofoed 1947

Udgivet 2006

ISBN 87-87042-32-0 · ISSN 0084-7976

Burgundia tryk, Rønne.

FORORD

Det er med stor glæde, at jeg for første gang som redaktør udsender et bind af Bornholmske Samlinger. Det er ikke en hvilken som helst årbog, men det 20. og sidste bind i III. Række af Samlingerne. Det udkommer oven i købet i 2006 - i hundredeåret for stiftelsen af Bornholms historiske Samfund.

Bestyrelsen har valgt at markere det runde år med nærværende temanummer, som præsenterer en række markante bidragydere til Historiske Samlinger igennem det forløbne hundredår. Bogen indledes med en oversigt over Bornholms historiske Samfunds første hundrede år skrevet af Ann Vibeke Knudsen, Bornholms Museum. De følgende artikler er inddelt kronologisk. Arkæolog Finn Ole Sonne Nielsen har beskrevet en af de banebrydende skikkelser i den tidlige interesse for øens kulturhistorie, Museumsbestyrer J.A. Jørgensen. Kjeld Borch Vesth, Nationalmuseet, fortæller om P.C. Hauberg, som særlig har markeret sig med sit utrættelig arbejde for at bevare Hammershus, men også havde en bredere interesse for Bornholms historie. Ebbe Gert Rasmussen giver en oversigt over lægen M.K. Zahrtmanns forfatterskab. Zahrtmann har blandt meget andet ligesom Ebbe Gert Rasmussen arbejdet indgående med forholdene omkring den bornholmske opstand mod svenskerne i 1658. Karenmarie Exsteen fortæller om departementschefen K.H. Kofoed, der formåede at kombinere sit utrættelige arbejde i den danske centraladministration med en aldrig svigtende interesse for Bornholms historie. Arkitekt Niels-Holger Larsen præsenterer arkitekten Karl Thorsen og dennes virke for blandt andet at udbrede kendskabet til den spændende bornholmske bygningskultur. Lektor Th. Lind er især kendt for hovedværket om Svaneke Bys Historie, men Jens Sørensen viser, at hans virke som bornholmsk historiker omfattede meget mere. H.V. Jørgensen beretter om overlæreren A.E. Kofoed, som er særlig kendt for sin Christiansøs Historie, men også var en kulturpersonlighed i lokalsamfundet. Sprog- og kulturforskeren Aage Rohmann ydede en stor indsats for studierne af især bornholmske ord og stednavne, hans enke, Jonna Rohmann, har givet en grundig indføring i hans virke. Finn Bræstrup Karlsen fortæller om skoledirektør Poul Harild og hans indsats for kendskabet til særlig Nexøs historie. Ann Vibeke Knudsen fortæller om Bodil Tornehave og hendes alsidige forskning i bornholmsk kulturhistorie. Til sidst har H.V. Jørgensen skrevet om civilingeniør Jørn Klindt og hans virke både som forfatter i Bornholmske Samlinger og som mangeårig formand for Bornholms historiske Samfund.

Som i foregående bind afsluttes bindet med en oversigt over litteratur om Bornholm, der er udkommet 2005-06, formandsberetningen for Bornholms historiske Samfund og sammensætningen af bestyrelsen. I år udgår dog vores "lagerliste" over tidligere numre. Denne vil fremover være at finde på Bornholms historiske Samfunds hjemmeside. Denne har internetadressen www.historisk-samfund-bornholm.dk og her finder læserne mange supplerende temaer og oplysninger om det, som interesserer os alle: Bornholms historie.

Jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke Ann Vibeke Knudsen for stor hjælp med redaktionsarbejdet, ligesom også Grethe Dellgren, Burgundia Tryk, har båret over med min manglende rutine. Eventuelle fejl står for min regning.

Jeg ønsker læserne god fornøjelse med jubilæumsbogen.

Nexø d. 25.10.2006

Jakob Seerup
Redaktør

Indhold

Jakob Seerup
Forord 5

Ann Vibeke Knudsen
Bornholms Ejendommeligheder 8

Finn Ole Sonne Nielsen
Museumsbestyrer J.A. Jørgensen 1840-1908 15

Kjeld Borch Vesth
Museumsinspektør Peter Christian Hauberg 1844-1928 29

Ebbe Gert Rasmussen
Læge M. K. Zahrtmann 1861-1940 47

Karenmarie Exsteen
Departementschef K. H. Kofoed 1879-1951 57

Niels-Holger Larsen
Arkitekt Karl Thorsen 1879-1949 71

Jens Sørensen
Lektor Th. Lind 1885-1967 83

H.V. Jørgensen
Overlærer Anker Erland Kofoed 1893-1985 101

Jonna Rohmann
Mag. art. Aage Rohmann 1895-1982 111

Finn Bræstrup Karlsen
Ledende skoleinspektør Poul Harild 1914-2003 125

Ann Vibeke Knudsen
Cand. mag. Bodil Tornehave 1915-1993 135

H.V. Jørgensen
Civilingeniør Jørn Klindt 1921-2005 147

Niels Foght Hansen
Litteratur om Bornholm
indgået i Bornholms Centralbibliotek 2005-2006 155

Ann Vibeke Knudsen
Bornholms historiske Samfund 2005-2006, formandsberetning 161

Love - Bornholms historiske Samfund 165
Forfatternes navne og adresser 166
Bestyrelsens navne og adresser 167

Bornholms Ejendommeligheder

Historisk Samfund og "pionærerne"

af Ann Vibeke Knudsen

Bornholms historiske Samfund kan i disse år fejre sit 100 års jubilæum. Foreningens spæde start lå allerede i 1905, men først året efter lykkedes det at samle så stor interesse for sagen, at man kunne udgive "Bornholmske Samlinger 1. Bind".

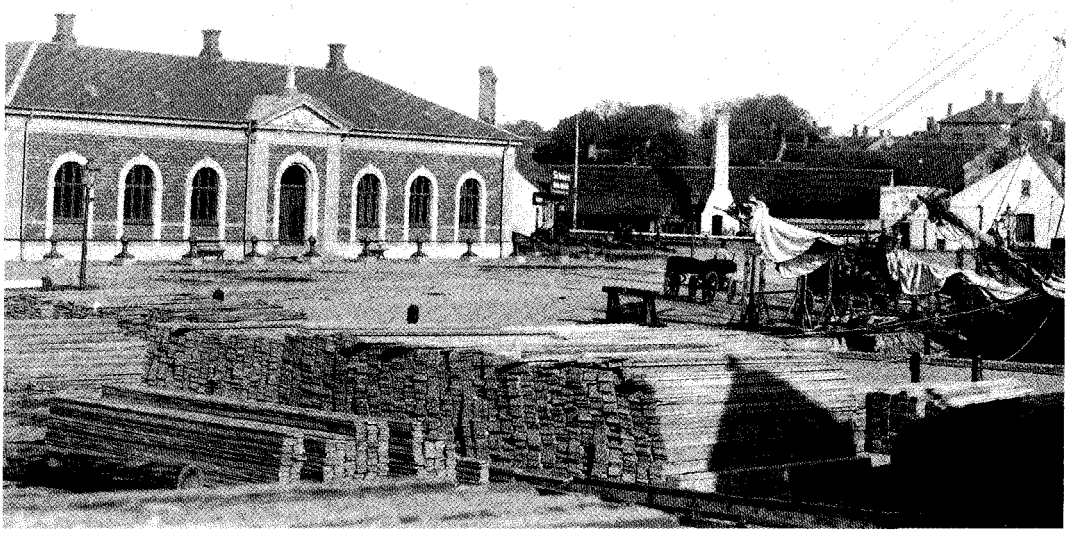

På initiativ af toldinspektør F. Jørgensen og adjunkt Holbeck dannedes "Bornholmsk Samfund" (senere "Bornholms historiske Samfund") på Toldkammeret i Rønne 29. maj 1905. Foto, Toldkammeret i Rønne; Th. Yhr o. 1900.

For lidt over 100 år siden samledes en håndfuld hæderkronede bornholmere. De havde fået en god ide. De ville danne en forening, der skulle have til opgave at udgive et lokalt historisk tidsskrift.

Dagen og tidspunktet var 29. maj 1905 kl. 20. Mødedeltagerne var - for at nævne dem i "rangorden" - amtmand Bille-Brahe, borgmester Olivarius, "begge rektorer" far og søn, C.G. Koefoed og M.C. Koefoed, overlærerne Øllgaard og Tryde, ad-

junkterne H. St. Holbeck og N. Juul Sørensen (som senere tog navneforandring til Saksø), læge Søren Kabell samt initiativtageren, toldinspektør F. Jørgensen (som senere tog navneforandring til Theist). Mødet blev holdt i toldkammerets lokaler på havnen i Rønne.

Toldinspektør Jørgensen berettede bl.a. om en historisk forening i Ribe Amt - og med den som inspiration dannede man "Bornholmsk Samfund", der havde til opgave at udgive 1 à 2 bind årligt af "Bornholmske Samlinger". De skulle rumme artikler om "Øens Historie, Sprog, Flora, Handel og Skibsfart, Memoirer mm.". Man regnede med at kunne skaffe ca. 500 medlemmer, som hver skulle betale 2 kr. For det beløb kunne man trykke de historiske bind.

Den "unge" rektor Marcus Conrad Koefoed valgtes til formand, toldinspektør Jørgensen blev næstformand. I bestyrelsen kom Olivarius, Sørensen og Holbeck.

Det første nummer af samlingerne udkom i 1906. Formanden fungerede som redaktør, hvilket han fortsatte med til sin død i 1939, dog i de sidste år assisteret af lektor Th. Lind.

Adjunkt Holbeck skrev forordet, og artiklerne blev leveret af læge og lokalhistoriker M.K. Zahrtmann, der skrev om det ældste på dansk trykte skrift om Bornholm, af førstelærer N. Hansen, Aaker, der skrev om Aaker Præstegaard i 200 Aar, læge Søren Kabell, der skrev en meget stor artikel om "Rønne Dilettantcomedies første 75 Aar" og endelig var det lærer og museumformand J.A. Jørgensen, der skrev om "En bornholmsk Mordsag fra 17de Aarhundrede". Netop J.A. Jørgensen var et godt eksempel på en person, der interesserede sig brændende for den bornholmske historie, gerne skrev mindre afhandlinger og hidtil havde fået dem udgivet af lokale boghandlere, sikkert ikke uden besvær og store omkostninger. J.A., Jørgensen havde således siden 1886 udgivet seks historiske arbejder, derimellem hans Bornholms Historie 1-2. Efterfølgende publicerede han sine artikler i Samlingerne.

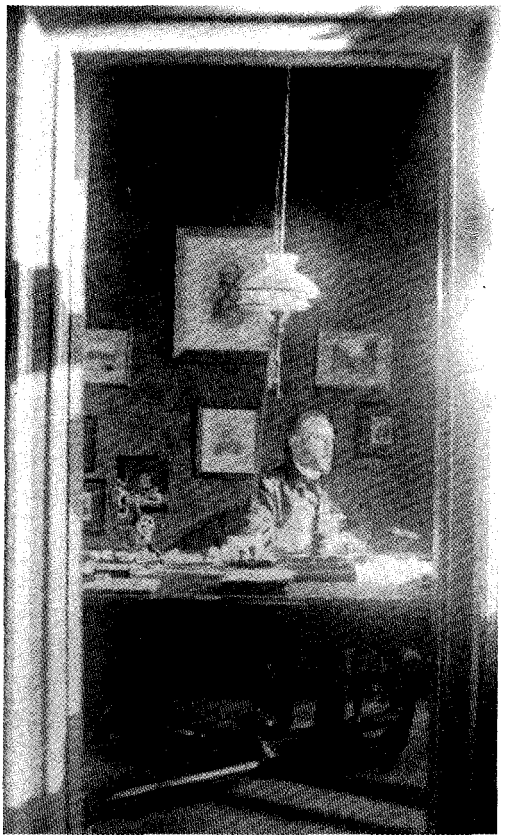

Toldinspektør F. Jørgensen på sit kontor på Rønne Toldkammer i januar 1905.

Bindet afsluttedes med "Bornholmiana", ordsprog, talemåder, sange mm., samlet af rektor M.C. Koefoed og helt i pagt med den interesse for det bornholmske sprog, som var oppe i tiden.

Gymnasiets lærere 1902. Flere af dem deltog i foreningens stiftende møde i 1905. De er - stående fra venstre - A.V. Øllgaard, P.C. Haslund, Grønbech, P.A. Larsen, H. St. Holbeck, E.C. Tryde og M.C. Koefoed (rektor 1903-1929). Siddende fra venstre: Andersen, I.T. Aasted, C.G. Koefoed (rektor 1884-1903) samt N.J. Sørensen (senere Saksø).

Adjunkt Holbeck udtrykte meget godt i sit forord, hvad præcis det var man ville med foreningen eller "Selskabet" i datidens sprogbrug. "Det var et Formaal at søge de enkelte Landsdeles Ejendommeligheder paa de forskellige Omraader mere alsidigt belyste, end det hidtil har kunnet ske". Selskaber af tilsvarende karakter dannedes i de år overalt i Danmark. Når man læser Holbecks forord, får man et klart billede af, at det især er den bornholmske dialekt, man er bekymret for og søger at fastholde, ved at trykke sagn, viser og talemåde. Emnet var særligt aktuelt netop på det tidspunkt, idet J.C.S. Espersen, 1812-1859, der havde haft sit virke på Rønne Lærde Skole, sine to sidste leveår endog som rektor, posthumt var ved at få udgivet værket "Bornholmsk Ordbog" af "Det kgl. danske Videnskabernes Selskab". Det udkom i 1908.

Det var dog angiveligt ikke altid lige let at sikre udgivelsen af Bornholmske Samlinger, men rektor Koefoed var utrættelig i sit arbejde for at holde liv i det, hans biografer kaldte for hans "hjertebarn".

Rektor Koefoed

M.C. Koefoed var født i 1859 i Rønne. Han blev dog student fra Sorø skole i 1876 og cand. philol. (svarende til en cand. mag.-uddannelse) i 1885. Året efter blev han adjunkt i Århus og knap ti år senere, i 1894,

blev han ansat ved "Rønne lærde Skole", det som nu er Bornholms Gymnasium. Hans far var rektor på skolen til 1903, hvor sønnen overtog faderens embede.

Rektor Koefoed blev en ihærdig formand. Ikke nok med at han kæmpede for at fastholde foreningen, han bidrog også de første år, som allerede nævnt, med forskellige småartikler, digte på bornholmsk og gengivelser af breve fra kendte bornholmere.

M.C. Koefoed var i en årrække formand for "Dampskibsselskabet paa Bornholm af 1866", vel derfor udgav han i 1916 sammen med direktør Th. Lund selskabets 50 års jubilæumsskrift: "A/S Dampskibsselskabet paa Bornholm af 1866". Rektor Koefoed var også formand for Foreningen Bornholm, som han var med til at stifte, og han var medlem af Bornholms Museumsforeningen i en del år.

Da M.C. Koefoed døde i 1939 skrev Th. Lind en nekrolog i Bornholmske Samlinger. Lind priste Koefoed for den ihærdighed, hvormed det var lykkedes ham at holde liv i Samlingerne; medlemsskaren var ikke altid lige stor og kun ved at finde midler på anden vis, lykkedes det ham at få skriftet ud.

Privat boede rektor junior i den prægtige villa ved Hovedvagten i Rønne, Søndergade 16. Den blev bygget i 1894 af naboen, fru Petra Kathinka Rønne og hun fik en københavnerarkitekt, Franz Gudme, til at tegne huset. M. C. Koefoed var netop blevet ansat som adjunkt på Rønne lærde Skole og blevet gift med Petrea Rønnes datter, Magda Elisabeth Rønne. Villaen var en bryllupsgave. Svigermoderens far havde været den velhavende købmand, skibsreder og avlsbruger H.P. Rønne. Familien

Amtmand, baron Bille-Brahe deltog i mødet, hvor Bornholmsk Samfund blev grundlagt.

Borgmester Olivarius deltog i mødet i 1905 og blev valgt ind i bestyrelsen. Det var dengang der var herrer til!

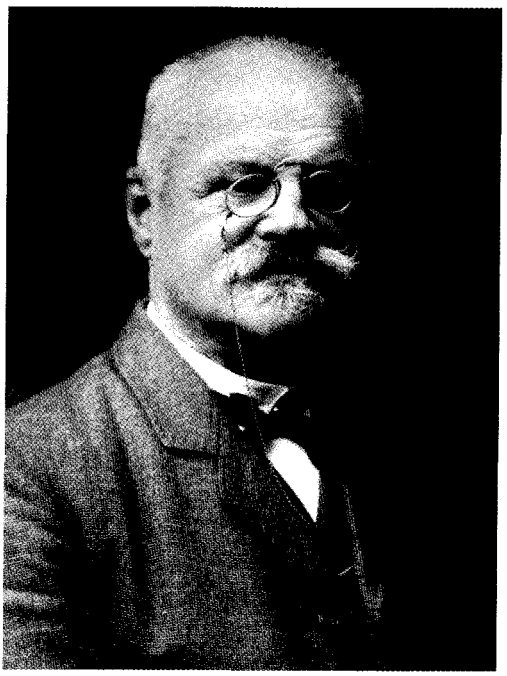

Læge Søren Kabell deltog i mødet i 1905 og skrev en stor artikel om Rønne Theater til Samlingernes bind 1.

Rektor Koefoed fotograferet på en skolerejse Bornholm rundt i 1913.

ejede den fornemme "Rønnes Gård", som stadig ligger mellem rektorboligen og Hovedvagten. Koefoed døde i 1939, men enken overlevede ham med mange år og døde først i 1979, næsten 100 år gammel. Hun var født i 1876.

Efter rektoren

I 1939 bestod bestyrelsen, efter Koefoeds død, af bibliotekar E. Götzsche, realskoleforstander A. Jensen, fhv. avlsbruger Peter Thorsen og Th. Lind. Efter Koefoed overtog Th. Lind formandskabet i Bornholmsk Samfund (fra 1953 benævnt Bornholms historiske Samfund) og samtidig som ene mand redaktionen af Bornholmske Samlinger.

Med Lind fik både Historisk Samfund og Bornholms Museum, som Lind var blevet daglig leder af og formand for i 1930, en flittig, ihærdig og vedvarende formand og leder. De to hverv har gjort det muligt for ham at mødes med andre fagfolk både på og udenfor Bornholm. De har også givet ham mulighed for at følge med i arkæologiske og historiske undersøgelser. Desuden betød det, at alle fund og gaver til museet passerede hans skrivebord for nærmere undersøgelse og registrering. De årlige beretninger fra museet blev udformet som små artikler og mindre afhandlinger og blev trykt i "Bornholmske Samlinger" fra bd. 21 i 1932 til bd. 31 i 1947. Linds artikler i Samlingerne blev indledningen til Bornholms Museums årsskriftsrække.

Historisk Samfunds 50års jubilæum blev holdt på Nylars samlingshus i 1955. Her var det formanden, stadig Th. Lind, der for første gang berettede om foreningens hi-

M.C. Koefoed og hustru Magda Elisabeth Koefoeds fornemme hjem, den grundmurede villa ved siden af fruens barndomshjem, Rønnes Gård ved Hovedvagten i Rønne.

storie. Ved samme lejlighed stiftedes en "ærespris" i anledning af 50 års jubilæet. Den skulle gives til personer eller institutioner: 1. for historisk virksomhed vedrørende Bornholm, 2. for bevarelse af kendskabet til den bornholmske dialekt, 3. for bevarelse af det bornholmske landskab (herunder også skabelse af nye forhold, der understreger det bornholmske landskab). 4. for bevarelse af den bornholmske arkitektur (herunder også skabelse af nye bygninger, der føjer sig ind i den gamle arkitektur eller i landskabet). Prisen blev stiftet på initiativ af foreningens daværende sekretær, civilingeniør J. Klindt-Jensen.

En 100 år gammel forening

100års jubilæet har det endnu bestående Bornholms historiske Samfund besluttet skal markeres på Bornholms Museum i november 2006. Det vil dreje sig om 100året for udgivelsen af det første bind af "Samlingerne", som er foreningens fornemste opgave. Jubilæet vil blive markeret på behørig vis med udgivelse af jubilæumspublikationer og med en reception for foreningens medlemmer.

Medlemstallet er i jubilæumsåret på knap 700 medlemmer. Bestyrelsen består af Ann Vibeke Knudsen (formand), Robert Hansen (næstformand og sekretær), Erik Svendsen (kasserer), Jakob Seerup (redaktør), Svend Aage Møller, H.V. Jørgensen, Per Thule Hansen, Ebbe Gert Rasmussen og Anette Eriksen.

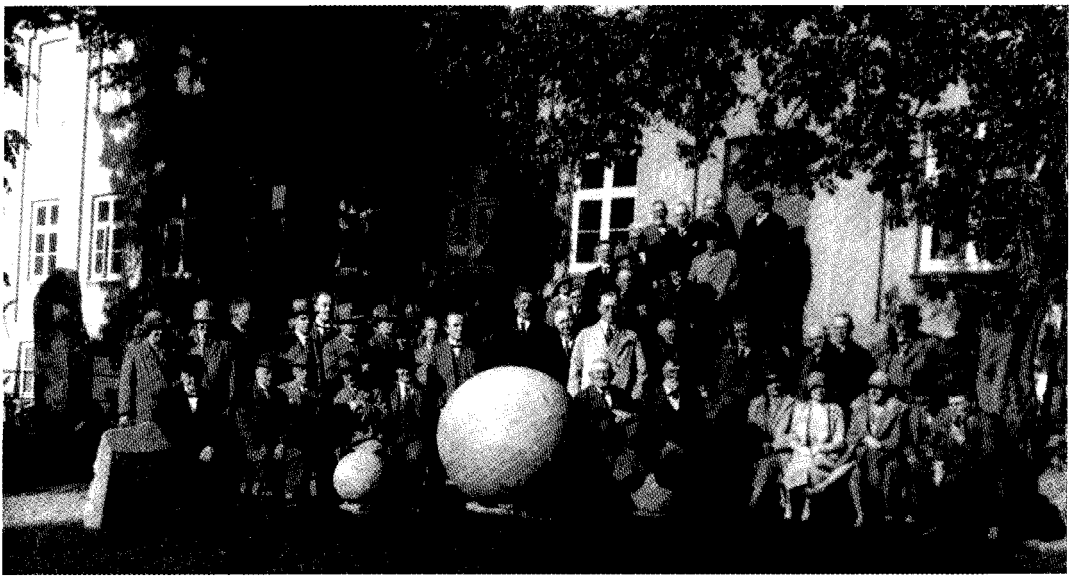

En historisk udflugt til Bornholm. Forhenværende avlsbruger Peter Thorsen genkendes på billedet. I 1942, da Thorsen fyldte 70 år, hædrede Historisk Samfund, som dengang kaldtes "Bornholmsk Samfund" ham med et festskrift "Smaaafhandlinger om Bornholm til Peter Thorsen". Peter Thorsen ses forrest som no. to til højre for den runde sten. Peter Thorsen døde i 1947.

Foreningens formænd:

1906-1939	Marcus Conrad Koefoed, Rønne, rektor
1939-1959	Th. Lind, Svaneke, lektor
1959-1978	Jørgen Klindt-Jensen, Rønne, civilingeniør
1978-1992	Olaf Hansen, Nexø, bogholder
1993-2001	Ebbe Gert Rasmussen, Rønne, lektor
2001-	Ann Vibeke Knudsen, Rønne, museumsleder

Foreningens redaktører:

1906-1926	Marcus Conrad Koefoed
1926-1939	Marcus Conrad Koefoed og Th. Lind
1939-1961	Th. Lind
1961-1962	Redaktionsudvalg: Aage Davidsen, Olaf Hansen og Jørgen Klindt-Jensen
1962-1974	C.H. Kibsgaard
1974-1983	Ebbe Gert Rasmussen
1983-1996	Per Thule Hansen
1997-2005	Henning Søby Andersen, (suppleret af Ann Vibeke Knudsen forskellige år)
2005-	Jakob Seerup

Der er indtil nu udkommet:

1. række, bd. 1-40, fra 1906-1966 (registerbindene 1965 og 1966)
2. række, bd. 1-20 fra 1964-1992 (registerbindet 1992).
3. række, bd. 1-20 fra 1987-2007 (registerbindet forventes 2007).
4. række, bd. 1- fra 2006.

Museumsbestyrer J. A. Jørgensen 1840-1908

Af Finn Ole Sonne Nielsen

Fig. 1. Skolelærer J.A.Jørgensen Bornholms Museums første leder. Jørgensen blev i 1884 beæret med Dannebrogsordnen for sin arkæologiske indsats. Udover udgravninger og indberetninger til Nationalmuseet var Jørgensen også opmærksom på betydningen af at formidle resultaterne til en større offentlighed. Ofte anonymt, er det blevet til talrige artikler om arkæologiske nyfund trykt i øens dagblade.

Johan Andreas Jørgensen (1840-1908) formand for Bornholms Museumsforening og bestyrer af Bornholms Museum 1893-1908. Med sit kolossale engagement og sin store arbejdskraft lykkedes det J.A.Jørgensen at vække en folkelig interesse for øens kulturhistorie, i første omgang arkæologien, men efter oprettelsen af museet i 1893 også for historisk tid, fig.1.

Jørgensen var født i Hanved ved Flensborg i Sønderjylland. Allerede som 20. årig tog han skolelærereksamen i Århus. Efter først at have arbejdet som hjælpelærer blev han konstitueret som lærer i Stenbjerg, Slesvig, men efter tabet af Slesvig-Holsten i 1864 blev han afskediget af tyskerne. Samme efterår fik han stillingen som lærer ved Ibsker Nordre skole og kirkesanger ved Ibs Kirke. Stillinger han varetog frem til foråret 1902, hvor han tog sin afsked for at hellige sig stillingen som museets leder.

Jørgensens interesse for øens arkæologi blev vækket gennem Emil Vedel (1824-1909), der 1866-1871 var Bornholms amtmand. Ligesom Jørgensen havde Vedel i 1864 måttet afstå sit embede i Flensborg som Departementchef for Ministeriet for Slesvig. Som amtmand indsendte Vedel danefæ og arkæologiske fund til Oldnordisk Museum i København. Fra 1868, hvor han havde behov for en "fritidsbeskæftigelse", valgte han arkæologien og "drev med kraft sit arkæologiske studium".

Fig. 2. Den gamle Ibsker Nordre Skole på matr.nr. 6 a af Ibsker sogn, hvor J.A.Jørgensen boede fra 1864-1902. Den ophørte som skole i 1906 og kaldes i dag Højvang. Gravpladsen Mandhøj, der ligger tæt nodøst for skolen og som Jørgensen delvist udgravede 1870-71, er i dag fredet, men desværre ikke meget synlig i landskabet.

Vedel havde først samarbejdet med Jørgensens jævnaldrende lærerkollega og landsmand - sønderjyden Lorentz Petersen (1839 - 1904). Petersen var lærer ved Østre Skole i Østermarie 1862-1875 og førstelærer i Allinge 1876-1904. Samarbejdet blev fortsat, men efter at Jørgensen i 1870-71 havde gennemført meget omfattende og omhyggelige arkæologiske undersøgelser på Mandhøj, der lå på hans egen skolelod, fig. 2, blev Jørgensen Vedels nærmeste samarbejdspartner. Jørgensen fik af Oldnordisk Museum vederlag for udlæg til gravningen og indledte dermed et mangeårigt samarbejde med centralmuseet. Samarbejdet havde dog nær fået en brat ende, da Vedel i august 1871 overtog amtmandsstillingen i Sorø. Sorø-området kunne dog slet ikke måle sig arkæologisk med Bornholm, derfor rejste Vedel jævnligt til øen for at lede udgravninger. Fra 1875 indtil 1896 gennemførtes, efter Jørgensens forarbejde, hver sommer udgravningskampagner på øen, en sidste undersøgelse blev foretaget i 1901. Ikke sjældent blev undersøgelserne gennemført for Vedels egne midler, når Oldnordisk Museum/Nationalmuseets økonomiske muligheder var udtømte.

Nationalmuseets opgaver på Bornholm blev reelt ledet af Vedel, og alle de mange indberetninger om fund og undersøgelser, der blev udarbejdet, frem for alt af lærer Jørgensen, blev først sendt til Vedel, som derefter videresendte fund og beretninger til Nationalmuseet. Jørgensen undersøgte alle oldtidsperioder fra den ældre stenalder på Hammeren til middelalderens fiskeboder på Frennemark.

Ofte blev Jørgensens indberetninger uændret publicerede med en kommentar som "Lærer Jørgensen har med utrættelig Nidkjærhed forsat Undersøgelserne" eller "Undersøgelserne, der fornemmelig skyldes Lærer Jørgensen". Vedel og Jørgensen udgjorde et fast team, "Trofaste og meget virksomme medarbejder" skriver Vedel om Jørgensen i sine erindringer. I sommeren 1885 fik Jørgensen sammen med en af sine sønner, helt ekstraordinært og med Vedels hjælp, også tilladelse til at foretage sammenlignelige studier ved at udgrave en halv snes grave i Blekinge og østre Skåne.

Bortset fra i avisartikler publicerede Jørgensen aldrig selv de videnskabelige resultater, det overlod han helt til Vedel. På trods af uenighed om Jørgensens engagement ved oprettelsen af Bornholms Museum i 1893 bevarede de altid et nært venskab.

Resultaterne af de mange arkæologiske undersøgelser og indsamlinger samlede Vedel i to monografier: "Bornholms Oldtidsminder og Oldsager" fra 1886 og "Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager" fra 1897. Bøgerne indeholder en total registrering af samtlige arkæologiske fund og fundoplysninger, der indtil 1896 kendtes fra Bornholm. Et imponerende arbejde, som det ikke siden er lykkedes at gøre efter.

Jørgensen som sogneberejser

Den første af Vedels bøger fra 1886 var i høj grad baseret på sognebeskrivelserne, der indeholdt en topografisk fortegnelse og beskrivelse af samtlige oldtidsminder og fund i hvert eneste af øens sogne, forfattet af de to sønderjyske skolelærere.

Den første beskrivelse udarbejdede Lorentz Petersen i 1870 over Østermarie, men det var først fra 1875, hvor Jørgensen blev sat på opgaven, at der for alvor kom gang

i den meget omfattende berejsning og det efterfølgende fredningsarbejde. I 1873 havde J.J.A.Worsaae (1821-1885) Directeur for de antiqvariske Mindesmærkers Bevaring af Rigsdagen fået en årlig bevilling til berejsninger og fredninger. Worsaaes argumentation var, at "det maa være Opgaven, i de forskjellige Egne at frede nogle af de vigtigste og mest eiendommelige (Oldtidsminder red.) for vore Efterkommere, at ikke hele store Strækninger af vort Fædreland snart skulde miste de Kæmpehøie og Dysser, som i umindelige Tider have givet Danmark sit eiendommelige præg."

Med de såkaldte Sognebeskrivelser blev der udarbejdet antikvariske kort og beskrivelser over samtlige mindesmærker og fund fra oldtiden. Bortset fra Østermarie, Rø og Olsker/Allinge-Sandvig sogne, der blev berejst af lærer Petersen, var det Jørgensen der udarbejdede alle de øvrige sognebeskrivelser, herunder supplerende oplysninger om Østermarie og Rø. På de længste ture blev der bevilget en hestevogn, men ellers gik Jørgensen i reglen.

Efter at sognebeskrivelserne var blevet indleverede i 1884, arbejdede Jørgensen for på forbilledlig vis at supplere disse og markere fundstederne på de antikvariske kort, men planen vandt aldrig gehør hos centralmuseets ellers meget fremsynede arkæolog Sophus Müller (1846-1934). Vedel indsamlede fundoplysningerne i Efterskriftet fra 1897, men her savner vi i dag den mere præcise topografiske placering af fundstederne, som Jørgensen havde tilbudt, og som nu ofte er mistet, fig. 3.

Bedømt med eftertidens mål var Jørgensen derfor langt mere visionær og grundig end Vedel og Sophus Müller.

Efter Müller og Nationalmuseet i 1892 havde opnået en fast årlig bevilling til arkæologiske udgravninger skrev Jørgensen i et brev dateret d.16. juni 1895 således også: "Undertegnede tillader sig herved at foreslaa, at Nationalmuseet giver mig Tilladelse til at foretage en Reise paa Bornholm for at affatte en Fortegnelse over saadanne Gravhøie, der tildels ere sløifede, men hvis Centralgrav endnu maa antages ubeskadiget. Jeg anser dette for at være paatrængende nødvendigt, thi kun derved kan jeg forebygge, at en Del Grave i Høi blive ødelagte uden at der gives Nationalmuseet Leilighed til at foretage en Undersøgelse. Efter endt Reise vil jeg saa indsende en udførlig Redegørelse om hver enkelt beskadiget Høi. Saa kan Nationalmuseet overveie, om det vil lade den undersøge. Samtidigt hermed kan jeg træffe Aftale om eventuel Fredning af ubeskadigede Høie og muligvis erhverve enkelte Gravpladser til Nationalmuseet. Jeg vil behøve et Par Ugers Tid til dette Arbeide."

Sophus Müller svarer d. 20. juni "Deres Forslag om at foretage Reise for at undersøge, hvilke Gravhøie der maatte egne sig til Undersøgelse beklager jeg ikke at kunne gaa ind paa. Der haves tilstrækkelig mange Oplysninger om Mindesmærkerne paa Bornholm; saa en Supplering heraf bør der ikke anvendes videre Tid."

Jørgensen replicerer: "Jeg beklager i høi Grad Museets Svar, thi Følgen heraf bliver at Gravhøi efter Gravhøi lidt efter lidt pløies og skufles bort uden at Museet faar Leilighed til at foretage en Undersøgelse. Først naar Arbeidsfolkene, som sløife en Høi, maaske efter flere Aars Forløb endelig ved Sløifningen af den sidste Rest finde Oldsager faar man det maaske at vide,

Fig. 3. Kort over Svanekeområdet med angivelse af helleristninger med HR. J.A.Jørgensen var fra 1876 den drivende kraft bag opdagelsen af øens helleristninger. Han fandt mere end 100 skålsten og sikrede mange af stenene gennem fredninger. Flere af helleristningerne på kortet er først for nylig er blevet genfundet.

men saa er det for sent at faa undersøgt Forholdene. ... Ganske i Almindelighed være det mig tilladt at bemærke, at hvor mange og hvor tilstrækkelige de Oplysninger Nationalmuseet har om Mindesmærkerne paa Bornholm end i Natoinalmuseets Øine maate være - saa trænge de alligevel utvivlsomt til at suppleres i flere Henseende, hvilket er indlysende ved sig selv. Jeg skal blot nævne et eneste Eksempel: Helleristninger !!! De ere ikke nær alle opdagede der findes Hundreder endnu ! Ærbødigst 1.juli 1895 J.A.Jørgensen "

Fredningsarbejdet

Gennem sogneberejsningerne opnåede Jørgensen et indgående kendskab til Bornholm. Jørgensen medvirkede ved 70 fredninger. Den første i 1875, hvor Ibsker Sogneråd med Lærer J.A. Jørgensens samtykke freder en bautasten på Ibsker Søndre Skoles grund. I "Beretning om Fredlyste Mindesmærker Paa Bornholm" som han fik udgivet i 1905 skriver han: "Fredningsarbejdet fortsætter fremdeles, og det maa haabes, at alle Mindesmærker, der endnu ikke ere fredlyste, ville blive det.

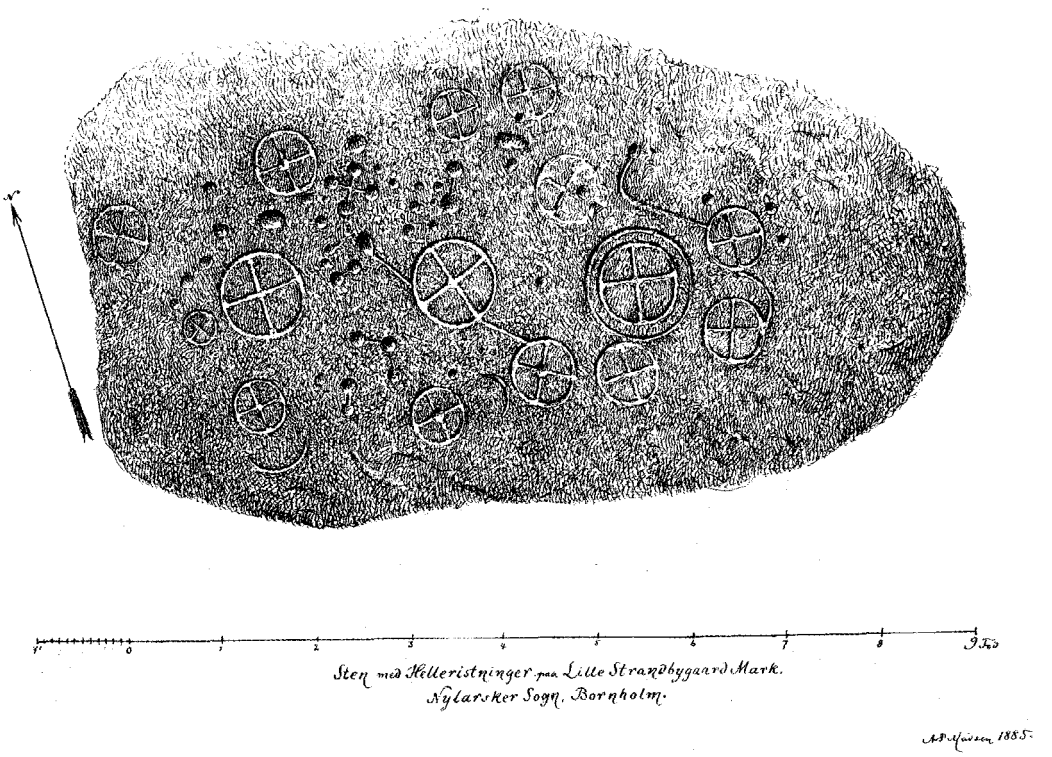

Fig.4. Helleristningsstenen ved Lille Strandbygård i Nylars registreret af J.A.Jørgensen ved sogneberejsningen i 1876. Tegnet af Nationalmuseets illustrator A.P.Madsen i 1885. Som led i sogneberejsningen ønskede man tegninger af de endnu tilbageværende fortidsminder, som måtte egne sig til fredning. Stenen blev fredet i 1891.

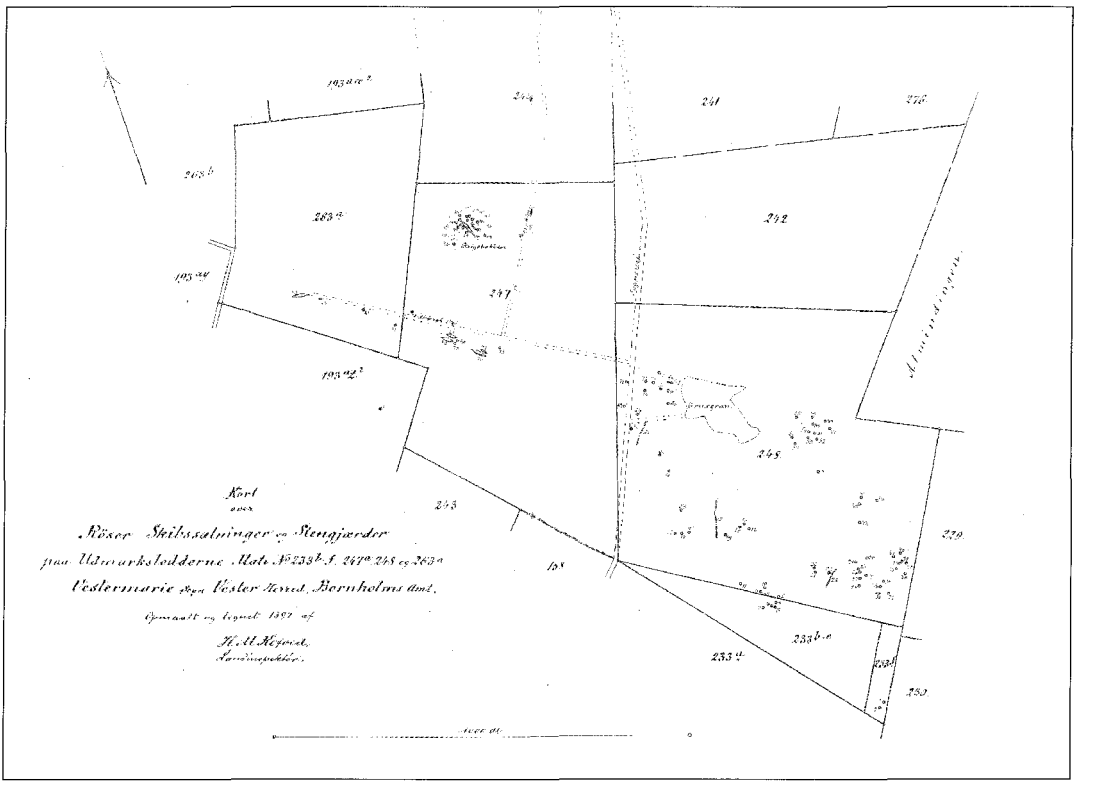

Fig.5. Vestermarie Kommunes Lynglodder kort dateret 28.6.1897. Efter overenskomst med Vestermarie Sogneråd lykkedes det i 1897 J.A.Jørgensen at arealfrede et område omkring Galgebakken og få gennemført en punktfredning af tilsammen 90 røser, 8 skibssætninger og 3 stengærder eller krumme stenlægninger. Sidstnævnte markerer oldtidsagre, selvom Jørgensen ikke har været det bevidst er der tale om den første danske fredning af oldtidsagre.

Men for at dette kan naas, maa Ejerne af saadanne stille sig velvilligt til denne Sag, huskende paa, at det for dem maa være en Æressag at lade Forfædrenes til dels tusindaarige ærværdige gamle Mindesmærker fredlyse for alle kommende Tider." De fleste fredninger var enkeltmonumenter som bautasten, gravhøje og helleristninger, fig. 4. Forud for fredningerne fik Jørgensen genrejst stenene. I 1889 gennemførte han en egentlig restaurering af langhøjen Stenebjerg i Pedersker i forbindelse med fredningen. I 1897 lykkedes det efter en overenskomst med Vestermarie Sogneråd at frede samtlige fortidsminder i Vestermarie Lyng den nuværende Plantage, fig.5.

Oprettelsen af Bornholms Museum

Jørgensen var i 1893 den egentlige initiativtager til oprettelsen af Bornholms Museum. En gruppe havde allerede i 1885 forsøgt at overtale Jørgensen til at lede et lokalt museum, men dengang ville han ikke medvirke, da han havde et tillidsfuldt samarbejde med Oldnordisk Museum. Beslut-

ningen om at medvirke i 1893 var stadigvæk problematisk på grund af hans stilling som Nationalmuseets lokale medarbejder. Sophus Müller omtalte i en skrivelse samme år Jørgensen som Nationalmuseets trofaste og dygtige hjælper, en af museets mest betroede medarbejdere. Müller og Vedel var direkte imod, at der oprettedes et Bornholms Museum. De mente, at Nationalmuseet er og bør være det sted, hvor oldsager og historiske sager fra Bornholm væsentlig hører hjemme og forudså store problemer med hensyn til, hvem Jørgensen skulle tjene. Men folketingsmedlem og gårdejer Marcus Peter Blem (1848-1915) fra Engegård i Nylars kom Jørgensen til undsætning og proklamerede, at Jørgensen kun tjente en herre "Arkæologien". Netop takket være M.P. Blem, folketingsmedlem fra 1881-1909 og medlem af finansudvalget 1894-1906, blev det ordnet med Sophus Müller således, at Jørgensen kunne blive både på Nationalmuseet og Bornholms Museum. Blem var fra begyndelsen ivrig tilhænger af et Bornholms Museum og med i bestyrelsen fra dets start indtil sin død. Det er også Blems fortjeneste, at museet klarede sig i de første økonomisk vanskelige år og fik sig "frigjort" fra Nationalmuseet, selvom Bornholms Museum ligesom andre provinsmuseer naturligvis måtte arbejde under Nationalmuseets ledelse og tilsyn.

Om baggrunden for oprettelsen af Bornholms Museum skriver Jørgensen selv:

"Kammerherre Vedel har i mange Aar foretaget mange og store Udgravninger assisteret af Lærer J.A.Jørgensen, men Udbyttet af disse Udgravninger er stedse sendt til Nationalmuseet. Efterhånden vakte disse Udgravninger og Undersøgelser ikke blodt en levende Interesse for vor Oldtid hos Øens Beboere, men der opstod lidt efter lidt Misfornøjelse og Utilfredshed med at alle fundne Sager sendtes bort fra Øen... Følgen blev at de dannede sig en Museumsforening, som med Lærer Jørgensen som Formand stiftede Museet, som i den korte Tid det har bestået, allerede har udviklet sig glimrende. Dette gode Resultat skyldes mange samvirkende Kræfter og er et Vidnesbyrd om den levende Interesse Bornholmerne nære for denne Sag. Blandt de mange der har hjulpet Lærer Jørgensen, må særlig fremhæves Gårdejer Hans Anker Strangegård i Klemensker, og det er igrunden ham, som gav det sidste Stød til at Lærer Jørgensen tog Sagen op ... Såvel Kammerherre Vedel som Nationalmuseet have været utilfredse med, at Bornholms Museum blev stiftet, men det hjælper ikke, Øens Beboere ville have sin Sag igennem! Nu håbes det, at Forholdet mellem Bornholms Museum og Nationalmuseet skal udvikle sig fredeligt og venligt til Held for begge Parter. På Bornholm næres ikke Uvilje imod Nationalmuseet, kun ønsker man at beholde nogle Sager selv."

Sophus Müller førte en meget centralistisk og regelret museumspolitik bl.a. måtte Jørgensen ikke foretage arkæologiske udgravninger uden først at spørge om tilladelse hertil - hvilket førte til flere kontroverser. De var som nævnt også uenige om en lang række forhold, - så det var ikke helt fremmed for Jørgensen at søge en større uafhængighed af Nationalmuseet og Sophus Müller.

Tiden som museets leder

Som leder af Bornholm Museum lykkedes

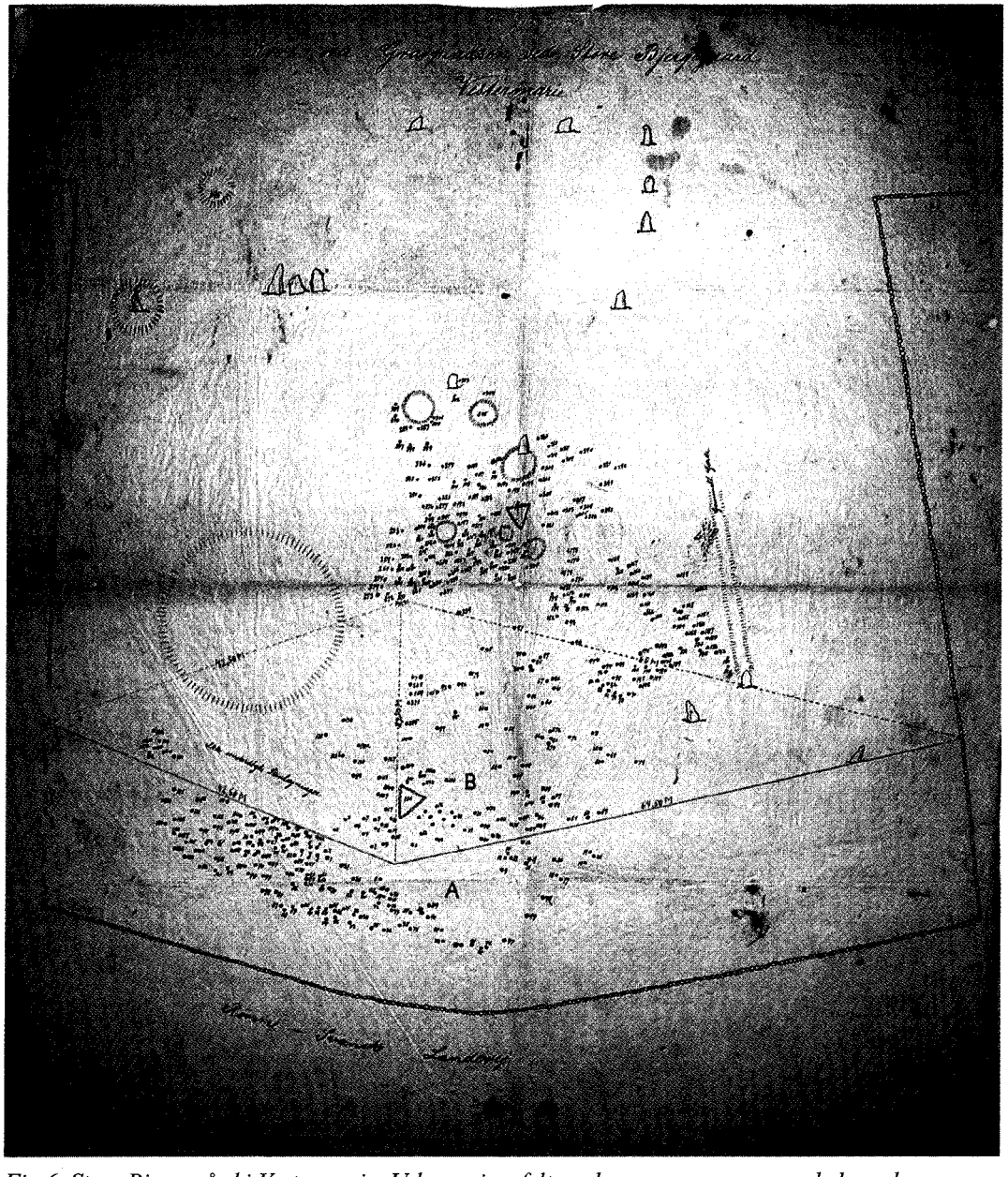

Fig.6. Store Bjergegård i Vestermarie. Udgravningsfelt med røser og nummererede brandgrave, opmålt med målebånd og vinkelspejl af skolelærer J.A.Jørgensen og gårdejer Hans Anker 1895-97. I 1894 havde de påbegyndt en mønsterudgravning af gravpladsen ved Lille Bjergegård, men da gårdejeren mente, at han var blevet syg på grund af udgravningerne, foretog Jørgensen og Anker i stedet en meget omhyggelig totaludgravning af den nærliggende Store Bjergegårds gravplads. Undersøgelserne skulle naturligvis give udstillingsgenstande, men blev også gennemført for at overbevise Nationalmuseet om, at Bornholms Museum magtede at foretage videnskabelige udgravninger.

det Jørgensen at trække på sine mange kontakter fra sogneberejsningerne og de mange arkæologiske undersøgelser. Med mange arkæologisk interesserede gårdejere i Museumsforeningen lykkedes det på kort tid at få oparbejdet en stor oldsagssamling. Jørgensen fik organiseret meddelere og talsmænd/agenter i hvert sogn, som - ofte i hård konkurrence med omrejsende kræmmere - opkøbte oldsager og andre antikviteter til museet. I 1896 havde Blem hjulpet med at få en statsbevilling igennem, der enten skulle bruges til udgravning eller indkøb af oldsager. To af de mest aktive var gårdejerne Jokum Brandt (1857-1936), Egesgård i Bodilsker og Hans Anker (1858-1923), Strangegård i Klemensker. Fra Hans Anker, der blev Jørgensens nærmeste medarbejder i museets første år, er der bevaret optegnelsesbøger (1893-1923) med bl.a. kopier af deres indbyrdes korrespondance. Kopibogen blev ført fra museets oprettelse i 1893 til Hans Ankers død. Bøgerne indeholder en meget detaljeret skildring af baggrunden for museets oprettelse og dets virke især i de første år, fig.6.

I et brev til Hans Anker skriver Jørgensen d. 15.6.1895: "Bornholms Museum kan i løbet af 10 år svinge sig op til en Betydning som ingen drømmer om. Materialet ligger i Jorden hvad Oldtiden angår og

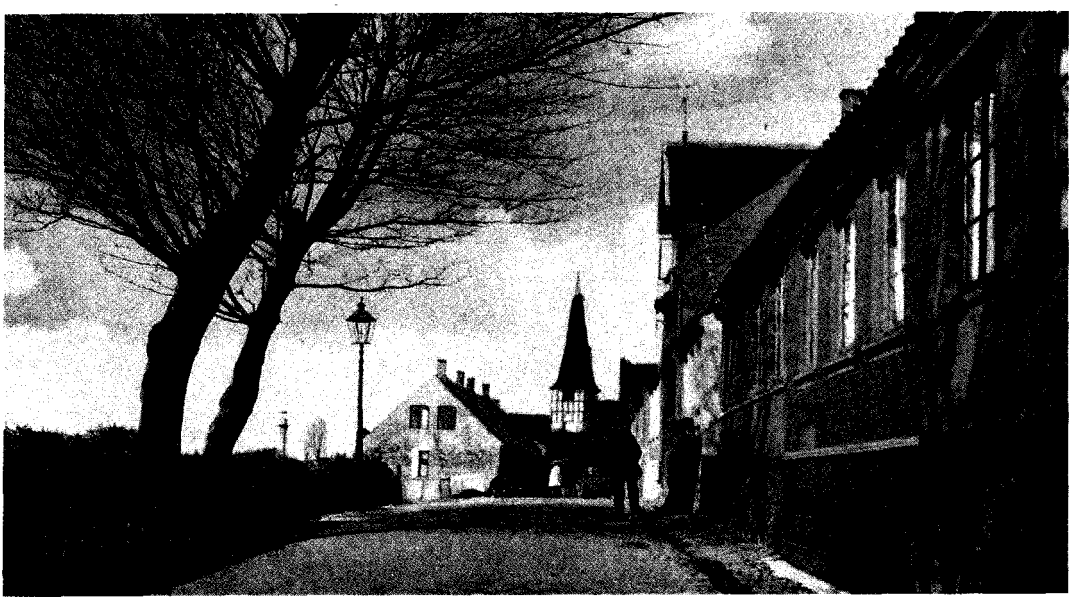

Fig. 7. J.A. Jørgensen og hustru Anna Margrethe (1842-1922) boede fra 1902 i "Kapelstræde 14" (nu Kapelvej 14), i Rønne. De efterlod sig fire sønner og en datter. Den ældste søn var født i 1863 i Sønderjylland. De fire andre på Bornholm. Tre af sønnerne emigrerede til USA. Den yngste, Aage Christian Jørgensen, forlod Danmark i 1894, og gennem hans barnebarn Chris Jorgensen i Californien er der endnu bevaret kontakt til familien på Bornholm. Med midler fra familien i Amerika oprettedes i 1985 en Fond til minde om J.A.Jørgensen. I 2006 modtog museet flere af skolelærer Jørgensens dedikerede bøger og efterladte papirer.

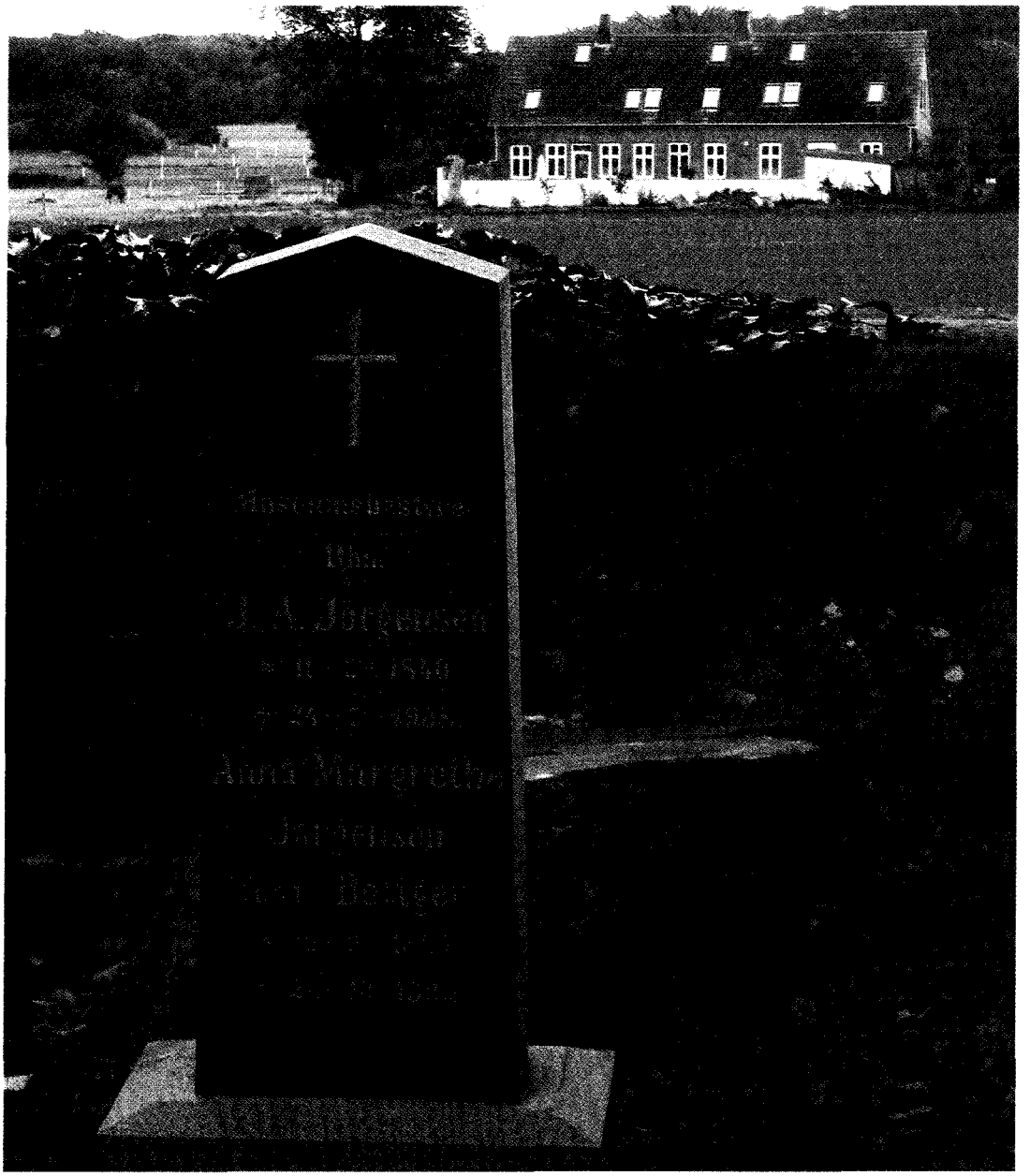

Fig.8. J.A. Jørgensen og hustru Anna Margrethe Jørgensens gravsten findes bevaret tæt nord for den østlige indgang til Ibs kirke, i baggrunden tv. for den gl. Kirkeskole anes Mandhøj. Foto: M.J. Ved Jørgensens død noterer bestyrelsesmedlem bygmester P.Kofod fra Åkirkeby i et brev dateret 25.4. 1908 til Nationalmuseets direktør Sophus Müller "den gamle Jørgensen er Død i Nat, for os er det uventet, men jeg troer dog at de fleste her føler det som et stort Tab ikke alene som Oldgransker men særlig hans Danske sindelag havde gjort ham bekendt som en af vore bedste Mænd her paa vores lille Ø."

i Sten og Lerlagene hvad Geologien angår. Ingen anden Provins af Danmark kan sammenlignes med Bornholm i så Henseende. Indså Bornholmerne dette, og begreb hvilken indirekte Nytte Museet kan skaffe, hvilken Glans det vil kaste over vor Øe så skattede de Sagen langt mere."

I de første år kom Sophus Müller hver sommer og inspicerede museet, og til Hans Ankers fortrydelse udtog Müller de bedste oldsager af videnskabelig interesse som danefæ. Dog fik Bornholms Museum også fordele af samarbejdet med Nationalmuseet. Jørgensen fulgte med til Nationalmuseet og lærte at konservere jerngenstande. Ligeledes fik Sophus Müller arrangeret, at der blev fremstillet kopier til Bornholms Museums udstilling af en lang række bornholmske danefæ, der indgik i Nationalmuseets samlinger.

Arbejdet med det ny museum var krævende, så fra 1895 lykkedes det Blem at skaffe midler til en hjælpelærer i Ibsker, der dele af året kunne vikariere for Jørgensen. I 1898 bortforpagtede han sin skolelods jord, og i foråret 1902 valgte Jørgensen at tage sin afsked som lærer og flytte til Rønne, fig. 7.

Indtil efteråret 1898 havde Jørgensen og Hans Anker haft et meget fortroligt og nært samarbejde, men det afbrødes bl.a. fordi Hans Anker kritiserer Jørgensen for at varetage Nationalmuseets ønsker forud for Bornholms Museums tarv - et problem Vedel og Sophus Müller netop havde anført i 1893, men med modsat fortegn. Den intense brevveksling ophørte, og Jørgensen foretog efter bruddet kun ganske få og små udgravninger, senest i 1904 ved Ravnebakken i Rutsker. Jørgensen havde selv oplært Hans Anker og havde i ham håbet at finde en afløser, der kunne varetage museets arkæologiske afdeling. Men Anker opnåede ikke Sophus Müllers tillid, og alle større arkæologiske undersøgelser på Bornholm blev fra 1904 varetaget af Nationalmuseet.

I stedet for udgravninger koncentrerede Jørgensen sig om en omfattende foredragsvirksomhed og historiske studier, der indledes i juni 1896 på det Kongelige Bibliotek. Allerede i 1897 havde han manuskriptet færdigt til den første samlende bornholmshistorie "Fra Oldtiden til 1660", Bornholms Historie I, udgivet i år 1900. Bind II, der omfattende tiden "Fra 1660 til 1900" blev udgivet i 1901.

En kæmpepræstation, som Jørgensen videreførte i sine sidste leveår, hvor han skrev flere artikler om historiske emner. Flere af artiklerne blev trykt i de første tre bind af Bornholmske Samlinger.

Jørgensen havde fra begyndelsen anset de arkæologiske aktiviteter som Bornholms Museums fundament og væsentligste aktiv, men efter bruddet med Anker blev museets arbejdsområde koncentreret om indsamlingen af historiske skrifter samt etnografiske genstande, fig. 8,

Jørgensens virke er beskrevet i flere artikler, mest detaljeret af Henrik Vensild i Bornholms Museums 100 års jubilæumsskrift "Bornholms Museumsforening 1893-1993. Træk af Foreningen og Bornholms Museums historie". Jørgensens arbejde med helleristninger er beskrevet i "Helleristninger. Billeder fra Bornholms bronzealder" udgivet af Bornholms Museum og Wormianum i 2005. Senest har H.V.Jørgensen i Jul på Bornholm 2005 berettet om Jørgensens arbejde med at frede Malkværnskansen nord for Nexø.

J.A. Jørgensens litterære virksomhed:

1886	Bornholm, illustreret Veileder
1897	Gamle optegnelser om Bornholm i svundne tider
1900-01	Bornholms Historie I-II
1904	Den bornholmske Proprietærgård Skovsholms Historie fra 1572 til vore Dage
1905	Væbnere, Adel og Frimænd paa Bornholms Museum
1905	Beretning om fredlyste Mindesmærker paa Bornholm
1906	En bornholmsk Mordsag fra det 17de Aarhundrede, Bornh. Saml, bd. 1
1907	Vallensgaards Historie
1907	De gamle bornholmske Herreds- og Sognesegl, Bornh. Saml, bd. 2
1907	To gamle bornholmske Skrifter, Bornh. Saml, bd. 2
1907	Series Pastorum eller Fortegnelse over Præsterne paa Bornholm siden Reformationen
1908	Lensmænd og Kommandanter paa Bornholm, Bornh. Saml. bd. 3

Museumsinspektør Peter Christian Hauberg 1844-1928

Af Kjeld Borch Vesth

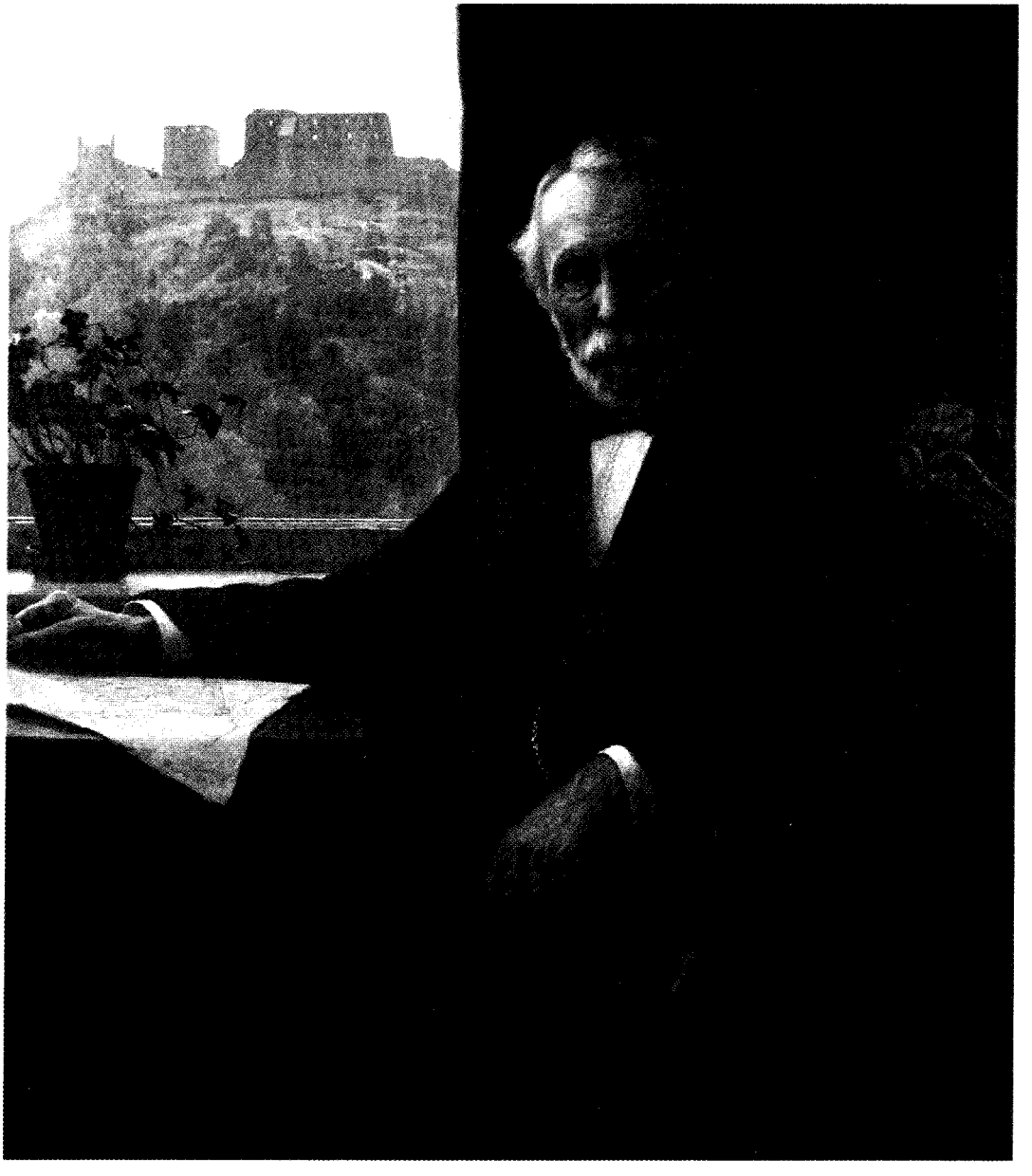

Oliemaleri forestillende P. C. Hauberg malet af Bertel Hansen, Svaneke, 1924. Bornholms Musum.

På Bornholm er Peter Christian Hauberg nok bedst kendt for sit utrættelige arbejde med udgravningen og restaureringen af Hammershus. Han var imidlertid en mand med mange interesser og dertil meget vedholdende og arbejdsom. Han gjorde sig gældende inden for så forskellige områder som malerkunst, restaurering, arkæologi, naturfredning, numismatik, handel og forlagsvirksomhed. Peter Hauberg var født i København (29. september 1844), hans far var Jørgen Christian Hauberg (1814- 1899) apoteker på Christianshavn og senere etatsråd og moderen Margrethe Sophie Arboe (1814-1910). Han havde fra barn en stor kærlighed til Bornholm. Moderen havde bornholmske aner og moderens søster, Karen Elisabeth Arboe var gift med proprietær Adolph Schoubye Stender på St. Gadegård i Vestermarie. Peter Hauberg besøgte mosteren på St. Gadegård og forelskede sig ikke alene i landet og gården, som han ofte besøgte når han var på Bornholm, men også i sin kusine Michelle Christiane Stender (1852-1921), som han blev gift med d. 28. april 1874 i Rønne kirke.

Barndommen levede Peter Hauberg på Enhjørningens apotek på Christianshavn. Apoteket, der var grundlagt i 1707, var et af Københavns ældste og mest lukrative. Ud over at betjene Christianshavn og hele Amager fungerede det som skibsapotek med leverancer af skibskister og supplement af medicin til skibene, der besejlede Københavns havn. Familien boede ved apoteket og man havde en stor husholdning. I 1845 da Peter Hauberg var 1 år var der ud over forældrene og den ældre søster Pauline en logerende, 4 apotekersvende og 4 tjenestefolk i huset. Familien blev boende på Christianshavn til faren 56 år gammel solgte apoteket i 1870 og købte ejendommen Dronningens Tværgade 6, der i dag har en ejendomsværdi på omk. 50 mio. Familien var absolut velhavende også efter datidens forhold.

Efter at være blevet student fra Borgerdydskolen på Christianshavn og bestået filosofikum, så han kunne kalde sig cand. phil. begyndte Peter Hauberg omkring 1864 på Polyteknisk Læreanstalt, hvor han studerede maskinteknik. På St. Gadegård kaldte de ham spøgefuldt for "smeden". Efter en tid slog hans kunstneriske interesser dog igennem og han forlod teknikken for at forberede sig til malerkunsten. I 1869 blev han optaget på Kunstakademiet, hvor han bl.a. fik undervisning af P. C. Skovgaard. Allerede 1871 forlod han imidlertid akademiet igen, mens han gik i Modelskolen, måske fordi hans hu hovedsagelig stod til landskabsmaleriet, som han fortsat dyrkede. I årene 1873-77 udstillede han 8 værker på Charlottenborg. Vi kender ham hovedsageligt for hans værker med bornholmske klippepartier og Hammershus som motiv, men han har også malet ved Himmelbjerget og Kalø slotsruin. I 2000 var et af hans malerier, et klippeparti ved Rø på auktion hos auktionshuset Shannon's i USA, hvor det blev solgt for omk. 4000$. Ud over det egentlige maleri tegnede han en del landskaber, som blev udgivet som xylografier. Vi kender flere af disse tryk fra hans tid på Akademiet, udgivet som enkeltark. Flere af hans tryk blev også brugt som illustrationer i Illustreret Tidende. Fra 1875 kalder han sig landskabsmaler i Kraks vejviser.

Mens Peter Hauberg studerer, og efter at han i 1874 er blevet gift, bor han tilsy-

neladende hos familien frem til 1875-76, hvor han flytter ind i Fredericiagade 84. At hans tre ældste børn er født i Rønne, i henholdsvis 1875, 76 og 78, som det fremgår af folketællingen i 1885, må betyde, at Michelle Christiane er taget hjem til Bornholm og har født mens hun blev passet hos moderen og at børnene er blevet døbt i Rønne kirke. I alt fik de syv børn, seks drenge og en pige.

I 1877 flytter familien til en mere herskabelig bolig i Vendersgade 26 i det nyopførte Søtorvskompleks samtidig med at Hauberg etablerer sig som boghandler i kompagniskab med C.C.N.K. Evers. Butikken blev indrettet på Købmagergade i nr. 44 som en Bog- papir- og kunsthandel. Om Peter Hauberg opgiver landskabsmaleriet, fordi han ikke er slået tilstrækkeligt igennem ved udstillingerne på Charlottenborg, eller han som familiefader har brug for et mere borgerligt erhverv, og på denne måde bedre kan hellige sig en anden af sine store interesser som samler, er ikke klart. Peter Hauberg var samler med et bredt virkefelt. Han samlede bl.a. på antikvariske bøger, havde f.eks. den første udgave af Holbergs comedier, på kobberstik, frimærker og især middelalderlige mønter. Ud over at sælge bøger og papir handlede man med kunsttryk, frimærker og mønter. Hauberg sendte bl.a. udvalgsbøger med frimærker ud til kunder, som så kunne vælge herfra og sende resten retur.

At Peter Hauberg virkelig var samler fremgår af en notesbog på Nationalmuseet, hvori han har noteret sin samling af danske frimærker sorteret efter værdi og 280 forskellige afstemplingssteder. Af bogen fremgår at hans samling med stemplede frimærker fra de forskellige afstemplingssteder var næsten komplet. Han samlede især på danske og islandske frimærker men der ses også en del engelske. Det var dog møntsamlingen, der bragte ham ind i museumsverdenen, hvor hans hovedindsats kom til at ligge.

Han samlede hovedsagelig på middelalderlige nordiske mønter. En interesse som ifølge Georg Galster, der overtog ledelsen af Den kongelige Mønt- og Medalliesamling efter Peter Hauberg, blev vakt, da han som lille skoledreng fik foræret en mønt fra Valdemar Sejr af en gammel grandonkel. Som samler ønskede han at skelne mellem de forskellige præg og ordne dem kronologisk, som uddannet tegner var han i stand til at se forskellene og aftegne dem. Dette satte ham i stand til at udarbejde den hidtil mest omfattende katalogisering af de middelalderlige mønter som han udgav i 1884 "Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241 - 1377", hvor han bl.a. tillagde findestedet stor betydning i forbindelse med datering og udmøntningssted. I forbindelse med udarbejdelsen af sin afhandling kom Hauberg en del på Den kongelige Mønt- og Medalliesamling. Her var Etatsråd Carl Ludvig Müller direktør og hans søn Nationalmuseets senere direktør Sophus Müller arbejdede som assistent. Da Sophus Müller imidlertid ikke var særligt interesseret i samlingen (han søgte senere at nedlægge den) foreslog han Peter Hauberg at søge stillingen. Det var en ønskestilling for Peter Hauberg, han søgte den, og fik den på grundlag af sin banebrydende afhandling, selvom han ikke havde en formel uddannelse. Han solgte boghandelen, som han et par år forinden var blevet eneejer af og helligede sig herefter fuldstændigt museumsarbejdet. I 1887 blev

Tryk. "Det nye Hammershus Fyr paa Bornholm". Signeret PHg 24 Septbr 71.

han inspektør ved afdelingen og, da afdelingens direktør C. F. Herbst i 1898 afgik som 80 årig kunne han regne med Kultusministeriets indstilling til direktør. Sophus Müller, der som museets direktør havde ønsket helt at nedlægge Møntsamlingen, gik imidlertid imod og det endte med at Peter Hauberg "kun" blev administrerende inspektør. Han fik dog sæde i Museumsrådet sammen med direktørerne for 1. og 2. afdeling. Som leder af Møntsamlingen ændrede Peter Hauberg den gamle ordning med at man, når møntfund blev indsendt til Nationalmuseet, kun udtog de mønter, som man manglede i samlingen. De resterende mønter blev sendt tilbage til finderen, bortbyttet til andre samlinger eller ligefrem indsmeltet. I stedet indførte han opmagasinering af de samlede fund, hvilket har betydet, at man i dag har en enestående studiesamling over danske og udenlandske mønter.

Hvordan Peter Haubergs interesse for borge og voldsteder opstod, er der ingen umiddelbar forklaring på. Men allerede i 1874 foretog han en opmåling af Gurre slotsruin i Nordsjælland. Galster fortæller i sine erindringer, at Peter Hauberg havde gået på Teknisk Skole for at lære landmåling, så han kunne foretage disse opmålinger, så han må have haft en klar ide om hvad det skulle bruges til. I de følgen-

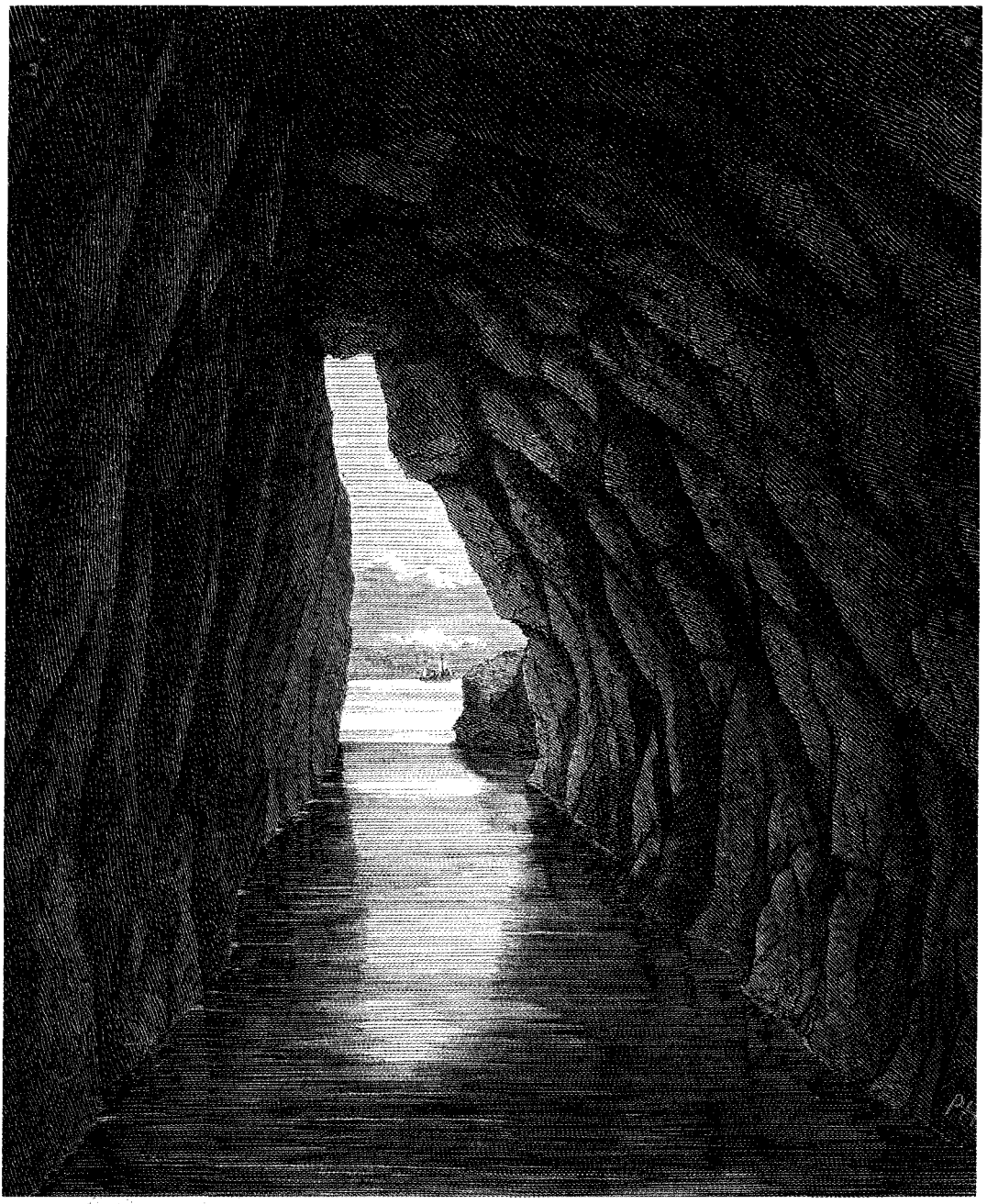

Xylografisk træsnitstryk "Den våta ugnen" vid Hammeren på Bornholm, sedd inifrån. Signature: PH = P. Hauberg.

de år måler han op på Bornholm: Lilleborg, Ringborgen i Pedersker, Å-kirke, Gamleborg, Hammershus mfl. Det kan have været en form for forarbejde til den lille bog han i 1879 udgav på eget forlag som "Bornholm i Billeder og Tekst". Den foreligger som en rejsefører, men var måske tænkt som en egentlig topografisk beskrivelse af Bornholm. Han udførte selv alle illustrationer og kort til bogen, som fik gode anmeldelser. Den udkom siden i to reviderede udgaver. For sin indsats med bogen fik han et livsvarigt frikort til Dampskibsselskabet af 1866 for sig og sin familie.

Ud over sin egen bog udgav Peter Hauberg en række bøger med titler så forskellige som: Forslag til en forbedret skovdrift 1879, Jordbunden og dens forhold til menneskets sundhed. 1882, Akklimatisationsbegrebet i dets forhold til gul feber. 1882, Om anvendelsen af anaesthetica under fødsel ved naturen.1883, Stamtavler over de bornholmske Familier Müller, Madvig og Sode. 1884, Familien Koefoed. 1886-1887, Hamlet. Prins af Danmark. 1887, Kunsten at være gift og dog lykkelig. 1887 og Napoleon paa Sankt-Helena U.å, samt i hvert fald et enkelt nr. af Illustreret Maanedsskrift for Naturkundskab og Naturbeskrivelse i 1899. Bøgerne om skovbrug kan forklares med at Peter Haubergs bror var forstuddannet og de bornholmske slægtsbøger passer fint med hans interesse for historie og hans venskab med Julius Bidstrup, som også udarbejdede en Stamtavle over slægterne Hauberg og Arboe i 1911. De øvrige titler kan vise hvor forskellige Peter Hauberg interesser var eller måske være helt tilfældige. Det er heller ikke klart om forlagte blev solgt sammen med boghandelen i 1885.

Interessen for Bornholm og Hammershus som den romantiske ruin må være vakt i forbindelse med landskabsmaleriet og den historiske dimension kan være kommet til i forbindelse med møntsamlingen. Der er imidlertid ingen tvivl om at Hammershus har gjort stort indtryk på ham og at han har ønsket at vide mere om dette fantastiske anlæg. På Bornholms Museum ligger en tyk håndskrevet bog med titlen: "Samlinger vedrørende Hammershuus Slot til Oplysning om dets Historie og tidligere Udseende - Uddrag af Regnskaberne i det gamle Rentekammerarkiv - 1877 - Afskrevet i Aarene 1876-77 - P. Hauberg". Først har han lavet udskrifter af arkivalierne siden skrevet dem rent og fået dem indbundet til en bog. I alt et kæmpemæssigt arbejde.

Hammershus havde fungeret som borg og slot i omk. 500 år da det i 1743 endeligt blev besluttet, helt at opgive borgen og der blev indgået forskellige kontrakter om nedrivning. I 1743 og 44 blev der nedbrudt over 50.000 mursten, det svarer til omkring 200 m^3 eller mere end 250 tons. Afhentningen af byggematerialer fortsatte med større eller mindre iver i de næste 70 år, indtil Kommandanten P M Hoffmann endeligt stoppede nedbrydningen i 1814. Med romantikkens gennembrud og den voksende historiske interesse blev Hammershus fredet ved en kongelig forordning i 1822, "saaledes at i Fremtiden ingen Nedbrydelse, Forandring eller Gravninger foretages, uden efter indhentet Samtykke fra Commisionen for Oldsagers Opbevaring". Samtidig med fredningen blev der meget fremsynet iværksat et tilsyn. Forpagteren af slotsgrunden skulle holde opsyn med, at der ikke skete overgreb på ruinen. Til gengæld blev han fritaget for militærtjeneste.

Fredningen indebar ikke nogen form for vedligeholdelse, det var en fredning af den romantiske ruin. Mange kunstnere, bl.a. Peter Hauberg, besøgte og malede da også Hammershus, der blev betragtet som et nordisk modstykke til Sydeuropas antikke ruiner.

I forbindelse med at Slotslyngen i 1846 blev solgt fra staten, blev tilsynet med ruinen og dens nærmeste omgivelser, ca. 30 td. land, overdraget til statsskovvæsenet. En bevilling på 700 Rdl. skulle sikre, at arealet blev indhegnet og forskønnet. Det betød dog kun, at der blev lavet stier, opsat borde og bænke og plantet prydbuske. Også den tiltagende arkæologiske interesse gjorde sig gældende. I 1847 blev en kælder udgravet på kongens bekostning, og kronprins Frederik (VII), der interesserede sig meget for Danmarks fortid og selv forestod flere store arkæologiske udgravninger, beærede arbejdet med sit besøg.

Efterhånden blev det dog tydeligt, at det ikke var tilstrækkeligt at frede, det var også nødvendigt at vedligeholde, hvis ikke ruinen helt skulle forgå. Der blev på lokalt initiativ iværksat forskellige reparationer og afstivninger af de faldefærdige mure. Det var først amtmand Vedel, siden skovrider Brüel, der forestod arbejderne, som blev udført i bedste mening, men uden restaureringsfaglig indsigt og delvist med forhåndenværende materialer.

Snart blev det klart, at det ikke kunne fortsætte på denne måde. Bornholms Dagblad bringer i juni 1874 et uddrag af en artikel, der opgives, at være indsendt til bladet af en anset kunstner, hvor der bl.a. skrives: "... men ogsaa i Murene have Træer fæstet Rod disse sprænge ubarmhjertig hine og hjælpe Storm, Regn, Snee og Kulde i Ødelæggelsesværket. Hvis man ikke snart griber ind, vil, ... det hele om føie Tid saagodtsom kun være Stenhobe.

... Jeg tillader mig at lægge Vedkommende paa Hjertet, at lade foretage det Lidet, som er nødvendigt, og jeg skal anvise, hvori dette Nødvendige efter min Mening bestaaer. For at tilveiebringe Harmoni bør Sirvæxterne ryddes og i stedet for plantes Skovtræer, som Birk, Bøg, Hassel osv. men dette er det mindre Vigtige da Tiden maaske vil foretage denne forandring. Det vigtige derimod er selve Ruinen. Ved stor Omhyggelighed børe denne efterses; hvor Murene true med at styrte ned, bør de støttes, og hvad Sten der skal bruges, maa tages af de nedfaldne, der er nok. Det allerede Nedstyrtede bør samles i Hobe, og de Træer og Buske som voxe paa Murene, borttages, da de om kortere eller længere Tid ville sprænge disse. Træer bør kun ryddes hvor de gør skade, da de paa mange Steder gjøre en smuk Virkning. Det hele arbejde kan vistnok gjøres for nogle Hundrede Daler, og Opsynet dermed bør overgives en Mand, som har Kjærlighed og Interesse for Sagen. Hvis ikke Ministeriet eller Amtet kan og vil gribe til, da vil jeg haabe, at nogle virksomme og velsete Mænd ville indbyde til ved frivillige Bidrag at faae den Sum tilveiebragt, som udfordres, og Summen behøver som sagt ikke at være betydelig."

Peter Haubergs store interesse for Hammershus taget i betragtning er den tanke nærliggende, at han var den ansete kunstner, der skrev til Dagbladet i 1874.

Dette er noget af det første der skrives om vedligeholdelse af fortidsminder i Danmark. Artiklen gav umiddelbart anledning til en polemik i de bornholmske aviser bl.a.

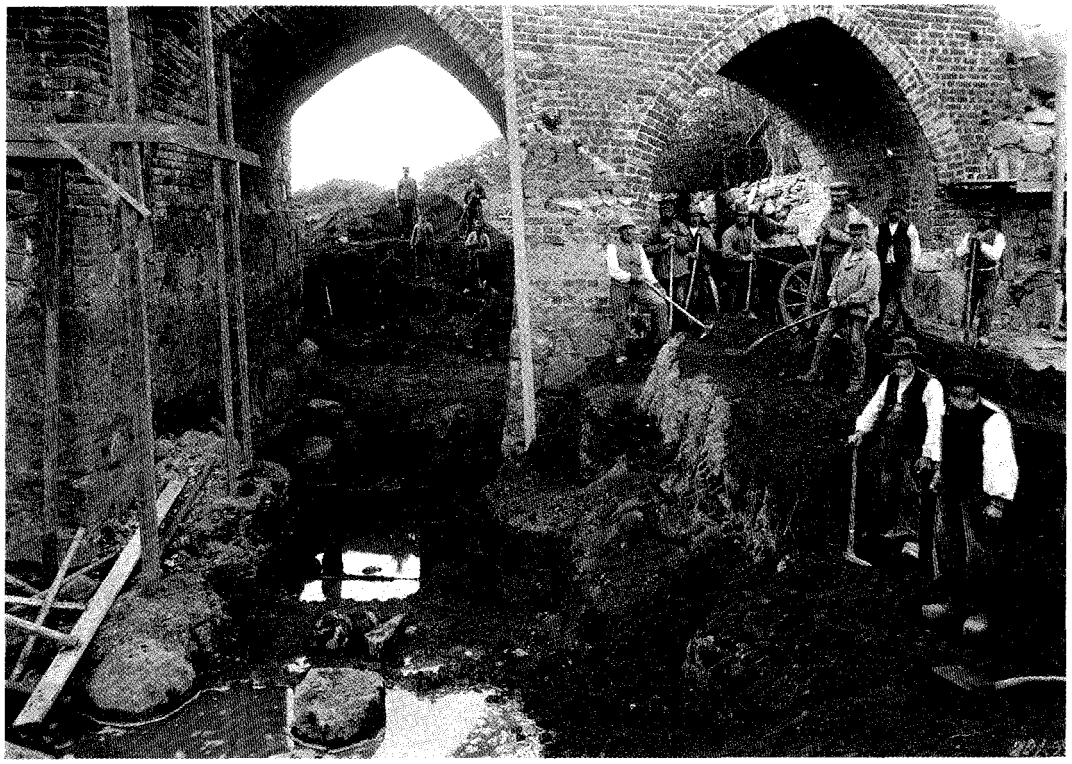

Hammershus syd for broen. Dybdegravning i og udfor den vestlige brobue med det store vandkar. P.H. 1899

med skovrider Brüel, der forsvarede indsatsen med, at der havde været begrænsede midler til rådighed, og at det ville være uoverkommeligt at fjerne træer og buske på murene. Debatten nåede også til Direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring, der netop havde fået tidoblet sin bevilling for at kunne foretage en undersøgelse af samtlige mindesmærker i landet. Det var tanken at oldforskere og tegnere skulle berejse landet for at konstatere, hvordan de allerede fredede fortidsminder var bevarede, og hvilke nye der burde fredes.

Arkitekten Hans Holm blev sendt til Bornholm og bl.a. bedt om at fremkomme med et skøn over Hammershus ruiners tilstand, og hvad der burde anvendes for at holde på dem. I september 1874 konstaterede han i sin indberetning til Direktionen at:

"I arkitektonisk Henseende er der ikke det Ringeste ved Hammershus Ruiner, ødelagte og plukkede, som de forskjellige Bygninger ere, uden at der er saa meget som en konstruktiv, endsige arkitektonisk, Rest tilbage. Som historisk Mindesmærke ville de til enhver Tid have en vis Værdi, saalænge der blot findes en Sten deraf, men malerisk Interesse have de i en Grad som vel faa Ruiner her og andetsteds." Han fortsætter "skulle man befrygte, at der lidt efter lidt styrtede noget ned, saa maatte alle Overflader af Muren beskyttes ved at liges ud f.eks. ved nogle Skifter, Cement med

Fald, et let Tag eller lignende, men saa bortfaldt alt det maleriske og den historiske Værdi forøgedes ikke.

Han konkluderer dog, at der må udføres nogle arbejder til understøtning af de forvitrede mure. Han anslår, at 150 Rdl. årligt vil slå til til vedligeholdelse af arealet, men at mindre end 300 Rdl. til sikring af selve ruinerne ikke vil nytte. Om anskaffelse af materialer hertil siger han: "Da Rønne Hovedvagt er bestemt til at nedrives og Stenene til dennes Opførelse i sin Tid ere tagne fra Hammershus, turde det være den nemmeste Maade at faa Materialet ved at sejle dem tilbage til deres gamle Plads."

Direktionen bevilgede i 1876 de fornødne midler til at udføre de sikringsarbejder, som arkitekt Holm foreslog omkring magasinbygningen og vestmuren, og bad skovrider Brüel forestå arbejdet. Det gjorde han frem til 1880, hvor han flyttede til et nyt embede. Herefter overtog borgmesteren i Allinge W. Marckmann tilsynet med arbejdet på Hammershus. Han blev støttet af arkitekt Julius Bentley Løffler, som Direktionen i perioder sendte til Bornholm, dels for at kontrollere arbejdet, dels for at foretage undersøgelser og opmålinger. Mens Brüels arbejde alene kan opfattes som nødvendige sikringsarbejder, begyndte Marckmanns mere og mere at få karakter af restaurering og i nogen grad udgravning og rekonstruktion for publikums skyld. Direktionen fandt efterhånden situationen uklar. Et sådant arbejde krævede mere tilsyn og antikvarisk indsigt, end Løffler kunne yde på sine lejlighedsvise ophold på øen. Arbejdet blev derfor overdraget til Peter Hauberg, der i 1885 var blevet ansat som assistent i Den kongelige Mønt- og Medalliesamling. Peter Hauberg nævner selv at han fik ansvaret for Hammershus i 1885, de første notater der ligger på museet fra hans hånd er dog først fra 1886, hvor han "I Henhold til det mig af Directionen overdragne Hverv, at tilsee Restaurationsarbeiderne ved Hammershuus Slotsruin, ..." indsender en tilstandsvurdering, hvor han gennemgår det synlige murværk og som han afslutter med: "Men saavel en grundig Udbedring af de udstrakte Murværker, hvis Sammenstyrtning maa berøve ruinen dens nuværende imponerende Udseende, som ogsaa de omfattende Udgavningsarbeider, der blive nødvendige for at vinde paalideligt Kjendskab til Slottets Bygningsplan, kræver Udgifter, som langt overstige de til Ruinen bevilligede aarlige Beløb." Det lykkedes Peter Hauberg og Direktionen at skaffe en væsentlig forøget bevilling som muliggjorde de store undersøgelses- og restaureringsarbejder på Hammershus der fortsatte til Peter Haubergs død i 1928.

Han gravede, undersøgte og restaurerede, det er i vid udstrækning hans fortjeneste, at Hammershus er overleveret til os i så god stand, som det er tilfældet. Peter Haubergs teknik var at grave, til der fandtes murrester, for derefter at frilægge dem, helst til jomfruelig grund. Det betyder, at der flere steder er gravet så dybt, at fundamenterne er blevet blotlagt og at vigtige arkæologiske oplysninger, der kunne fortælle om byggeperioder i de enkelte bygninger og om bygningernes indbyrdes relationer, er gået tabt. Dette kan dog ikke bebrejdes Hauberg, sådan var den almindeligt accepterede udgravningsteknik på den tid.

Haubergs grundlæggende restaureringsfilosofi var, ved så små indgreb som mu-

Fra Hammershus.

ligt, at bevare ruinen i den stand den var overleveret. Løst murværk blev nedtaget og genopført som nøjagtige kopier af det gamle. Hvor murkernen var blotlagt, blev der for at beskytte den opført en skalmur med samme karakter som det omkringliggende murværk. Vindues- og døråbninger, hvor murstenene var fjernet, blev genopført enten efter spor i murværket eller analogt til tilsvarende, der var bevaret. Hauberg anvendte dels de materialer, han kunne finde på ruinen, dels nye munkesten som han fik lavet i de rigtige størrelser og farver. For at få de nye sten til at se gamle ud blev den synlige overflade behugget med pikhammer. Det, der efter Peter Haubergs mening var udført forkert ved de tidligere restaureringsarbejder eller var blevet opmuret med sten af forkert størrelse eller farve, f.eks. Manteltårnets vestside, blev revet ned og rekonstrueret i en teknik og med materialer, der i højere grad lignede det oprindelige. Billeder fra genopbygningen af Magasinbygningens nordgavl viser hvordan Haubergs grænse for rekonstruktion ændredes. På de første billeder ses, at der er rekonstrueret to vinduesåbninger i gavlen, da der ikke findes noget belæg for disse vinduer, har Hauberg selv senere ladet dem nedrive, så gavlen i dag fremtræder som en mere neutral støttepille.

Mens der siden er sket en stor udvikling i middelalderarkæologien, var Hauberg en foregangsmand med sit restaureringsarbejde. Det er mere i harmoni med den engelske og italienske restaureringsfilosofi, der er gængs i dag, end med den franske, som var fremherskende i Danmark på den tid, og som i højere grad gik ind for genopførelse og rekonstruktion.

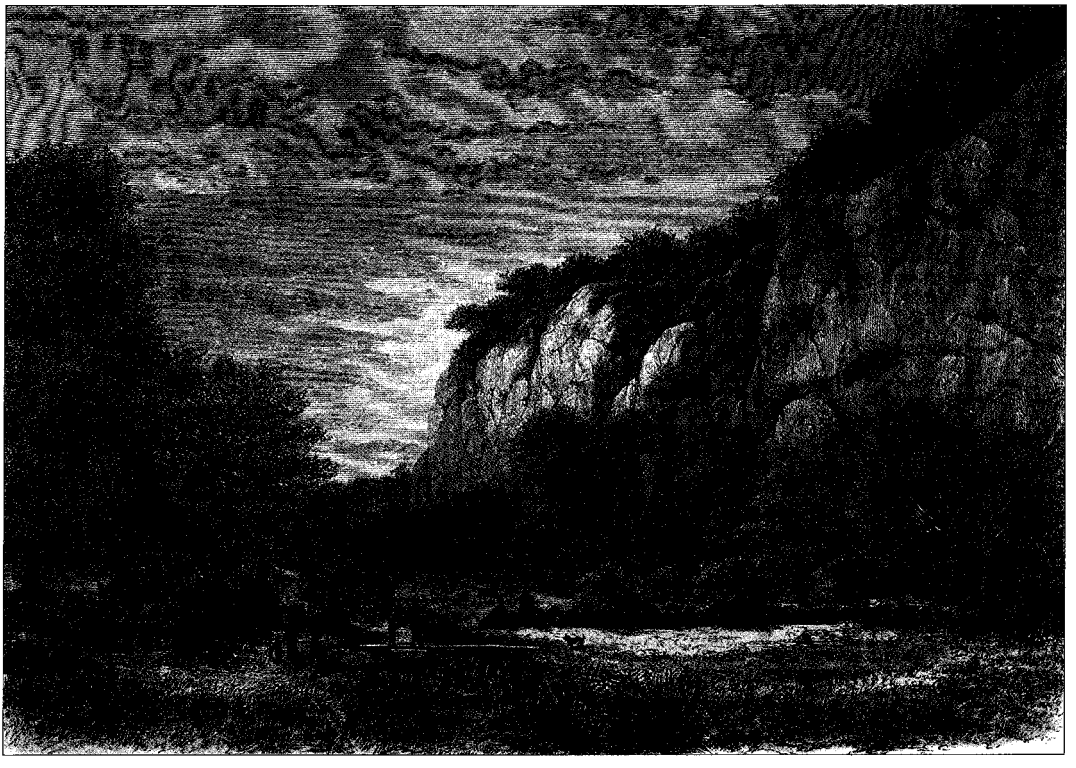

Farvelagt tryk af publikation "P. Hauberg. Ekkodalen". Købt i København.

Da kongelig Bygningsinspektør Maritn Borch foreslog, at man ikke alene genopbyggede Hammershus, men også indrettede borgen til nye formål, som festsal, kongebolig og vandrehjem, tog Peter Hauberg straks til genmæle. I sit svar skriver Peter Hauberg bl.a. om restaureringsfilosofien: "Bygningsinspektørens Forslag strider saa stærkt som muligt imod de ved Nationalmuseets Restaureringsarbejder fulgte Principper, som gaar ud paa at bevare det bestaaende og følge de Spor, der er efterladte, uden vilkaarlig at føje noget nyt til af sin egen, fri Fantasi." Til Martin Borchs bemærkninger om at ruinen mister sin værdi på grund af restaureringen og "omskabes til kun at være en Kopi - en Atrap" skriver Peter Hauberg: "Selv om Kampestenene ikke bliver anbragte paa deres oprindelige Plads, og Murstenene ikke overalt er de gamle, er dette uden Betydning; thi efter de mange Ødelæggelser, der er overgaaet Hammershus ved Belejringer, Indtagelser, Ildebrande og Vinterstorme og under dets jevnlige Forfald paa Grund af Mangel paa ordentlig Vedligeholdelse, har der stadig i Aarhundredernes Løb, medens det stod beboet som Fæstning, været foretaget Istandsættelser af Murene; paa mangfoldige Steder sidder Granitstenene derfor ikke mere paa deres oprindelig Plads. Overfor Spørgsmaalet om "det oprindelige" vil det saaledes være ligegyldigt, om et Stykke Mur er istandsat 1615, 1715 eller 1915. De

i ældre Tider foretagne Udbedringer har ikke forringet Murværkets Værdi som "det oprindelige", og Nutidens Istandsættelser med det gamle Materiale vil heller ikke gøre det." ... "Der anvendes hertil de tidligere brugte Kampesten, som er tilstede i rigelig Mængde, saaledes at det istandsatte nøje svarer til det bevarede Murværk. Murstensbeklædningen maa derimod fornyes med nye Mursten. Regeringen lod i sin Tid de gamle borthugge, delvis for at sælge dem, dels for at anvende dem til Hovedvagten i Rønne. Der findes derfor ikke ret mange af dem ved Udgravningen paa Slottet. Men de nye Mursten bliver gjort nøjagtig af samme Størrelse og Udseende som de gamle og bringes saavidt muligt til at falde sammen med disse i Murværket.

Peter Hauberg viste stor kærlighed for Hammershus som monument og afviste alle anslag mod ruinen. Han fjernede alle uheldige istandsættelser, han fik stenhuggere til at fjerne graffiti som en gruppe polyteknikere havde hugget ind i klipperne og han sikrede, at monumentet over 9. dec. 1658 blev rejst uden for borgen. Han havde næppe selv godkendt den mindeplade, der efter hans død blev opsat på magasinbygningens mur.

Han gennemførte en rydning af den voldsomme bevoksning på og omkring borgen med to formål, for det første for at stoppe røddernes nedbrydning af murene og for det andet for at vise borgen i sit naturlige landskab, så det kunne blive tydeligt for enhver, hvorfor borgen var bygget netop på dette sted. Trærydning har aldrig været populær. Bornholmerne godtog dog rydningen, fordi hugsten ved salg af brænde kunne indbringe lidt til brug for restaureringen.

Peter Haubergs restaurering og sikring af ruinerne har sammen med den efterfølgende kontinuerlige vedligeholdelse betydet at Hammershus er bedre bevaret med mere oprindelig overflade end de fleste andre ruiner i Nordeuropa. Efter hans død er ruinen blevet vedligeholdt løbende, der er i princippet hverken blevet fjernet eller tilføjet noget. Kun er løse sten blevet lagt fast og nedstyrtningstruede dele er blevet understøttet.

Den øgede interesse for turisme, især fra Tyskland medførte efterhånden et stort pres på Hammershus' omgivelser dels fra de eksisterende hoteller og gæstgiverier, dels fra egentlige opkøb af ejendomme. Da tyske interesser i 1907 planlagde en villaby "Neu Berlin" på Hammersholms jorde ned mod ruinen rejste Peter Hauberg sammen med den nystiftede "Foreningen Bornholm" (1906) en folkesag om beskyttelse af Hammershus' omgivelser. Sammen med Rektor M C Koefoed, foreningens formand, og folketingsmedlem Marcus Peter Blem, der også var ordfører for finansudvalget, udarbejdede han en plan hvorefter staten og foreningen med bidrag fra private skulle tilbagekøbe Slotslyngen som staten havde solgt i 1846, fredlyse Hammersholms (Hammershus tidligere ladegård) jorde og opkøbe og sælge den såkaldte Møllerske ejendom, som lå helt ned til kysten, efter at den var blevet båndlagt med fredningsbestemmelser. Staten skulle selv stå for tilbagekøbet af Slotslyngen, mens udgiften til fredningen skulle deles ligeligt mellem staten og private. Fredningen krævede næsten 100.000 kr. et beløb der ifølge Danmarks statistik i dag svarer til 5,5 mio. kr. Halvdelen skulle samles ind blandt private. Først forsøgte man sig med tegningsli-

ster, som man sendte ud blandt medlemmerne, tilsyneladende uden resultat. Initiativtagerne måtte selv i gang, de gik på besøg hos det københavnske borgerskab og tegnede 74 bidragydere for i alt 50.300 kr., som kunne indbetales i 3 rater. Heraf tegnede Peter Hauberg personligt 34.500 kr. Det mindste bidrag han accepterede var 200 kr. (11.000 i 2005) det største han fik var 5.000 kr. (273.000). Redningsaktionen lykkedes og medførte sammen med statens opkøb og nedrivning af Hotel Hammershus, der lå 50 m fra slotsbroen, og et par mindre pensioner i 1960-erne, at Hammershus i dag kan opleves uforstyrret i sit oprindelige landskab.

Det var hans agt, at skrive bogen om Hammershus, men han nåede det aldrig, dels kom der stadig nye oplysninger frem, dels var materialet overvældende. Han begyndte allerede indsamlingen af materiale hertil i 1876, hvor han begyndte at udskrive oplysninger fra lensregnskaberne. Af hans breve og notater kan vi se, at han løbende arbejder på at skrive bogen. Han samlede et arkivmateriale så stort, at det var næsten uoverkommeligt at ordne det til et samlet værk. I hånden udskrev han oplysninger om de enkelte bygninger og sorterede dem efter tid. Da han var færdig med den historiske del af bogen, sendte han den til M K Zahrtmann, som i et udateret brev svarer: "Kære Onkel. ... Jeg har med levende Optagethed læst Deres Afhandling ... Jeg er jo som bekendt Bornholmer ... Og jeg vil nu gerne have det paa en lidt anden Maade" hvorefter han fortsætter med atten tætskrevne sider med kritik og rettelser. Dette har næppe har gjort det nemmere for Peter Hauberg at fortsætte skriveriet. Zahrtmann mener dog, at Peter Hauberg havde færdiggjort sin "Hammershus Bygnings- og Befæstningshistorie", han henviser til et brev fra 5. dec. 1926, hvor Peter Hauberg skrev til ham at han håbede at se den trykt. Det skete imidlertid ikke og der foreligger ikke noget der ligner et manuskript i Peter Haubergs efterladte papirer på Nationalmuseet. Zahrtmann skriver i 1937: "Det er et tab for Borringholm, og mig en dyb skuffelse, at dette hans livsværk stedse hviler i hans Sønners Varetægt. ... At drage det frem for dagens lys i bogtryk vil være at sætte Peter Hauberg det værdige og sande minde om hans livsgjerning på Hammershus, det han selv ønskede sat."

Peter Haubergs museale virkefelt var stort. Ud over sin chefstilling i Møntsamlingen 1885-1920 var han ansat i Nationalmuseets 2. afd. 1892-1920, i Folkemuseet 1887-1898, og på Thorvaldsens museum 1891-1915. Arbejdet var hovedsageligt delt mellem Møntsamlingen, som besatte hovedparten af tiden, og 2. Afd. hvor der var afsat omkring 3 måneder årligt til varetagelse af ruinerne på Bornholm og en systematisk beskrivelse af Danmarks voldsteder. På Thorvaldsens museum havde han ansættelse 1 time om dagen fra 15-16. Selv om Peter Hauberg først mødte på museet kl. 12 efter at have spist middag hjemme og gik igen kl. 16. var han uhyre arbejdsom, han tog i høj grad arbejde med hjem. Selv nye større møntfund havde han med hjemme til beskrivelse og aftegning. En ordning man næppe havde billiget i dag. Peter Hauberg kæmpede for Møntsamlingen, som museets direktør ønskede nedlagt eller stærkt begrænset. I forbindelse med et stort fund af vikingetidsmønter fandt Sophus Müller at de burde opbeva-

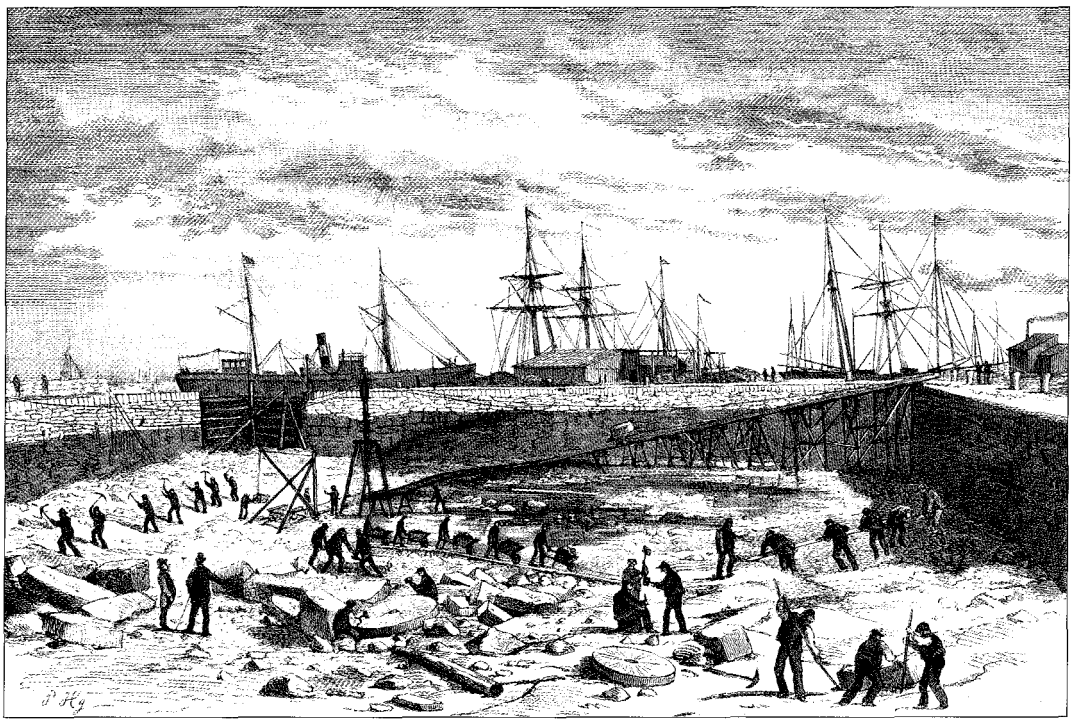

Tryk efter tegning af Nexø nye Havn under Arbeide. Tegnet af P. Hauberg.

res samlet i 1. afd., mens Peter Hauberg ønskede at mønterne skulle opbevares i Møntsamlingen. Da man ikke kunne blive enige i Museumsrådet, blev sagen afgjort i Kultusministeriet, der afgjorde at alle mønter, der manglede i Møntsamlingen, skulle afgives hertil, mens resten skulle tilfalde 1. afd. Dette fandt Peter Hauberg var en stor sejer, som ville danne præcedens for fremtidige sager. Georg Galster, der efterfulgte Peter Hauberg som leder af samlingen, måtte love Peter Hauberg, at selv om han skulle blive republikaner aldrig ville opgive navnet Den kongelige Mønt- og Medaljesamling. Peter Hauberg var også ærekær i forhold til sit eget arbejde, da en anden stor møntsamler H V Mansfeld-Bûlner udgav et katalog: Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377, udgav Peter Hauberg en sønderlemmende anmeldelse, hvor han, måske ikke helt retfærdigt, kaldte den et plagiat af hans egen afhandling.

Peter Hauberg var selv meget arbejdsom, han krævede derfor også meget af sine medarbejdere. Galster fortæller, at da han, mens han arbejdede som assistent på møntsamlingen, fortalte om en afhandling han var i gang med, roste Peter Hauberg ham for hvad han havde fundet ud af, men sagde også, at udarbejdelse af afhandlinger kunne han ikke foretage i kontortiden, der var viet til egentligt museumsarbejde. Selv havde han skrevet sine mønthistoriske bøger hjemme.

Arbejdet på 2. Afd. delte han mellem re-

Fotografi af Hauberg på Hammershus i BHM's fotosamling. Fotograf A. Kjøller, Allinge, u.å.

staureringsarbejderne på Bornholm og opmålingen af voldsteder over hele landet. Af datoerne på hans billeder fra Hammershus kan man se, at han kom til øen i maj-juni, hvor han i løbet af nogle uger satte årets udgravnings- og restaureringsarbejder i gang, hvorefter han kom igen omk. 1. sept. Hvor han blev i 4-6 uger for at afslutte årets arbejder. I den mellemliggende periode rejste han rundt i landet og opmålte og beskrev voldsteder amt for amt. Vilhelm la Cour, der som student (1900-06) hjalp ham med opmålingerne, beskriver hvordan de startede fra hotellet kl. 8:30 og først kom hjem sent om aftenen. "Udholdende, men ikke forceret arbejde, pligtmæssig udnyttelse af alle dagens timer - det var den lære, jeg modtog", skriver han. Til gengæld var Peter Hauberg en verdensmand. I toget kørte de på 1. klasse, boede på byens bedste hotel og om aftenen spiste de en god middag med en halv flaske rødvin til hver. Både på kontoret og under opmålingsarbejdet var Peter Hauberg iklædt grå jaket. Kun en enkelt gang tog han den af, og det kun fordi han under passagen af voldgraven omkring Lille Gurre voldsted i et smørtrug var blevet så våd, at den måtte hænges til tørre, arbejdet gik trods alt frem for værdigheden.

Samtidig med udgravningen og restaureringen af Hammershus udgravede og restaurerede han Lilleborg i årene 1887 - 1923 og Salomons Kapel i 1923.

Omtrent samtidig med at han blev ansat på museet erhvervede han ejendommen Colbjørnsesgade 13, (ejendomsværdi 2005: 78 mio.) hvor han også flyttede ind. Han var øjensynligt økonomisk uafhængig og havde næppe behov for at arbejde, men som La Cour skriver: "Han var blottet for personlig Ærgerrighed. Han havde naaet alt, hvad han ønskede sig, naar han kun som Museumsinspektør fik Lov til at arbejde selvstændigt og uforstyrret". Han beholdt ejendommen selv om han i 1892 flyttede til Gammel Kongevej 97 i nærheden af forældrene og i 1897 til en ny villa på Sankt Knudsvej 24, hvor han boede til sin død.

I 1928 var Peter Hauberg på Bornholm for sidste gang. Han kom til hotel Hammershus d. 12. sep. "Træt og omtaaget af rejsen" skriver han i sin dagbog. Næste morgen startede arbejdet med gennemgang af mangler på bænke, trapper og gelændere. Han måtte dog snart gå ned fordi han var for træt. Der startede arbejde med træfældning i Mølledalen og restaurering af rummene i porttårnet. Hans 84 års fødselsdag lørdag d. 29. september skriver han, "blev en arbejdsdag". Arbejdet i por-

ten fortsattes og der kørtes mere cement op til folkene. Skovrideren kom til frokost. Han blev fotograferet til erindring om dagen og distriktslæge Sigfred Borch og frue kom til chokolade om eftermiddagen,. Amtsrådet sendte telegram med lykønskning og tak og han fik mange breve og telegrammer i dagens anledning. Den 5.oktober rejste han tilbage med tog og båd til København. "Efter en god rejse".

Den 10. november 1928 døde Peter Christian Hauberg.

Kilder

Ved udarbejdelsen af denne artikel er der ud over Nationalmuseets arkiv i hovedsagen anvendt følgende kilder:

Vilh. La Cour, *To Livslinier*, København 1954.

Georg Galster: Erindringer fra Universitetet og Nationalmuseet, I: Den Kongelige Mønt- og Medaljesamling 1781-1981.

Numismatisk Forenings Medlemsblad: 1924 nr. 12: Peter Christian Hauberg 1844-1924, af Georg Galster

Bornholms Avis, 29. sep. 1924, En 80-års Fødselsdag, af M C Koefoed.

Numismatisk Forenings Medlemsblad: 1928 nr. 10: P Hauberg, Nekrolog, af Georg Galster

Bornholms Avis, ? November 1924, Museumsinspektør P Hauberg død, Nekrolog

Avisartikler i anledning af Afsløring af Mindeplade for P Hauberg på Hammershus d. 30 aug. 1937 i Bornholms Avis, Bornholms Social-Demokrat og Bornholms Tidende d. 31. aug 1937.

M K Zahrtmann: Med Hauberg paa Hammershus, I: Bornholms Social-Demokrat, Julenummeret 1937,

Arkitekten 1914-15. Her er Peter Hauberg og Martin Borchs diskussion om genopførelse af Hammershus, der ellers er trykt forskellige steder gengivet som føljeton. S.233-235, 244-246, 252-255; 351-352, 357-360, 365-368; 379-380, 386-388.

Bibliografi

Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377. I: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1884 side 217-374, Kjøbenhavn 1885.

Hauberg, P.: Samme på fransk. Copenhague 1886.

Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1377-1481. I: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1886 side 135-189.

- forkortet og omarbejdet af Fritze Lindahl under titlen: Danmarks mønter 1377-1448, NNÅ 1955

Hauberg, P.: Til Bedømmelse af H. V. Mansfeld-Bûllner's Afbildninger ... 1241-1377, Kjøbenhavn 1887.

Hauberg, P.: Gullands Myntvæsen. I: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1891, Kjøbenhavn 1891 side 1-72.

Hauberg, P.: Demi-Bractéates Danoises au type de Duerstede, Bruxelles 1891.

Hauberg, P.: To Myntfund fra Erik af Pommerns Tid. I: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1899 side 214-228.

Hauberg, P.: De l'influence byzantine sur les monnaies du Danemark au Xie siecle. I: Congres internationale de numismatique, Paris 1900 side 335-345.

Hauberg, P.: Nordens ældste Møntsted. I: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1914.

Hauberg, P.: Terslev-Fundet.

[Hauberg]: Mortensen, Morten Eske: Peter Christian Haubergs numismatiske bibliografi, 1984.

Hauberg, P.: Demi-bracteates Danoises au type de Duerstede.

Hauberg, P.: Gullands Myntvæsen.

Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241. Kjøbenhavn 1906. - Tavlerne til disse to titler er genudgivet af hhv. J. Chr. Holm og Jørgen Sømod, begge 1965, sidstnævnte med tillæg over Grenåfundets mønter.

Hauberg, P.: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241 / P. Hauberg, 1900-06.

Hauberg, P.: Médailles romaines d'or et d'argent, d'avant le milieu du VIe siècle, trouvées dans les pays scandinaves / Traduit par E. Beauvois, 1896.

Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen og Mynter: i Tidsrummet 1241-1377, 1885.
Hauberg, P.: Bornholm i Billeder og Text, 1879.
Hauberg, P.: Kgl. Bygningsinspektør M. Borchs Plan om Gjenopførelsen af Hammershus.
Hauberg, P.: Coup d'oeil sur l'histoire de la monnaie en Danemark, de 1241 a 1377, 188?
Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1377-1481, 188?
Hauberg, P.: Atlas over Danmarks Mønter ca.870-1241.
Hauberg, P.: Kgl. Bygningsinspektør M. Borchs Plan om Gjenopførelsen af Hammershus. En Imødegaaelse. Udg. af Nationalforeningen "Bornholm", 1915.
Hauberg, P.: Kgl. Bygningsinspektør M. Borchs Plan om Gjenopførelsen af Hammershus: En Imødegaaelse / Udgivet af Nationalforeningen, Bornholm, 1915.
Hauberg, P.: Hammershus, 1912.
Hauberg, P.: Lilleborg, 1911.
Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241, 1906.
Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146-1241: Avec un résumé en français: Histoire monétaire du Danemark de 1146 à 1241, 1906.
Hauberg, P.: De l'influence byzantine sur les monnaies du Danemark au XIe siecle, 1900.
Hauberg, P.: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, 1900.
Hauberg, P.: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146: Avec un résumé en français: Histoire monétaire du Danemark jusqu'en 1146, 1900.
Hauberg, P.: Médailles romaines d'or et d'argent d'avant le milieu du VIe siècle, trouvées dans les pays scandinaves; traduit par E. Beauvois, 1896.
Hauberg, P.: Skandinaviens Fund af romersk Guld- og Sølvmynt før Aar 550, 1895.
Hauberg, P.: Skandinaviens Fund af romersk Guld- og Sølvmynt før Aar 550. Særtryk af Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1895.
Hauberg, P.: Bornholm; Med Illustrationer af Forfatteren, 1894.
Hauberg, P.: Monnaies de l'île de Gotland; trad. par E. Beauvois, 1892.
Hauberg, P.: Demi-bractèates danoises de type de Duerstede: Extrait des mémoires présentés au Congrès international de numismatiques, 1891.
Hauberg, P.: Gullands Myntvæsen, 1891.
Hauberg, P.: Bornholm; Med Illustrationer af Forfatteren, 1887.
Hauberg, P.: Til Bedømmelse af H. V. Mansfeld-Bûllner's Afbildninger af samtlige hidtil kjendte danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377, 1887.
Hauberg, P.: Coup d'oeil sur l'histoire de la monnaie en Danemark de 1241 à 1377 / traduit par E. Beauvois, 1886.
Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1377-1481, 1886.
Hauberg, P.: Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241-1377.
Hauberg, P.: Bornholm i Billeder og Text, 1879.
Hauberg, P.: Grundtegning af Hammershuus Slot / [tegnet af] P. Hauberg, 1879.

Læge M. K. Zahrtmann 1861-1940

Af Ebbe Gert Rasmussen

Portrætfotografi i BHM's fotosamling.
Fotograf Lønborg, København, oktober 1904.

" ... den der gav den døde Fortid Liv, hans Navn skal Fremtid fuld af Tak bevare."
(Christian Stub-Jørgensen 1931)

Ovenstående citat blev skrevet til det festskrift, som taknemmelige bornholmere skænkede M.K. Zahrtmann i anledning af hans 70 årsdag i 1931.[1] En publikation med et væld af læseværdige artikler om bornholmske forhold fra oldtiden til samtiden skrevet af indsigtsfulde forfattere, kvinder såvel som mænd. Det var et smukt vidnesbyrd om den anerkendelse, datidens historieinteresserede Bornholm nærede for fødselaren.

Marius Kristian Zahrtmann blev født 26. januar 1861 i Rønne, på hjørnet af Storegade og Snellemark.[2] Forældrene var førderen, læge Carl Vilhelm Z. (1810-99), og bornholmske Laura (Laurine) Pouline Jespersen (1822-1918), datter af sandflugtskommissær Peder Dam Jespersen, hvis aner langt tilbage omfattede præsten Poul Ancher til Rutsker og Hasle. Ældre brødre var historiemaleren Peder Henrik Christian (1843-1917) og havneingeniøren Hans (1849-1930). Alle tre drenge skulle som voksne kaste glans over deres tids fødeby og -ø, som de måtte forlade for at videreuddanne sig. M.K. Zahrtmann tog som de ældre brødre studentereksamen fra Sorø Akademi (1878) og blev læge ni år senere. Som sådan fik han, der forblev ugift, en smuk karriere. Skønt han var bosat ovre, følte han sig livet igennem som bornholmer og rønnedreng.

Som læge bidrog Zahrtmann til diverse faglige tidsskrifter. Men det er først og fremmest som historiker, Zahrtmann huskes. Hans stærke slægtsinteresser kombineret med en dyb kærlighed til fødeøen førte ham i en tidlig alder til selvstændige arkivstudier, hvorved han erhvervede et både bredt og dybt kendskab til øens historie. Med tiden fulgte slag i slag artikler i københavnske og lokale aviser, tidsskrifter og årbøger.[3] Da Bornholmske Samlinger begyndte at udkomme (1906), blev artikler fra hans hånd næsten fast inventar. Dertil kom senere bidrag til Johs. Knudsens udgivelse først af Resens bornholmbeskrivelse i dansk oversættelse[4] og siden af Rasmus Pedersen Ravns bornholmske krønike.[5] Om hans utrættelige iver og umådelige flid vidner den dag i dag de utrykte "Regensbøger" samt ikke publicerede arbejder på Bornholms Lokalarkiv.[6]

I det lokalhistoriske arbejde var Zahrtmann især optaget af den bornholmske opstand mod det svenske styre 1658 og sin fødebys fortid.

Kort efter at den danske historiker J.A. Fridericia indvarslede det kildekritiske gennembrud for det 17. århundredes vedkommende herhjemme med sin "Adelsvældens sidste Dage" (1894),[7] hvor han som den første benyttede Peder Olsens fortegnelse over de mest virksomme deltagere i den bornholmske opstand mod svenskestyret, offentliggjorde Zahrtmann det første af sine skelsættende arbejder i Historisk Tidsskrift.[8] På baggrund af en analyse af nogle fortrinsvis utrykte danske kilder til oprøret formulerede han sit nye syn på tildragelserne, der på afgørende punkter imødegik Fridericias fremstilling: At ikke Jens Kofoed, som hævdet siden Ludvig Holberg[9], men Poul Ancher var leder af opstanden. En opfattelse, der byggede på Olsens fortegnelse kombineret med den senere kongelige belønning af præsten.

Opsigtsvækkende var også hans betoning af de tilfangetagne svenskeres milde bornholmske fangenskab. Zahrtmanns hovedpåstand fik mærkbare konsekvenser for hans holdning til de øvrige kilder, især Den kofoedske Relation; på samme tid som han forkastede Jens Kofoeds forfatterskab til beretningen, byggede han ikke desto mindre til stadighed på den - af mangel på bedre (!).

Det kom markant til udtryk i en ny artikel fra hans hånd i Historisk Tidsskrift få år senere om det svenske styre af øen.[10] Her inddrog Zahrtmann svensk kildemateriale, men gentog i alt væsentligt de tidligere påstande og synspunkter, ligesom han så den svenske kommandant Johan Printzensköld som en forstandig og dygtig styrer. Overfor spørgsmålet om, hvad der fik den bornholmske modstand til at bryde ud, stod han tøvende. Dels mente han, at det hang sammen med udbruddet af den anden Karl Gustafkrig i august 1658, dels hævdede han - inkonsekvent - at det var Frederik III.s brev i november til bornholmerne, der frembragte opstanden. Zahrtmann gjorde endvidere opmærksom på, at Printzenskölds død udlagdes forskelligt fra henholdsvis svensk og dansk side.

Fremkomsten af de opsigtsvækkende påstande og nye synspunkter fremkaldte modsigelse fra faghistorisk hold.[11] Samtidig fremførte nemlig arkivar Gerhard. L. Grove, der blandt sine aner talte Jens Kofoed, sin opfattelse af problemkomplekset.[12] Han afviste, at Zahrtmann havde godtgjort, at Ancher var opstandens leder, og han betegnede hans fremgangsmåde som kritisabel. Endvidere fremførte han, at vægtigere vidnesbyrd talte for den traditionelle opfattelse af Kofoed som "Bornholms Befrier." I sin mere specielle kritik karakteriserede han Zahrtmanns fremstilling som tendentiøs, når denne konsekvent betegnede Ancher som en hædersmand i modsætning til slagsbroderen og krigskarlen Kofoed. Samtidig var Zahrtmanns forhold til Den kofoedske Relation modsigelsesfuld.

Diskussionen fortsatte uden at frembringe nyt. Zahrtmann lod sig ikke påvirke af andres kritik, selv hvor en sådan var berettiget.[13] Han afviste Groves indvendinger, ligesom denne stod fast på sin kritik.[14] Men polemikken er væsentlig som afslutning på det kritiske gennembrud i den bornholmske historieforskning. Der var nu først og fremmest indledt en afmytologisering af det overleverede billede af den bornholmske opstand, og det var sket på grundlag af en metodisk udnyttelse af et øget erkendelsesmateriale. Desuden var der skabt en plausibel sammenhæng mellem det svenske styre og det påfølgende oprør. Endelig var der etableret et nyt billede af konspirationens struktur med centrum i Hasle og forgreninger til Rønne samt til de to købstæders opland. Men det nye historiesyn omfattede ikke opstandens følger, dvs. sammenhængen mellem begivenhederne på Bornholm og i København. Løsrivelsen fra Sverige betragtedes fortsat som et isoleret bornholmsk fænomen.

Det var med denne ballast, Zahrtmann få år senere blev bidragyder til Bornholmske Samlinger. I alt 27 artikler om vidt forskellige emner blev det til. I det følgende skal gives en oversigt over hans indsats. Betegnende for hans metode var, at han forsynede sine artikler med kildehenvisninger, så læseren kunne følge med i, hvor han havde sin viden fra. Ikke mærkeligt

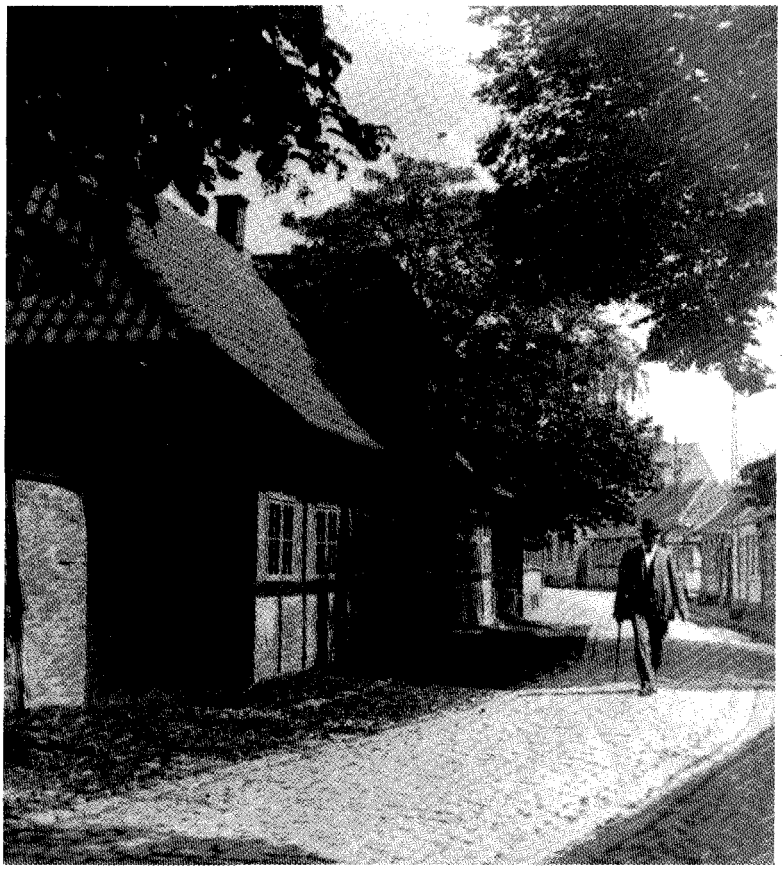

Erichsens Gård i Rønne. M.K. Zahrtmanns søster og svoger, Elisabeth og Christian Erichsens "sommerhus", hvor han gerne opholdt sig hver sommer.

indeholdt 1. bind (1906) en analyse af et af de flyveskrifter, der både på dansk og tysk udkom på tryk i København under den bornholmske delegations ophold dér ved årsskiftet 1658-59.[15] Tre år senere (1909) bidrog han i bind 4 med tre artikler. Den væsentligste handlede om begivenhederne under og efter Torstenssonkrigen (1643-45), et af hans mest vellykkede bidrag. Her fremsattes det hovedsynspunkt, at øens kapitulation til en svensk flåde skyldtes et forræderi fra militsofficerernes side.[16] Med var også en omtale af czar Peter den Stores besøg på Bornholm 1716, hvor han påpegede, at den russiske czar ikke steg i land i Rønne, men i Allinge[17]. Endelig var medtaget et brev fra morfaderen, sandflugtskommissær Jespersen.[18]

I de næste år kastede han fortrinsvis blikket bagud. Oldtid og middelalder blev taget op i 6. bind (1911), der beskrev de ældste kilder til den bornholmske historie og kampen mellem kirke og kongemagt herovre.[19] Rønne højere Realskole, hvor Zahrtmann havde været elev før skolegangen i Sorø, blev i 400-året for oprettelsen 1512 forbilledligt skildret i 7. bind (1912); denne fremstilling er endnu det faste fundament for det bornholmske gymnasiums historie frem til begyndelsen af forrige århundrede.[20] Derefter tog han i bd. 8 (1913) tråden op fra bd. 6 med tiden efter

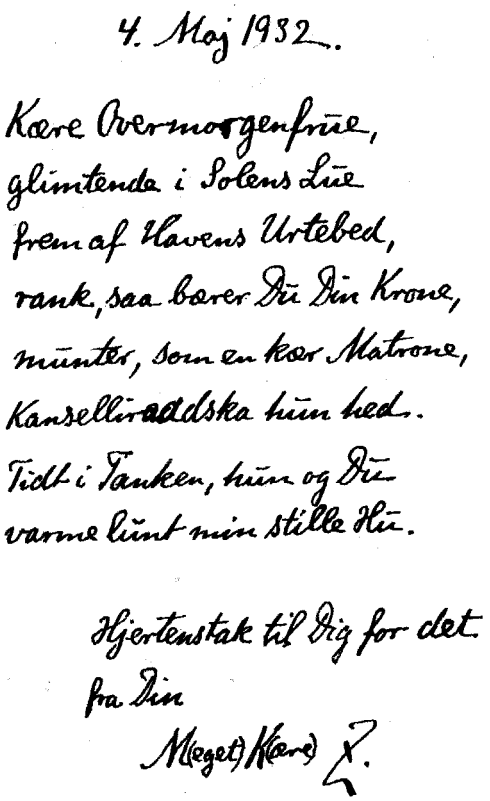

4. Maj 1932.

Kære Overmorgenfrue,
glimtende i Solens Lue
frem af Havens Urtebed,
rank, saa bærer Du Din Krone,
munter, som en kær Matrone,
Kanselliraadska hun hed.
Tidt i Tanken, hun og Du
varme lunt min stille Hu.

Hjertenstak til Dig for det
fra Din
Meget Kære

Et lille digt til Vilhelmine Erichsen, barnefødt i Erichsens Gård og digteren Holger Drachmanns første hustru. Hun var søster til M.K. Zahrtmanns svoger, der ejede barndomshjemmet.

kristendommens indførelse i form af en fornøjelig og veldokumenteret gennemgang af middelalderhistorien med udgangspunkt i periodens kapeller, markeder, adelsgods og hospitaler, også et af hans væsentligste arbejder.[21]

Under alt dette havde Zahrtmann imidlertid ikke glemt mændene fra 1658; de dukkede med mellemrum op og dannede en overgang til den nyere tids historie. Første gang med skildringen af Peder Olsen og hans uheldige optræden som landsdommer i bd. 9 (1915) i en af datidens evindelige - i vore øjne bizarre - retstrætter.[22]

Så blev det oplysningstiden og dens mange nybrud, der stod for skud i form af artikler om foregangsmændene på skovbeplantningsområdet. Først skovridder Hans Rømer og hans manddomsværk, genopretningen af Almindingen, i bd. 10 (1916).[23] Derefter morfaderen, Peder Jespersen, med hans bekæmpelse af sandflugten nord for Rønne.[24] Begge artikler tegner fine billeder af de to mænd og deres indsats.

I de følgende år fokuserede Zahrtmann atter på tidligere tider. I bind 12 (1918) var emnet den skånske indvandring til øen efter Karl Gustavkrigene (1658-60) og Den Skånske Krig (1675-79) med bl.a. skikkelser som Oluf Svendsen Brock, Hans Dominici og Hans Olufsen Madvig.[25] I det næste bind 13 (1920) gav Zahrtmann en fornøjelig skildring af fødebyen Rønne, dens gader og stræder, bygninger og mennesker fra de ældste tider indtil ca. 1800.[26] To artikler bidrog han med til bind 14 (1922): dels en engageret behandling af tiden fra pesten 1654 over opstanden 1658 til århundredets udgang med Poul Ancher som bindeled,[27] dels - sammen med K.A. Petersen - en spændende artikel om Nexøs historie, en art parallel til rønnebidraget to år tidligere.[28]

Herefter stod øens ældre samfundsindretninger i centrum med de to artikler i bind 15 (1924). Den første var helliget opdyrkningen af øen med udmarksproblemet og den senere udskiftning indtil begyndelsen af det 19. århundrede, et gedigent pionerarbejde.[29] Den anden behandlede kort mid-

delalderborgene Hammershus og Lilleborg.[30] I bind 16 (1925) var tyngden lagt på en grundig gennemgang af frimandsinstitutionen: Den bornholmske væbnerstand blev taget op til behandling fra dens første omtale i tidlig middelalder til dens undergang i enevældens første tid, afrundet med en omtale af proprietærgårde og frivornedgårde indtil ophøjelsen til lov af den gamle bornholmske arvevedtægt 1773.[31] Hertil kom et mindre arbejde om øens øverste retsinstans, landstinget, fra det 14. til det 19. århundrede.[32]

Atter var turen kommet til det fængslende 17. århundrede. Til bind 17 (1926) leverede Zahrtmann igen tre artikler, hvor han - i forlængelse af artiklerne om Peder Olsen i bind 9 og Poul Ancher i bind 14 - behandlede tre andre opstandsdeltagere. Mest omfangsrigt er stykket om Jens Kofoed,[33] noget mindre dem om henholdsvis Niels Gumløs[34] og Jens Lauridsen Risom.[35] Til bind 18 (1927) bidrog Zahrtmann med en større artikel om øens forsvarsanlæg i bredeste forstand indtil Christian IV. s reorganisering af forsvaret med bl.a. tilflugtsborgene, Lilleborg, Hammershus og det lübske system af kystskanser.[36] Hele tre artikler havde han atter med i bind 20 (1929), hvoraf de to første omhandlede henholdsvis den lidet kendte deltager i 1658-revolten Esber Jørgensen[37] og hele persongalleriet i Olsens navneliste samt endelig andre, der spillede en større eller mindre rolle under de dramatiske begivenheder.[38] Den sidste var en spændende gen-

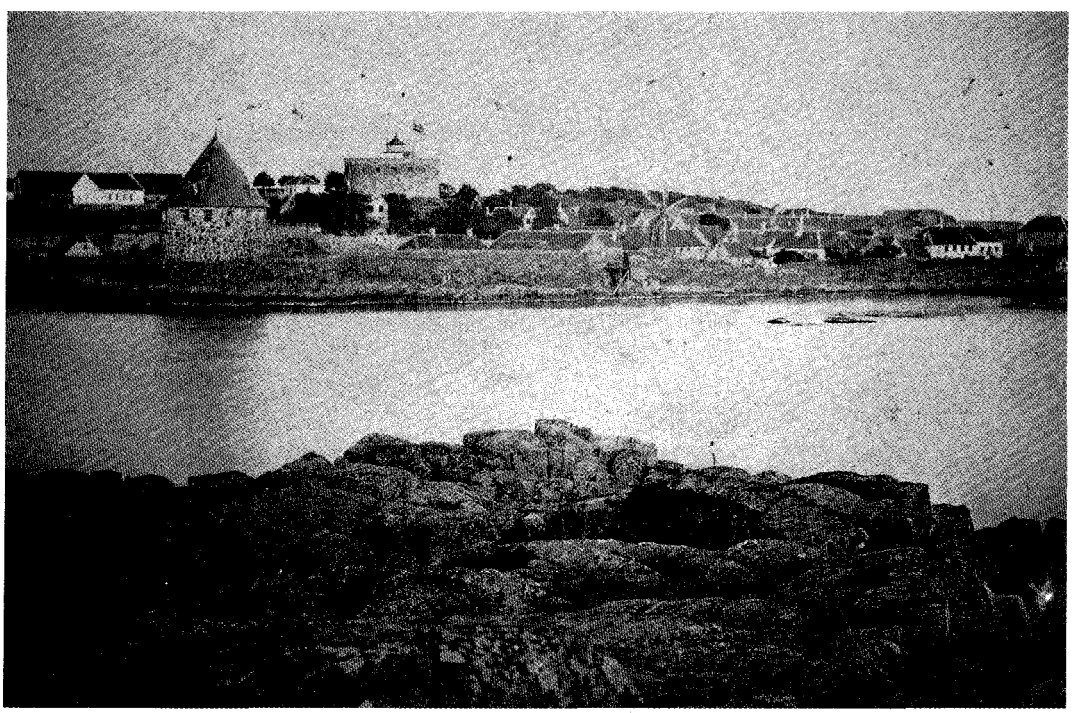

Et af de tidligst kendte fotografier af Frederiksø og Christians set fra Græsholmen, 1860-1870. Fra M.K. Zahrtmanns "Bibliotheca Bornholmiana".

nemgang af både myten og historien om de ikke mindre dramatiske tildragelser ved Malkværnskansen under den svenske landgang 1645, som han havde behandlet i bind 4.[39] Endelig bidrog han i bind 21 (1932) nok engang med tre arbejder: Det første gengav historiske træk af Almegaard i Knudsker,[40] det andet skildrede øens herredsfogedgårde,[41] begge med særlig vægt på ejerforholdene, og det tredje den danske orlogsflådes togt til Bornholm 1683 for at udforske mulighederne for at realisere Christian V. s visioner om en tidssvarende fæstning og flådebase her.[42] Disse bidrag blev hans sidste til Bornholmske Samlinger.

Ingen forfatter har i den grad sat sit præg på samlingernes 1. række som han. En præstation uden lige. Og der er heller ingen tvivl om, at Zahrtmann i sit lokalhistoriske virke gengav Bornholms historie på et mere solidt og tidssvarende grundlag end tidligere set. Han så at sige løftede fortiden ud af det mørke, der indtil da havde ligget over den. På den anden side er det også mærkbart, at artiklerne fra 1920'erne i stigende grad antog karakter af rutinepræg. Ofte er der blot tale om tilføjelser til tidligere arbejder eller omskrevet genbrug. Det gælder ikke mindst hans bidrag til opstanden i 1658. Til gengæld skærpedes formuleringerne og synspunkterne, der var formet i de yngre år, til det næsten skematiske.

Dette forhold var sikkert sammenhængende med, at han netop i denne periode først og fremmest lagde kræfterne i sine store monografier. Først købstadshistorien "Rønne By og Borgere" (1927),[43] der blev til på byrådets opfordring. Nogle år senere "Borringholms Historie" (1934-35),[44] der næppe var uden inspiration fra amtmand Ove Koefoed i dennes hyldest til Zahrtmann i festskriftet.[45] Begge værker

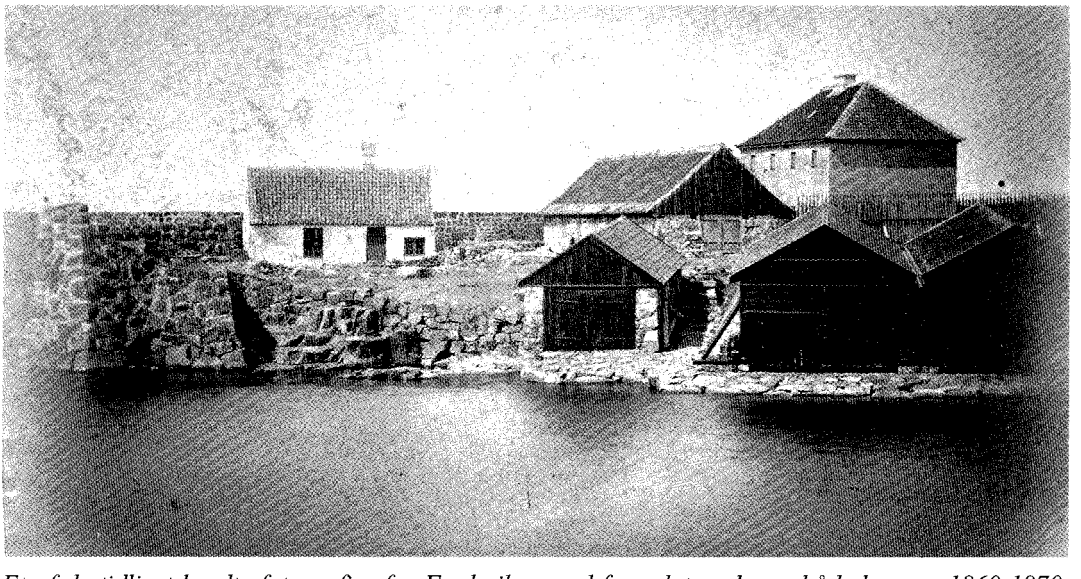

Et af de tidligst kendte fotografier fra Frederiksø med fængslet og kanonbådsskurene, 1860-1870. Fra M.K. Zahrtmanns "Bibliotheca Bornholmiana".

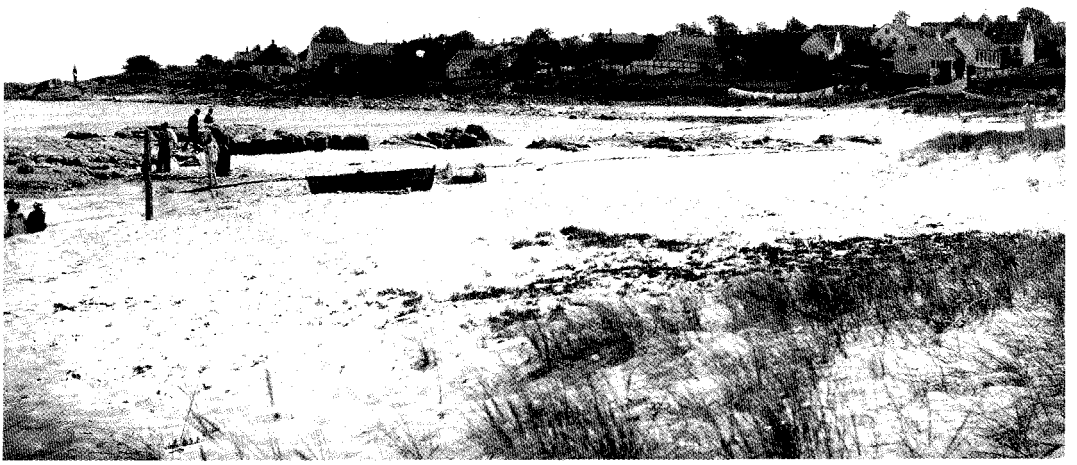

Prospekt af Sandvig med Bornholms nordligste skanser. Fra M.K. Zahrtmanns "Bibliotheca Bornholmiana".

bygger udpræget på de foregående artikler, men indeholder samtidig meget andet, der ikke tidligere var kendt for læserne. De to værker står som kronen på et langt livs flittige lokalhistoriske indsats. Den dag i dag er de uvurderlige opslagsværker for ethvert alvorligt arbejde med Rønnes og Bornholms fortid. Kun kan man beklage, at deres skaber - her som i artiklerne - ikke nærede den store interesse for den økonomiske og sociale udvikling, hvilket til dels var tidsbestemt.

Som stilist var Zahrtmann helt sin egen. Ved hans død (i 1940) blev hans sprog rammende karakteriseret "som fast og logisk opbygget; han elsker gamle Gloser og Former, boltrer sig i arkaiserende Udtryk og Vendinger, naar Emnet lokker til det."[46] Denne tilbøjelighed blev med tiden stadig mere udtalt og bærer derfor sin del af ansvaret for, at vor tids bornholmere desværre ofte viger tilbage for at give sig lag med hans fremstilling i monografierne.

Zahrtmanns betydning for bornholmsk historieforskning og -skrivning kan ikke overvurderes. Han var - skønt lægmand - en utrættelig samler af kildemateriale, en flittig forsker og en stor forfatter. Alle, der siden hans tid har haft det privilegium at beskæftige sig med vor øs fortid, har ganske enkelt måttet forholde sig til hans arbejde. Først med tiden - der skulle gå en generation - begyndte en spæd kritik af denne autoritet. Senere tiders historikere med andre erfaringer og indfaldsvinkler samt flere kilder til deres rådighed har vel kunnet korrigere hans resultater og synspunkter, men ikke vælte den bygning, han rejste. Hans historieforståelse er langt hen ad vejen stadig vor. Han var en foregangsmand og en ener, som ikke hvert slægtled kan mønstre.

Noter

1 Ove Koefoed m.fl.: Hilsen fra Bornholm til M. K. Zahrtmann paa hans 70 Aarsdag. Rønne 1931. Herefter betegnet festskrift.
2 For det følgende se: Chr. Stub-Jørgensen: Til M.K. Zahrtmanns Minde. Rønne 1940, samme i Sv. Cedergreen Bech (red.): Dansk Biografisk Leksikon. 1984 bind 16, s. 131, H. Sonne Kofoed og N.C. Stangegård: Klippeøens Mænd fødte og førte - En Samling bornholmske Biografier. Rønne 1948, siderne 161f. Se også Robert Egevang: Det gamle Rønne udg. af Nationalmuseet. København 1974, s. 37.
3 Se især E. Gøtzsche: Bibliografi over Overlæge M.K. Zahrtmanns Arbejder vedrørende Bornholm i festskrift s. 119ff.
4 Peder Hansen Resens ATLAS DANICUS III B Bornholm i dansk Oversættelse ved Johannes Knudsen. Kbh. 1925.
5 Rasmus Pedersen Ravns BORRINGHOLMS KRØNIKE ved Johannes Knudsen. Rønne 1926.
6 Bornholms Indbyggertal omkring Aar 1650 m.fl..
7 J.A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage - Danmarks Historie fra Christian IV's Død til Enevældens Indførelse (1648-1660). Kjbh. 1894.
8 Historisk Tidsskrift (herefter fork. HT) 1894-95 6. Rk. V. Bd.: Til Belysning af Bornholmernes Opstand mod de Svenske 1658 - De danske Kilder, s. 223ff.
9 I Dannemarkes Riges Historie. 1735. 3, s. 348ff.
10 HT 1897-99 7. Rk. I. Bd: Svenskerne på Bornholm 1658, s. 129ff.
11 For en mere indgående gennemgang af Zahrtmanns artikler i HT og den påfølgende diskussion mellem ham og Gerhard L. Grove se Ebbe Gert Rasmussen: Bornholm og arveriget - en oversigt. Rønne Statsskole 1985, s. 24ff.
12 Gerhard L. Grove: Var Poul Ancker Leder af den bornholmske Opstand i 1658, og kan man nægte Jens Koefoed Adkomsten til at kaldes Bornholms Befrier? I HT 1897-99. 7. Rk. I. Bd., s. 461ff.
13 En tilsvarende afvisning af kritikken ses i 1929 i polemikken med K.E.S. Kofoed i Bornh. Tidende og Bornh. Avis om samme problemstilling
14 Zahrtmanns "Annotationer" og Groves "Duplik" i HT 7. Rk. I. Bd. henh. s. 613ff og 630f.
15 Det ældste paa Dansk trykte Skrift om Bornholm - RELATION Om Borenholm den 22. Deceb, Anno 1658. Bornh. Sml. 1906. Bd. 1, s. 1ff.
16 Bornholms Tilskikkelser i Christian 4.s sidste Svenskekrig (1643-45). Bornh. Sml. 1909 Bd. 4, s. 101ff.
17 I. Czar Peter den Store på Bornholm. Smst., s. 175ff.
18 II. Et Brev fra Sandflugtskommissær Peder Jespersen. Smst., s. 180ff.
19 Fra Hedenold til Kristendom. Blade af Bornholms Historie. Bornh. Sml. 1911. Bd. 6, s. 97ff.
20 Rønne Latinskole 1512-1912. Bornh. Sml. 1912. Bd. 7, s. 53ff.
21 Billeder fra Bornholms Historie i Tilknytning til Middelalderens Kapeller. Bornh. Sml. 1913. Bd. 8, s. 128ff.
22 Hundemordet i Bolsker - Landsdommer Peder Olsen. Bornh. Sml. 1915. Bd. 9, s. 117ff.
23 Hans Rømer og Almindingen. Bornholmske Tidsbilleder. Bornh. Sml. 1916. Bd. 10, s. 48ff.
24 Sandflugten på Bornholm og Peder Jespersen. Bornh. Sml. 1917. Bd. 11, s. 26ff.
25 Den skaanske Indvandring paa Bornholm omkring 1680 og Skovridder Hans Olufsen Madvig paa Kobbegaard. Bornh. Sml. 1918. Bd. 12, s. 11ff.
26 Det gamle Rønne. Bornh. Sml. 1920. Bd. 13, s. 1ff.
27 Præsten Povl Ancher. Bornholm 1654-1697. Bornh. Sml. 1922. Bd. 14, s. 1ff.
28 Nexø Byes Historie. Smst. s. 70ff.
29 Opdyrkningen af Bornholm igjennem Tiderne. Bornh. Sml. 1924. Bd. 15, s. 1ff.
30 Hammerhuses Tilblivelse - Lilleborgs Undergang. Smst. s. 161ff.
31 Bornholms Frimænd. En Stump dansk Adelshistorie. Bornh. Sml. 1925. Bd. 16, s. 120ff.
32 Bornholms Landsting. Smst. s. 160ff.
33 Landkapitajn Jens Pedersen Kofoed. Bornh. Sml. 1926. Bd. 17, s. 1ff.
34 Landkapitajn Niels Gumløs. Smst. s. 33ff.
35 Ridefoged Jens Lavridsen Risom. Smst. s. 42ff.
36 Bornholms Forsvarsværker inden Militsens Oprettelse 1613. Bornh. Sml. 1927. Bd. 18, s. 1ff.
37 Herredskapitajn Esber Jørgensen. Bornh. Sml. 1929. Bd. 20, s. 1ff.
38 Mænd fra 1658. Smst., s. 12ff.
39 Malkværnen i Sagn og Historie. Smst. s. 32ff.
40 Optegnelser om Almegaard i Knudsker Sogn. Bornh. Sml. 1932. Bd. 21, s. 23ff.
41 Borringholms gamle Herredsfogedgaarde. Smst. s. 37ff.
42 Admiraltogtet til Borringholm 1683. Smst. s. 43ff.
43 M.K. Zahrtmann: Rønne By og Borgere udg. af Rønne Byraad. Rønne 1927.
44 Samme: Borringholms Historie - Borringholmerens Historierbog. Rønne 1934-35. 1-2.
45 I festskrift s. 11.
46 A. Jensen: M.K. Zahrtmann in memoriam. Bornh. Sml. 1940. Bd. 27 før teksten.

Departementschef K. H. Kofoed 1879-1951

Af Karenmarie Exsteen

Bornholmeren der voksede op i små kår, og som kom til at beklæde nogle af landets højeste embeder

Nogle mennesker er født med evner ud over det sædvanlige. Et sådant menneske var K. H. Kofoed. Foruden rige evner havde han energi, omgivelser der støttede ham og evne til at gribe chancen når den var der.

Da han samtidig nok havde heldet til at være "på det rigtige sted på det rigtige tidspunkt", nåede han længere end nogen havde forestillet sig om en husmandsdreng fra Bornholm.

Barndom

Kristian Hansen Kofoed var født i Østermarie 1879. Han var stærkt knyttet til sin familie, og på trods af at hans karriere kom til at udspille sig på Slotsholmen, følte han sig nok altid som bornholmer.

Hjemmet var tilknyttet Luthers Missionsforening, og fromheden prægede Kristians barndom.

Faderen var avlsbruger; der var ikke mange penge til rådighed, men det gjaldt nok for de fleste husmandsfamilier på den tid.

Familien blev ikke skånet for sorger. Der fødtes i alt 8 børn. 2 små piger var døde før Kristian blev født; den ældste søn, Hans, født i 1864, emigrerede til Amerika som 20-årig. Broderen Jørgen døde som 17-årig ved en ulykke i 1886.

Skolen var en landsbyskole med 2 klasser - som 9½-årig var Kristian nr. 1 i øverste klasse og lærte derefter ikke meget nyt, selv om læreren prøvede at give ham ekstra opgaver. Måske derfor fik han interesse for at botanisere, og han lærte at bestemme planter efter Linnés systematiske metode.

Det åndelige overskud blev også brugt på politik. Faderen var Venstremand, og Kristian fulgte ivrigt med. Ved folketingsvalget i 1887 skrev han alle resultaterne fra de forskellige valgkredse op og studerede dem så grundigt at han hurtigt kunne de fleste udenad.

Som 10-årig hjalp han sin far med bogføring og regnskab for det stedlige kreaturforsikringsselskab. Han arbejdede i det hele taget meget sammen med sin far som han altid havde et tæt forhold til.

Uddannelse

Der blev naturligvis stillet forventninger til en dreng med de evner, så da han i en alder af 16 år ønskede at komme på seminariet, og læreren støttede ham, fik han lov af sin far. Han var ellers svær at undvære i familiens landbrug hvor han havde gjort et godt stykke arbejde. Der var også det økonomiske spørgsmål; men da læreren lovede at hjælpe ham frem til optagelsesprøven på seminariet, fik han lov at prøve.

De næste 2 år blev, foruden på landbruget derhjemme, brugt på at forøge de sparsomme skolekundskaber og på at hjælpe læreren i den stedlige skole.

Som 18-årig blev han så optaget på det nystartede seminarium i Nexø; han kunne bo hos familie i udkanten af byen.

Han blev kørt til den høje bakke uden for Nexø af sin far, hvis afskedsord han aldrig glemte: "Farvel min dreng. Gud velsigne dig, hvor din vej end kommer til at gå. Og husk så på: Sørg for, at man får respekt for dig. Om de bliver vrede på dig

eller de roser dig - det er ikke det vigtigste. Men respekt for dig, det skal de have. Farvel og lev vel. Du har været en god dreng i dit hjem."

Starten på seminariet åbnede for en helt ny verden.

En af kammeraterne, Bendt Brandt fra Bodilsker, fik betydning for den nybagte seminarist. Bendt Brandt var ateist og docerede darwinisme for sine kammerater.

Kristian stod stadig på sin barndoms pietistiske grundlag og opponerede mod ateisten. Efter et års vedholdende fejde måtte han dog give sig - og opgav sin barnetro.

Han var ikke særlig imponeret af seminariet, som nok ikke har været den store faglige udfordring. Men i år 1900 fik han en pæn eksamen der gav adgang til et embede i Folkeskolen. I sine erindringer skriver han: "Så sluttede da disse 3 for mig så betydningsfulde år i den lille venlige by med de ejendommelige sandstensgærder. Jeg havde fået at mærke, at der var noget, der hed videnskabens tempel, men jeg var kun kommet ind i vestibulen (...) Jeg forlod seminariet med et brændende ønske om at kunne få adgang til templets indre, at blive arbejder i dens værksteder."

Moderen, der var blevet alene efter faderens død i 1898, ønskede naturligvis at sønnen fik et lærerembede på Bornholm; men søsteren Elisabeth, der nu boede i København, mente at Kristians evner måtte føre til en akademisk uddannelse.

Det stemte med hans egne ønsker, og det endte med at han kom på Rønne Latinskole, hvor han efter et par års hårdt arbejde fik en pæn matematisk studentereksamen.

Nu var vejen banet for den akademiske uddannelse. Det var svært at forlade Bornholm og familien, og der var naturligvis også økonomiske overvejelser. Men søster Elisabeth støttede ham stadig; hun boede på H.C. Ørstedsvej sammen med Marie, en kusine der havde hjulpet ham med et lån til studierne, og der kunne han foreløbig bo.

Heldigvis fik han hurtigt arbejde på en skole, så han kunne overskue sin økonomi.

Kofoed havde bestemt sig for at han ville være cand. mag. Men det var ikke helt nemt at vælge faget; de første forelæsninger han fulgte, i dansk og matematik, var efter hans mening ret tørre, og de krævede forkundskaber han ikke havde.

En dag gik han gennem Gothersgade og så en samling studenter gå ind i Botanisk Have. Han fulgte dem og overværede en inspirerende forelæsning af professor Eugen Warming. Det førte til at han valgte naturhistorie som fag - han havde jo også allerede som barn interesseret sig for at bestemme planter.

Han havde nu 6 gode år ved Københavns Universitet. I starten boede han hos søsteren, men senere fik han plads på Regensen, hvor han deltog aktivt i studenterlivet.

Som medlem af Studentersamfundet var han med i den kreds der brød ud af Venstre for at danne Det Radikale Venstre.

Han blev både "klokker" på Regensen og medlem af bestyrelsen i Studentersamfundet.

Her traf han mange mennesker han senere fik kontakt med, f.eks. på embedsmandsplan.

Han mødte også nogle af datidens kendte mennesker, bl. a. Holger Drachmann som holdt af at blive til den lyse morgen efter studentersamfundets arrangementer.

En gang blev Kofoed pålagt at tage imod Georg Brandes, men han syntes nu at denne reagerede temmelig gnavent. Da Kofoed næste år holdt en pæn tale for ham, reagerede koryfæet noget mere venligt.

Foruden skolearbejdet tog han også ud og holdt lysbilledforedrag om geologi, så han klarede sig økonomisk.

Han må have haft en stor arbejdsevne, for på trods af arbejde og mange interesser i studieårene lykkedes det ham på 6 år, den normerede tid, at tage en god eksamen, en 1. karakter ikke langt fra udmærkelse.

Tilbage til Bornholm

Efter at have undervist et år i København blev han opfordret af Rektor Koefoed til at søge en stilling som "midlertidig Timelærer" i Rønne.

Det energiske unge menneske havde tænkt sig at fortsætte med at undervise, men ville også arbejde på en doktordisputats. Imidlertid fristede det at komme tilbage til fødeøen og familien, og han besluttede sig til at søge stillingen - og havde planer om at skrive en disputats om Bornholms geologi.

I august 1909 startede han så som lærer på den skole han havde forladt 7 år før.

Nogle af lærerne kendte han jo, men der var også kommet nye. En af de nye var hans senere hustru, Sigrid Andersen, datter af en af lærerne.

Nu var det jo meningen at adjunkten skulle i gang med sin doktordisputats. Men da han var flyttet til Bornholm, syntes man på Bornholms Tidende at det var en god ide at viderebringe en notits fra Politiken om den nye adjunkt. I denne blev det bl.a. fremhævet hvad Kofoed havde betydet for Det Radikale Venstre inden for Studentersamfundet.

Denne notits blev læst af de mennesker der prøvede at oprette en radikal partiforening på Bornholm, og som gerne ville repræsenteres i Folketinget; de henvendte sig til ham og bad ham gå ind i arbejdet, hvad han også gjorde.

Det førte snart til opfordringen om at stille op som kandidat, og den sad Kofoed ikke overhørig; med vanlig energi kastede han sig ind i arbejdet med at holde møder og oprette lokalforeninger. Han stillede også op til Folketinget i Åkirkeby-kredsen ved valget i 1910. Dengang var De Radikale og Socialdemokraterne i valgforbund, så begge partier støttede K. H. Kofoed i Åkirkeby-kredsen, mens De Radikale i Rønnekredsen støttede socialdemokraten C. N. Hauge, der på det tidspunkt havde siddet et år i Folketinget.

Valget foregik på den måde at alle vælgerne i kredsen samledes på valgstedet. I Åkirkeby var på torvet opstillet en stortribune med plads til valgbestyrelsen, kandidaterne og deres stillere. Herfra talte både kandidaterne og nogle af deres stillere, der var lejlighed til at replicere og til at stille spørgsmål inden selve afstemningen begyndte; hver kommune havde sit afstemningssted i byen.

Resultatet i 1910 blev at Venstremanden Ingvard Jensen fik 1135 stemmer og Kofoed 1001. Det var trods alt et pænt resultat, som nok havde været bedre for de radikale hvis ikke Indre Mission havde ført en kraftig argumentation imod den radikale kandidat.

I Rønne var også Hauge faldet, og de to kandidater blev nu enige om at føre en

kraftig agitation de næste tre år for at vinde det næste valg.

20. maj 1913 var der valg, og denne gang lykkedes det den unge adjunkt at komme i Folketinget for Det Radikale Venstre samtidig med at Hauge genvandt sit mandat i Rønne-kredsen.

Kofoed var i 1912 blevet gift med kollegaen Sigrid Andersen, og 6. maj 1913 fik de en datter, deres eneste barn.

Selv om hustruen var glad på hans vegne over resultatet ved valget 1913, var hun ikke ubetinget begejstret; det ville naturligvis gå ud over familielivet.

I 1913 blev han også valgt ind i Bornholms Amtsråd, hvor han sad til 1920.

I Folketinget

Det var spændende at tilslutte sig den radikale folketingsgruppe. I Kofoeds erindringer kan man læse hans opfattelse af nogle af de kendte personligheder i Rigsdagsgruppen; navnlig Ove Rode beundrede han, både for hans evner til at finde løsninger og for hans skarpe argumentation og blændende retorik. Også f.eks. P. Munch og Edvard Brandes satte han højt, den sidste havde sine meningers mod, og der var hos ham ikke noget af "det klynkende og selvglade der ofte kunne være over broderen Georg".

I folketinget beskæftigede det unge folketingsmedlem sig meget med lokale sager. Det lykkedes ham f.eks. at få etableret trådløs telegraf til Christiansø, og han fik gennemført en betragtelig statsstøtte til bornholmske fiskerihavne efter en ødelæggende orkan nytårsaften 1913.

Men den indsats, der blev afgørende for hans fremtidige karriere, blev lagt på et andet område. Ret tilfældigt blev han medlem af Folketingets lønningsudvalg som i 1914 behandlede et forslag om lønningsforholdene ved statens biblioteker; under den meget indgående udvalgsbehandling lykkedes det Kofoed at få afgørende indflydelse på den endelige udformning af lovforslaget og at blive udvalgets ordfører for sagen. Det gav ham lyst til at arbejde videre med området og sætte sig ind i principperne for dansk lønningslovgivning.

Han opdagede at der ingen principper var! Det gav ham den tanke at der her var en opgave for ham; men i første omgang holdt han disse tanker for sig selv. Han begyndte et selvstudium af statens lønningsregler og pensionsbestemmelser for at kunne hamle op med de ældre rigsdagsmænd der i mange år havde siddet i lønningsudvalget. Det viste sig ikke at være svært; han fandt udvalgets behandling af opgaverne meget primitiv.

I samlingen 1914-15 skulle en regulering af bestyrerstillingerne i told- og trafiketaterne finde sted, hvad der efter reglerne skulle ske hvert 5. år. På grund af ændringer i lokale forhold skulle nogle stillinger opgraderes, andre sættes ned.

Behandlingen i udvalget var ret uprofessionel: Man anlagde personlige betragtninger, som at den og den postmester var sådan en pæn mand, så han burde rykkes op.

Kofoed blev formand for underudvalget vedrørende toldvæsenet og søgte at finde en sammenhæng i de gældende regler. Der var dog ingen retningslinier for den foreliggende sag, og han fik den ide at lønningsudvalget, i stedet for at udtale sig om de enkelte embeder og deres placering, skulle opstille synspunkter for et passende

Gruppefotografi af Rønne Statsskoles lærere, 1916-17. K.H. Kofoed øverste række til venstre.

avancement inden for de forskellige grupper og fastsætte antallet af avancementsstillinger. Det kunne beskrives som en kegle, hvor de få højtlønnede stillinger var placeret øverst oppe, mens der blev flere stillinger jo længere man kom ned i lønklasserne. Administrationen skulle selv bestemme, hvilke stillinger der skulle placeres i de enkelte lønningsklasser.

Planen havde succes. De tre andre underudvalg nedlagde deres arbejde og overdrog Kofoed arbejdet med at udforme en redegørelse efter keglesystemets synspunkter. Planen blev godt modtaget både i Finansministeriet og i administrationen, og det blev en succes der lagde grunden til den senere karriere. I mange år blev systemet omtalt som "den kofoedske kegle".

I 1917 blev der nedsat en lønningskommission, bestående af politikere og embedsmænd. Der skulle deltage 10 rigsdagsmedlemmer, deraf 2 radikale. Kofoed regnede naturligvis med at folketingsgruppen foreslog ham, men Zahle gik ind for en anden, som blev valgt til det mens han selv var på Bornholm. Det blev han ved tilbagekomsten til København så fortørnet over at han meddelte at han ikke fremover ville deltage i partimøderne og ville tage til Bornholm for at trække sig fra politik.

Dagen efter fik han i Rønne telegram fra folketingsgruppens formand, der fortalte at

landstingsgruppen havde valgt ham til lønningskommissionen.

Kofoed fik stor indflydelse på kommissionens arbejde. Han var den der satte sig grundigt ind i emnet, havde overblik over det og ideer til en fremtidig struktur. Hans kongstanke var at alle statens lønninger skulle samles under en lov, og han fik afgørende indflydelse på lovforslaget.

I juli 1919 var kommissionen færdig med det store lovkompleks som udgjorde den nye tjenestemandslov. Da det blev forelagt i Folketinget, omtalte alle partiernes ordførere Kofoeds arbejde i kommissionen i meget rosende vendinger og erklærede at han var lovforslagets egentlige fader.

Som påskønnelse af sit arbejde fik han af folketingsgruppen sukkerskål og sukkerdåse af sølv, indgraveret: "Fra Rigsdagens Radikale Venstre" og "Med tak for Tjenestemandsloven af 12/9 1919". - Zahle har nok erkendt at det var forkert at forbigå den unge bornholmer i første omgang.

Det var altså lønnings- og tjenestemandslovgivningen der var Kofoeds ubetinget vigtigste arbejdsområder. Men han var også aktiv inden for andre områder, specielt med tilknytning til Bornholm. Allerede fra 1913 gik han ind i arbejdet med naturfredning, da han var opmærksom på at amtmanden havde sat sig i spidsen for at opkøbe tyske besiddelser på Nordbornholm. Kofoed rejste ved et partimøde spørgsmålet om hvad staten kunne gøre for at beskytte den danske jord, specielt den naturskønne del af landet, dels mod fremmede, dels mod dem der ud fra private interesser ville vandalisere en kyststrækning. Den lov der blev vedtaget i samlingen 1915/16 havde det bornholmske folketingsmedlem altså sin del af æren for.

Som naturhistoriker interesserede han sig også for dyr og gik ind i arbejdet med dyreværnslovgivningen. Ad den vej blev han også medlem af bestyrelsen for dyrenes beskyttelse.

Han lagde gennem alle folketingsårene et stort arbejde i at pleje sin retskreds; det blev ikke nemmere med årene. Under 1. Verdenskrig yndede navnlig Venstre-folk at kritisere den radikale regerings politik, bl.a. med hensyn til maksimalpriser. Her var det forholdsvis nemt at få bønderne til at mene at de burde have opnået større indtægter, og det krævede megen argumentation fra radikal side at forklare regeringens politik. Kofoed mærkede også at det blev sværere at holde sammen på tropperne; i det hele taget var Det radikale Venstre på tilbagegang efter at have haft regeringsmagten i stormfulde år.

Valget i 1915 var "fredsvalg" i forbindelse med den nye grundlov, men i 1918 måtte alle sejl sættes til. Venstre opstillede i Åkirkeby-kredsen den kendte landstingsmand Maegaard, og der var til det sidste spænding om udfaldet. Det endte med 2477 stemmer til Maegaard og 2822 til K. H. Kofoed, som derved blev i stand til at fortsætte sit arbejde i lønningskommissionen.

Da Lønningskommissionen havde afsluttet lovgivningen, forestod arbejdet med at føre principperne ud i livet. Det ville Kofoed naturligvis gerne, med sin indsigt i tingene, være med til at præge. Han forudså imidlertid vanskeligheder med at blive genvalgt, og han foreslog - og fik gennemført - et permanent lønningsråd.

Dette blev nedsat i oktober 1919 og bestod af både politikere og embedsmænd fra administrationen. Kofoed blev udpeget til formand.

Ved valget i 1920 var en ny valglov trådt i kraft. Denne lov umuliggjorde alliancer mellem partierne, og dermed syntes det klart at de radikale, som havde fået deres mandat ved samarbejdet med socialdemokraterne, ikke havde mulighed for at blive valgt på Bornholm. Den radikale partiledelse havde fået respekt for Kofoeds arbejde; finansministeren Edvard Brandes havde stillet ham i udsigt at han skulle være departementschef i Finansministeriet, men det måtte stilles i bero til efter et valg. Man foreslog nu Kofoed at stille op i Gentofte-kredsen, og det gjorde han efter forhandling med sine stillere på Bornholm og familien.

Det blev dog et dårligt valg for de radikale. Heller ikke Kofoed blev valgt, og han måtte forberede sig på igen at blive adjunkt i Rønne. Han ville meget gerne fortsætte det arbejde han havde præget så meget, men honorarerne for de råd og kommissioner han var formand for var ikke tilstrækkeligt indkomstgrundlag. Han og hustruen, som stadig var adjunkt i Rønne, overvejede at søge forflyttelse til København, men ingen af dem var særlig forhippede på den løsning.

I 1920 var det lykkedes ham, som formand for Lønningsrådet, at bilægge en konflikt indenfor telefonvæsenet; det havde været vanskelige forhandlinger han havde klaret, og det førte til at han nu blev foreslået som Statens Forligsmand. Han sagde ja til posten, selv om det med sine 6000,- kr. i honorar ikke var nok til at sikre livsgrundlaget.

Imidlertid var der bred politisk respekt om hans arbejde, og Venstreregeringen, ved stats- og finansminister Neergaard, gjorde embedet som formand for lønningsrådet permanent med departementschefløn. Nu kunne økonomien bære; hustruen Sigrid sagde sit job op, og familien flyttede til København.

Det var ikke nemt at forlade fødeøen. Navnlig Sigrid havde haft sit liv og sine venner der, men Kristian følte sig også stadig meget knyttet til øen og familien. Nu kom dog karrieren i første række, og det var store udfordringer han stod overfor.

Den tætte kontakt til Bornholm bevarede de livet igennem, både ved flittigt at komme til møder på øen og ved at holde mange ferier der.

Embedsmand i København

Selv om Kofoed i sit tidligere arbejde havde udviklet sig til en dreven forhandler og havde løst telefonkonflikten på glimrende måde, var det at skulle være forligsmand et svært og uprøvet område. En del mindre konfliktspørgsmål i 1920 lykkedes det ham at klare tilfredsstillende; i 1921 kom så den store udfordring. Krigens højkonjunktur var slut, og man måtte forudse lønnedgange; det var selvfølgelig ikke det bedste udgangspunkt for forhandlingerne.

Efter lange forhandlinger fremsatte Kofoed et mæglingsforslag, som arbejdsgiverforeningerne og nogle af fagforeningerne gik ind for. Desværre gik det største forbund, arbejdsmændene, imod forslaget. De var ledet af Lyngsie - som Kofoed i sine erindringer beskriver som "en stor charmør og et forbandet bæst". Der har været gnidninger mellem de to mænd, og Lyngsie var åbenbart så meget i opposition at næstformanden for forligsinstitutionen overtog arbejdet med arbejdsmændene, mens Kofoed fortsatte med de andre forbund.

Konflikten blev løst, men der var bred enighed om at forligsinstitutionen skulle ændres, og i 1922 blev der indsat et forligsmandsråd på tre mænd. Kofoed havde ikke ønsket at fortsætte; han fik fortjenstmedaljen i guld for sin indsats.

Lavkonjunkturen gjorde at der skulle spares overalt, og regeringen nedsatte sparekommissioner for mange områder. Kofoed blev formand for nogle af disse, blandt andet den store sparekommission, og præsterede som sædvanlig et solidt og gedigent arbejde.

I 1924 dannedes Staunings første ministerium. Her var Bramsnæs finansminister, og han havde planer om store ændringer i arbejdet. Hidtil havde det været sådan at hver minister kunne stille krav til bevillingsmyndigheden uden at spørge finansministeren, og det var en uholdbar situation. Bramsnæs fik vedtaget at finansministeren skulle føre kontrol med alle statens bevillinger, og nu skulle de gennemgribende ændringer føres ud i livet. Finansministeriets departementschef Worm døde pludselig, og til at afløse ham i arbejdet med at gennemføre de nye arbejdsformer udså Bramsnæs sig K. H. Kofoed.

Det var jo en stilling allerede Edvard Brandes havde stillet ham i udsigt, og han accepterede straks, selv om hans uddannelse ikke pegede i den retning.

Han tiltrådte stillingen vel vidende at der på forhånd var stor modstand mod ham i ministeriet. Det skyldtes naturligvis at ministeriets egne folk følte sig forbigået, og så oven i købet af en mand uden juridisk uddannelse.

Med blandede følelser tog han den 24. juni 1924 plads i sit nye kontor, det rum i "Den Røde Bygning" som han altid havde betragtet som det skønneste, særlig på grund af de pragtfulde håndvævede tapeter og Krocks loftsmaleri fra begyndelsen af det 18. århundrede.

Den første tid blev heller ikke helt nem, og han måtte arbejde meget med at sætte sig ind i området. Men dette arbejde bar frugt, og der kom til at stå respekt om hans indsats, selv om han måske var mere frygtet end elsket. Han har levet op til faderens ord ved afskeden i Nexø.

Finansministeriets indflydelse voksede i den periode Kofoed var departementschef, både på grund af lovgivningen og ved hans personlige indflydelse. Lidt efter lidt fik han overført sager fra de to andre departementer i ministeriet, og fra 1. april 1942 var alt samlet i et departement med ham som chef. Det var nok indenrigsminister Bertel Dahlgaard der betegnede ham som "den mest indflydelsesrige embedsmand i dansk administration siden Griffenfeldt".

Han var medlem af - ofte formand for - rigtig mange kommissioner og nævn. Her skal kun nævnes formandsstillingen i Østifternes Aandssvageanstalt, som betød meget for ham.

I finansministeriet var man opmærksom på kommunen Rødbys vanskeligheder. Under 1. verdenskrig havde driftige spekulanter bygget skibsværfter i Rødby, der var udgangspunkt for fugleflugtslinien. Der havde været god gang i foretagendet, mange mennesker var flyttet til byen, og mange huse var blevet bygget.

Efter krigen faldt det hele sammen, folk flyttede fra byen i stort tal og mange huse stod tomme. Kofoed vidste at der var stor mangel på pladser i Åndssvageforsorgen, og da han satte situationen i Rødby i forbindelse med det, lykkedes ham ved et

langt og sejt arbejde at bruge nogle af de forladte bygninger i Rødby og udvikle komplekset Rødbygård. Befolkningen i Rødbyhavn var meget glade for initiativet og kaldte deres hovedgade K. H. Kofoedsvej.

På trods af sit embede og alle bijobbene påtog Kofoed sig i midten af 30'erne at skrive om Bornholms politiske historie fra 1848. Han gjorde det fordi han fandt opgaven interessant, og fordi kyndige folk havde lovet at hjælpe ham. Han blev optaget af arbejdet, og man kan se det gennemarbejdede resultat i Bornholmske samlinger fra 1935 - 1940, 1400 sider! Men med besættelsen fik han andet at tænke på, så arbejdet stoppede her.

Under sin ufrivillige ledighed fra august '43 tog han dog tråden op, og I "Bornholmernes Land" fra 1944 fik han i en oversigtsartikel ført udviklingen op til 1943.

Minister

K. H. Kofoed kunne i 1942 se frem til de sidste 7 år af sin embedsperiode som primas i den centrale administrations anliggender. At det ikke kom til at gå sådan, skyldtes forhold der udløstes af den såkaldte telegramkrise i september 1942.

Hitler havde sendt et hjerteligt lykønskningstelegram til Christian X i anledning af hans fødselsdag - og var blevet meget fornærmet over det kølige svartelegram. Krisen i den anledning førte til at tyskerne forlangte en ny regering i Danmark.

Som vanligt diskuterede samarbejdspartierne hvor langt man skulle gå. I starten var de fleste naturligvis stemt for at afvise kravet, selv om det blandt andet kunne føre til Nazi-regering og jødeforfølgelser. Det endte med at man indvilligede i at danne ny regering, dog skulle det være uden Bondepartiet eller Fritz Clausens nazistparti.

Tyskerne accepterede ikke at Buhl skulle fortsætte som statsminister, og den nye tyske rigsbefuldmægtigede i Danmark, Werner Best, gik ud fra at den hidtidige udenrigsminister Scavenius ville danne regering.

Det modsatte Scavenius sig, og andre navne kom i spil, bl.a. K. H. Kofoed - som sagde kraftigt fra og heller ikke kunne accepteres af tyskerne.

Det endte jo alligevel med en Scavenius-regering, og Kofoed måtte meget mod sin vilje påtage sig finansministerposten.

I "K. H. Kofoeds Erindringer " findes dagbogsnotater fra den periode, som kom til at vare til 29. august 1943; det er blandt andet interessant at læse om hvilke overvejelser, ministeriet gjorde sig med hensyn til hvor langt man ville gå i samarbejdspolitikken. Der er også portrætter af de enkelte ministre; de er tegnet med både skarphed og lune, Kofoed har evne til rammende at beskrive såvel gode som dårlige sider hos folk.

Han var som nr. 2 i regeringen tæt på begivenhedernes centrum og var blandt andet fungerende statsminister i nogle bevægede dage i starten af august '43.

Begivenhederne omkring 29. august endte jo med at regeringen demissionerede. Der blev indført departementschefstyre, men Kofoed kunne som stadig titulær minister ikke deltage i dette og måtte gå ind i en uvirksom periode som ikke passede hans temperament, selv om han dog stadig havde sine opgaver i f.eks. lønningskommissionen.

Han fik også som tidligere nævnt skrevet en opfølgning til Bornholms politiske historie. Arbejdet med sine erindringer startede han også her.

Efter besættelsen kunne han igen sætte sig på sin plads i Finansministeriet. Han måtte dog nu dele arbejdet med departementschef Dige som havde været vikar under Kofoeds ministertid. Det var nok sagligt velbegrundet, men ikke nemt for den magtfulde mand der havde stået for alle statens finanser.

Han havde stadig mange jern i ilden; i 1945 blev han formand for Bornholmskomiteen, der forestod landsindsamlingen til fordel for bombeofrene i Rønne og Nexø. Hvor meget hans arbejde her blev påskønnet kan ses af et telegram, sendt fra amtmand Stemann i anledning af overrækkelsen af de svenske træhuse den 24. november 1945.

Som departementschef måtte han afgive indstillinger om dekorering af embedsmænd, men tro mod sine radikale principper modtog han i starten ikke selv dekorationer. Hans kolleger fik ham dog overbevist om at han nu var embedsmand og måtte følge disse vilkår; i 1939 modtog han kommandørkorset af 1. grad, senere Sølvkorset og Storkorset.

De sidste år

Kofoed nåede 25 år som departementschef før han som 70-årig gik af i 1949.

Otiet blev dog ikke en uvirksom periode. Arbejdet med erindringerne blev gjort færdigt; det var startet som 7 breve til datteren, men han arbejdede med tanken om at få dem udgivet. Tidspunktet var dog endnu ikke til det; i de år var det ikke en anbefaling at have siddet i regeringen Scavenius.

Han deltog stadig aktivt i arbejdet i råd og nævn lige til han blev ramt af den sygdom der efter få måneder endte med døden i maj 1951.

K. H. Kofoed var en magtfuld mand; en administrativ begavelse og et menneske hvis evner og betydelig arbejdsindsats førte ham langt.

Men han glemte aldrig at han var bornholmer. Han følte sig meget knyttet til øen, hvor familien holdt de fleste af deres ferier.

Han var altid parat til at komme over og holde møder med bornholmerne når de bad ham om det. Sit sidste møde holdt han, præget af sygdom, på Bornholm 2. april 1951. Han satte meget ind på at komme til netop det møde, da det gjaldt bornholmske interesser.

På Bornholm ønskede man at sætte ham et minde ved at opkalde en gade efter ham. Det blev den gade i Nexø hvor han havde boet i sin seminarietid.

Foruden Bornholms politiske historie skrev han digte på bornholmsk og udgav i 1932 "Nogle Sange i bornholmsk Hjemstavnsmaal".

Kærligheden til fødeøen fremgår af en strofe i et af hans digte, som passende kan stå som afslutning på hans livshistorie.

Men vor æn jâ fæste Bo,
naar i væsten Soln saj sæñte,
va de Øen, vor Vaggan sto,
jâ min sista Tânka sjæñta.

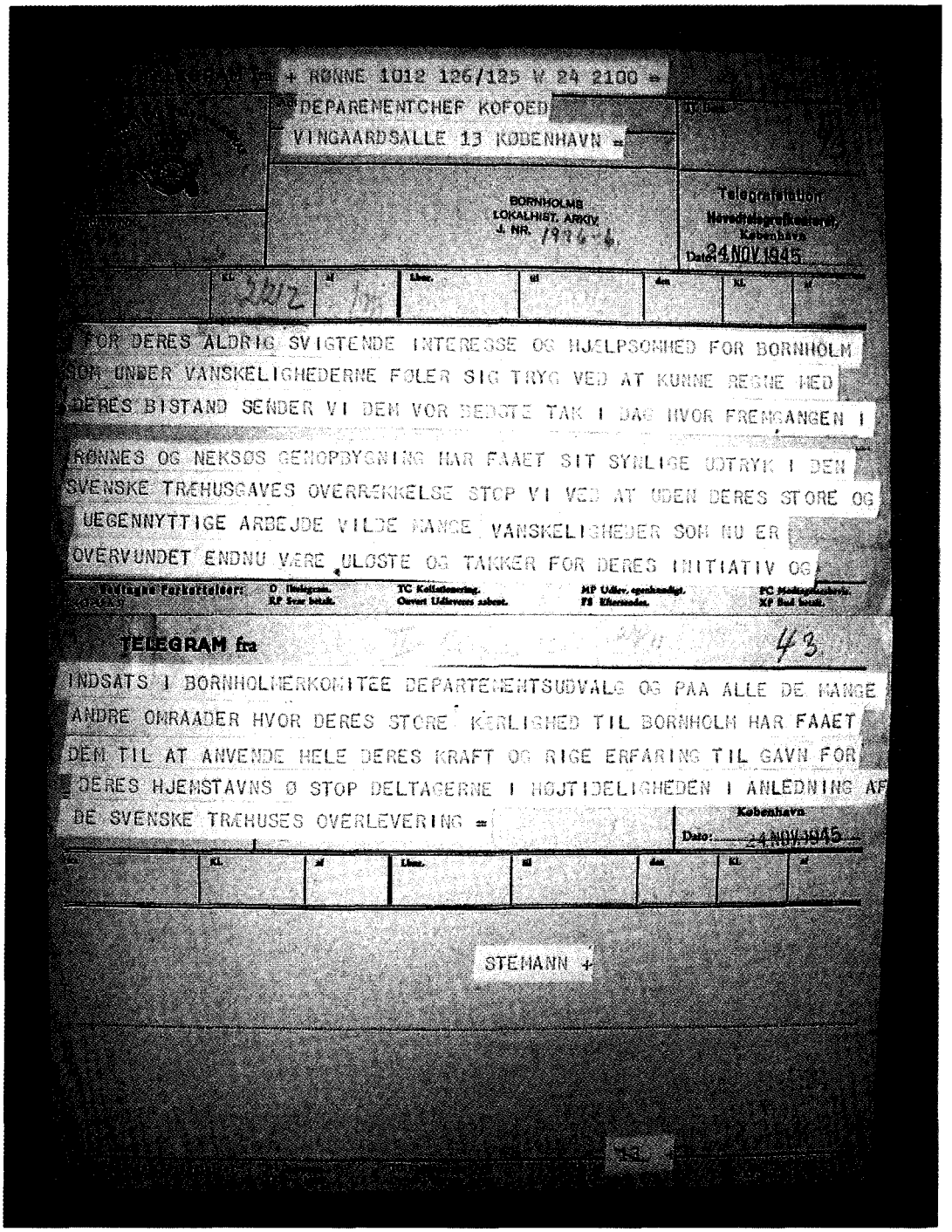

+ RØNNE 1012 126/125 W 24 2100 =
DEPARTEMENTCHEF KOFOED
VINGAARDSALLE 13 KØBENHAVN =
BORNHOLMS LOKALHIST. ARKIV J. NR. 1996-4.
Telegrafstation Hovedtelegrafkontoret København
Dato: 24 NOV 1945

FOR DERES ALDRIG SVIGTENDE INTERESSE OG HJÆLPSOMHED FOR BORNHOLM SOM UNDER VANSKELIGHEDERNE FØLER SIG TRYG VED AT KUNNE REGNE MED DERES BISTAND SENDER VI DEM VOR DEBOTE TAK I DAG HVOR FRENGANGEN I RØNNES OG NEKSØS GENOPBYGNING HAR FAAET SIT SYNLIGE UDTRYK I DEN SVENSKE TRÆHUSGAVES OVERRÆKKELSE STOP VI VED AT UDEN DERES STORE OG UEGENNYTTIGE ARBEJDE VILDE MANGE VANSKELIGHEDER SOM NU ER OVERVUNDET ENDNU VÆRE ULØSTE OG TAKKER FOR DERES INITIATIV OG

TELEGRAM fra

43

INDSATS I BORNHOLMERKOMITEE DEPARTEMENTSUDVALG OG PAA ALLE DE MANGE ANDRE OMRAADER HVOR DERES STORE KÆRLIGHED TIL BORNHOLM HAR FAAET DEM TIL AT ANVENDE HELE DERES KRAFT OG RIGE ERFARING TIL GAVN FOR DERES HJEMSTAVNS Ø STOP DELTAGERNE I HØJTIDELIGHEDEN I ANLEDNING AF DE SVENSKE TRÆHUSES OVERLEVERING =

København
Dato: 24 NOV 1945

STEMANN +

Telegram, sendt fra amtmand Stemann i anledning af overrækkelsen af de svenske træhuse den 24. november 1945.

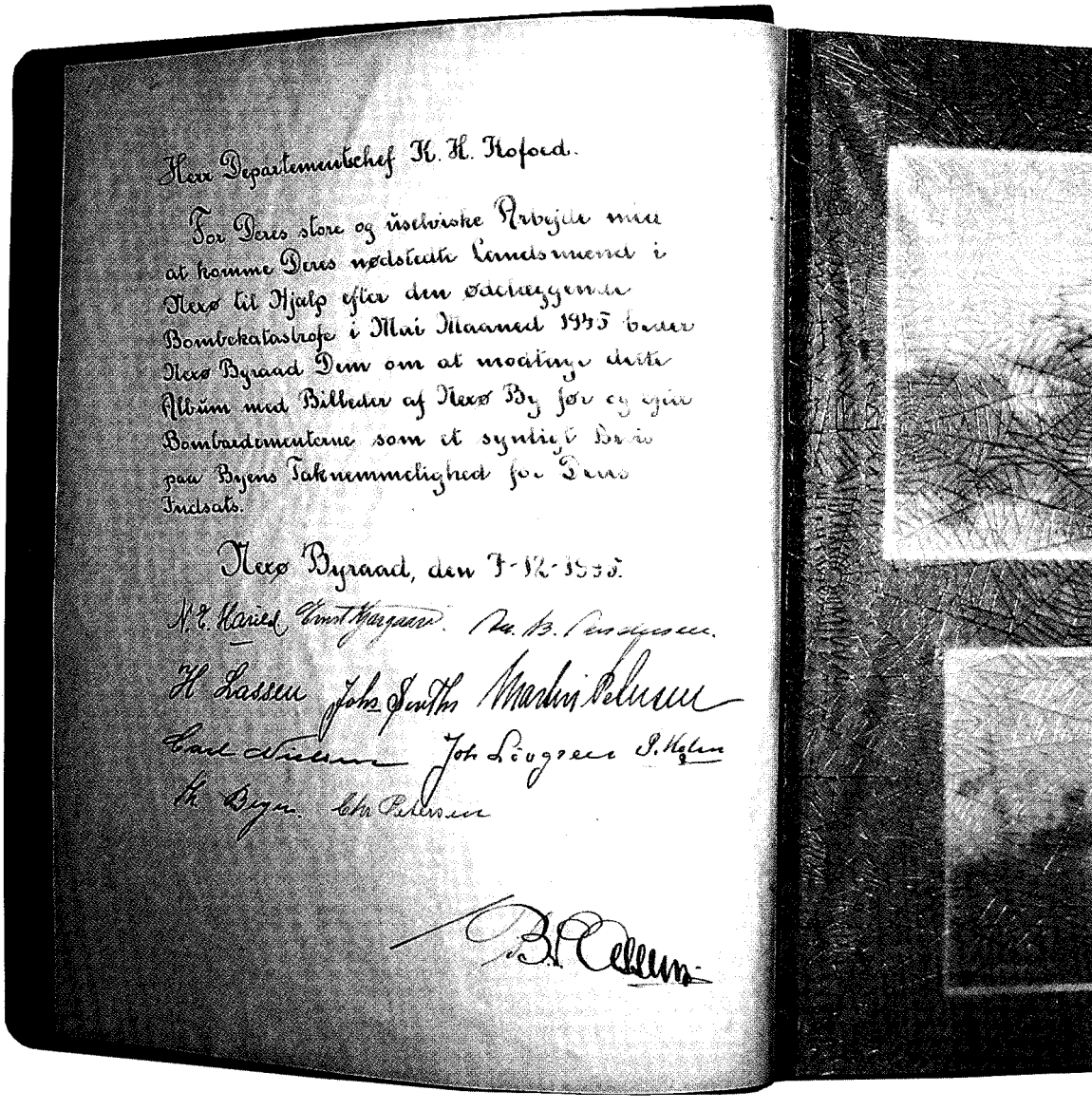
Hexx Departementschef K. H. Kofoed.

For Deres store og uselviske Arbejde med at komme Deres nødstedte Landsmænd i Nexø til Hjælp efter den ødelæggende Bombekatastrofe i Maj Maaned 1945 bærer Nexø Byraad Dem om at modtage dette Album med Billeder af Nexø By før og efter Bombardementerne som et synligt Bevis paa Byens Taknemmelighed for Deres Indsats.

Nexø Byraad, den 7-12-1945.

Også Nexø byråd hædrede K.H. Kofoed med dette album for hans indsats for genopbyggelsen efter krigen.

Arkitekt Karl Thorsen 1879-1949

Af Niels-Holger Larsen

Karl Simeon Laurentious Thorsen. Bornholms Museum

Karl Simeon Laurentius Thorsen, født 1879 i Klemensker var en kendt person i første halvdel af 1900tallet. Han døde i 1948, 69 år gammel.

Folk, der arbejder med Bornholms bygningskultur, slægtshistorie og historie i det hele taget, støder ofte på tegninger, beskrivelser, artikler og bøger af arkitekt K. Thorsen. Han var ikke faguddannet arkitekt, men snarere en begavet snedker, som var god til at tegne og skrive, og med sin store interesse for historie, arkitektur og byggeskik kvalificerede han sig til at virke som arkitekt. Det er dog ikke som arkitekt at han markerede sig, men som lokalhistoriker og det man i dag vil kalde "bygningsarkæolog", dybt engageret og meget produktiv, hvilket hans "sag" på Bornholms Museum tydeligt illustrerer. At han også var respekteret ses af, at han i flere tilfælde samarbejdede med og blev engageret af Nationalmuseet og Bornholms Museum. Han indsamlede i 1934 ca. 2000 dokumenter - arkivalier - til offentlige arkiver, og han leverede en meget stor mængde oplysninger til stednavneudvalget. Private personer "bestilte" ham til at udarbejde slægtsbeskrivelser og ejendomsbeskrivelser ligesom virksomheder fik udarbejdet jubilæumsskrifter.

K. Thorsen er nok mest kendt for sine "slægtstavler", som han udarbejdede især til mange landmænd, der endnu kan have dem hængende fint i glas og ramme. Han udarbejdede også en stor mængde ejendomsbeskrivelser, håndskrevne i folioformat. I en lang periode fra 1920 og frem til sin død skrev Thorsen tillige en række artikler i de bornholmske aviser, om historie og bygninger - især de store købmandsgårde i Rønne havde hans interesse. En turistguide med kort fra 1938 blev genoptrykt helt frem til 1968. Thorsens "hovedværk" er Rønne Søfarts Historie, udgivet 1939. Hans sidste større arbejde "Bornholms Historie, Landbruget og dets Biografier" - populært kaldet "Sladrebogen" - var det arbejde, hvor han opsamlede al sin viden og sine tegninger. Bogen udkom 1950, to år efter hans død.

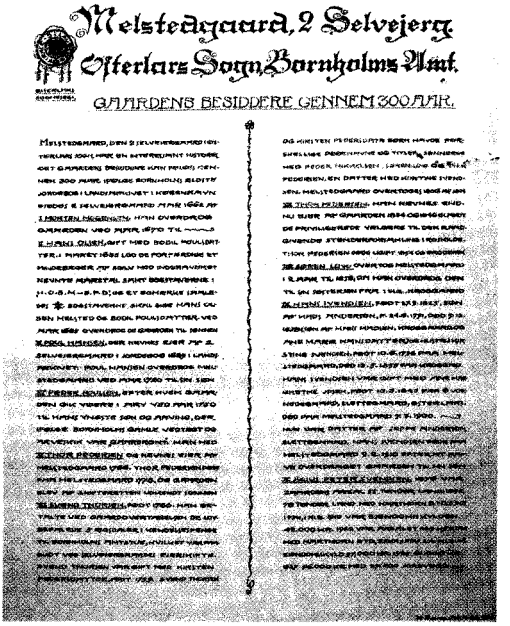
Melstedgaard, 2 Selvejerg
Osterlars Sogn, Bornholms Amt.
GAARDENS BESIDDERE GENNEM 300 AAR.

Slægstavle for Melstedgård, 1930. En af de mange bestillingsarbejder, som Thorsen udfærdigede i smuk håndskrift i rødt og sort. De hænger mange steder på gårde rundt på Bornholm. Bornholms Museum

I forbindelse med en jubilæumsudstilling i 1979 for K. Thorsen på Bornholms Museum, 100-året for hans fødsel, blev der indsamlet en del materiale, og K. Thorsens datter Ebba Thorsen gav i den forbindelse en mere privat karakteristik af faderen og familien. Det fremgår heraf, at det ikke al-

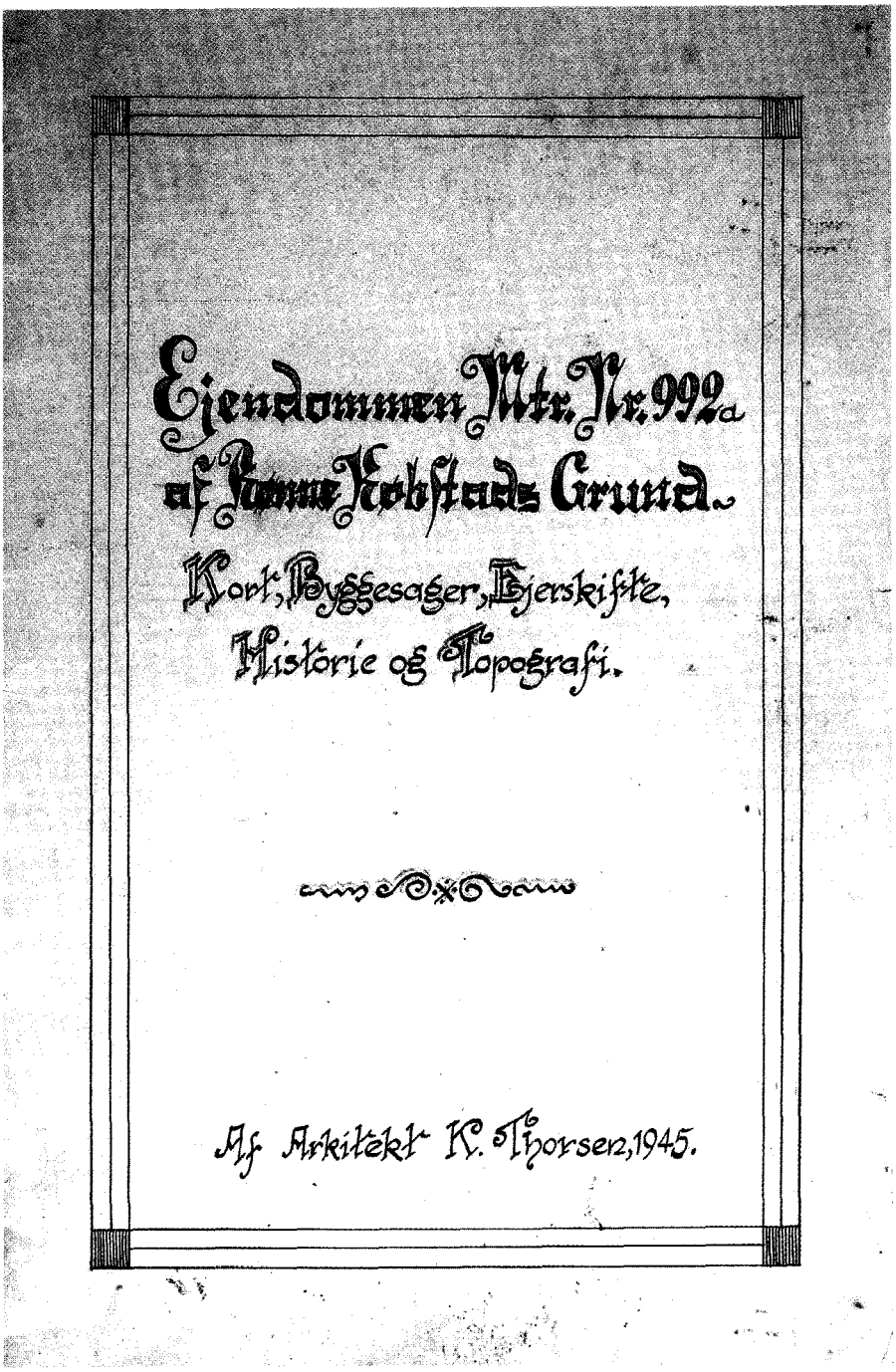

Ejendomsbeskrivelse for en gård i Rønne, matr. 992 a. i Ruden, nu Provstegade. Thorsen lavede mange sådanne ejendomsbeskrivelser som bestillingsarbejder, især i Rønne. Der findes også flere beskrivelser af denne type for firmaer og selskaber. Bornholms Museum

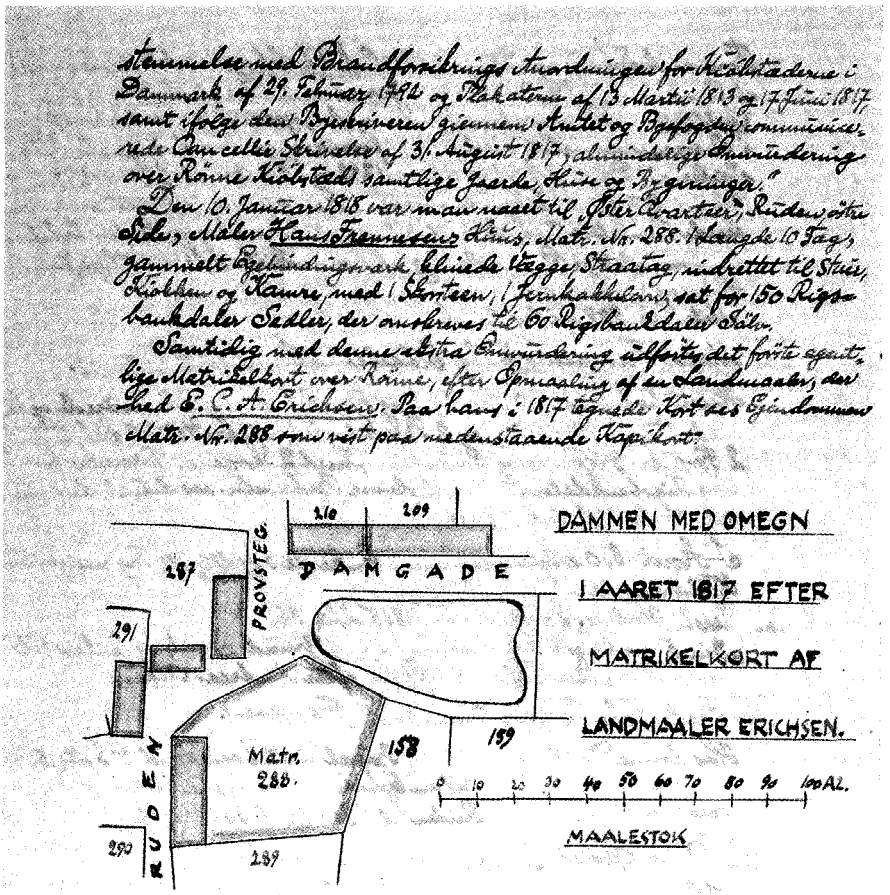

En af siderne i samme ejendomsbeskrivelse. Også smukt håndskrevet og tegnet kopi af gamle matrikelkort med farvelægning. Der kunne være oplysninger fra kilder, som nu er forsvundet, og der var ofte refereret mundtlige oplysninger. Bornholms Museum

tid har været nemt for familien at "overleve", og det har sikkert ofte været vanskeligt med en familiefader, der som "ildsjæl" ikke altid fik et rimeligt honorar for sine arbejder. Også et brev i 1948 fra enken giver et interessant billede af, at det nærmest var et "familieforetagende" at udarbejde historiske beskrivelser.

Flere fagfolk, der har beskæftiget sig med bygningshistorie og slægtshistorie, har ofte erfaret, at K. Thorsens arbejder ikke altid er helt pålidelige. Men man skal nok se det på den måde, at Thorsen ikke havde de muligheder som vi har i dag, for at skaffe arkivalier og oplysninger og der måtte somme tider et "kvalificeret gæt" til at fuldføre en beskrivelse eller historie. Til gengæld skal man ikke se bort fra, at Thorsen havde adgang til kilder og en samtid, som nu er forsvundet. Bruger man K. Thorsens arbejder med en vis kritisk sans, er han ofte til stor hjælp, og kan lede én på rette vej. Bortset fra de trykte bøger og artikler, så er Thorsens ejendomsbeskrivelser nok de mest værdifulde af hans arbejder for en eftertid.

Jeg har selv i mange år haft stor glæde af Thorsens arbejder i forbindelse med bygningsundersøgelser og Bornholms historie.

Karl Simeon Laurentius Thorsen

Karl var den ældste af otte søskende, faderen, Mathias var snedker i Hasle, moderen Eline var tjenestepige på Brogård i Klemensker. Som nystiftet familie flyttede de til Rønne, hvor faderen arbejdede hos Bidstrups Byggeforretning, men et års tid efter flyttede de tilbage til Hasle, hvor de stiftede en byggeforretning. Da de to ældste brødre, Karl og Niels, havde nået konfirmationsalderen, blev de taget ud af skolen for at arbejde og blive udlært i faderens værksted - der var meget at lave, bl. med udbygning af Hasle havn. De to brødre "løsrev" sig dog efter nogle år, og rejste til København, hvor de blev tilknyttet Frelsens Hærs skole.

Karl var god til at tegne og han fik arbejde på tegnestuer. Snart efter tog han otte måneder til London, for at studere arkitektur, og hjemkommen derfra fik han arbejde på Holeby maskinfabrik på Lolland. 23 år gammel traf han her sin tilkommende kone, Marie Kirstine Jensen. Karls fader havde stadig sin virksomhed i Hasle, hvor der fortsat var en del at lave, og faderen bad sønnen Karl om at gå i kompagniskab med sig - så han rejste i 1902 hjem til Hasle, men blev dog gift 1904 i Maribo kirke med sin Marie.

"Mathias Thorsen & Søn" byggede i de kommende år meget i Hasle, Klemensker og Rønne. I Hasle var det Herolds Hotel, Teknisk skole, flere privathuse og tre gårde i omegnen. I Klemensker var det vestre forskole og Klemens kro og i øvrigt Sanatoriet i Blykobbe (nu Blykobbe efterskole), samt Østre skole i Rønne - gymnastiksalen med tårn, som er nedrevet for en del år siden.

1910 kom der imidlertid nedgang i byggeriet og Karl med konen Marie og to børn, Ebba og Viggo flyttede til Rønne, hvor det også gik noget trægt.

Så startede nu en karriere for Karl Thorsen som forsikringsagent, et arbejde han havde fået i kraft af sin viden om bygninger. Det var stormskadeforsikringsselskabet "Ly" i Aarhus, som få dage efter Karls ansættelse fik forrygende travlt, idet en orkanagtig storm fik folk til at forsikre sig.

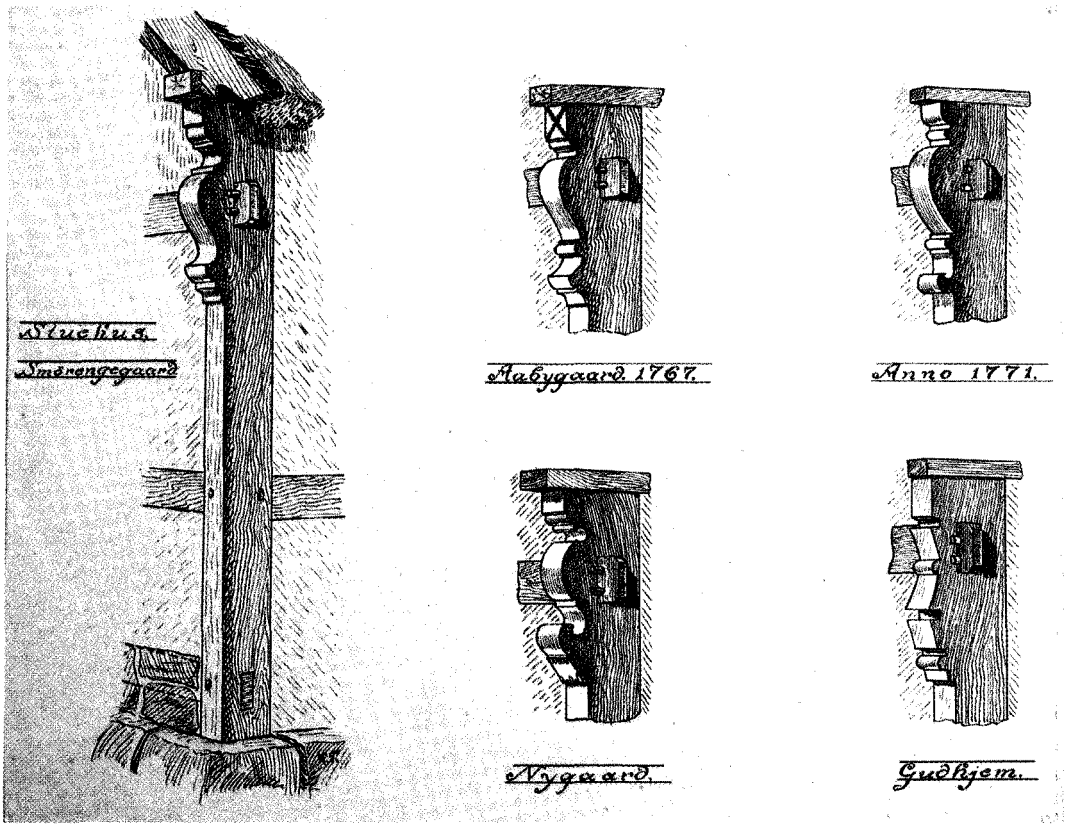

Tegning af bornholmske gavlknægte, som Thorsen har set. Enkelte af gavlknægte findes i øvrigt på Bornholms museum, måske formidlet af Thorsen. Bornholms Museum.

Thorsen fik samtidig arkitektarbejde og tegnede forretningsejendomme i Rønne, Hotellet Vesterhus samt flere villaer i Rønne og i stationsbyerne. 1914, da Første Verdenskrig brød ud, var der tre projekter på tegnebordet, men de blev aflyst af bygherrerne som følge af usikkerhed med krigen.

Det blev svære tider for familien, der kom lidt håndværksarbejde ved banen til Almindingen i 1914, men en tidligere arbejdsskade afkortede den ansættelse.

Han kom igen ind i forsikringsbranchen, denne gang med ulykkesforsikringer i "Arbejdernes Ulykkesforsikring". Her virkede han i 20 år, og det var i den periode Thorsen kom meget rundt på gårdene - på cykel. Datteren Ebba fortæller, at hans interesse for historie og bygningskultur især blev vakt ved at læse "Thurahs Bornholmsbeskrivelse"! Thorsen brugte flittigt øjne, blyant, tommestok og notesbogen, når han kom rundt på øen.

Da Rønne kirke blev ombygget i 1916 fik Thorsen noget arbejde med at opmåle kirken samtidig med forsikringsarbejdet, og det gik tilsyneladende godt.

På en tur til Spidlegård i Åker bad ejeren i 1918 Thorsen om at skrive noget om gården og tegne den. Under dette arbejde

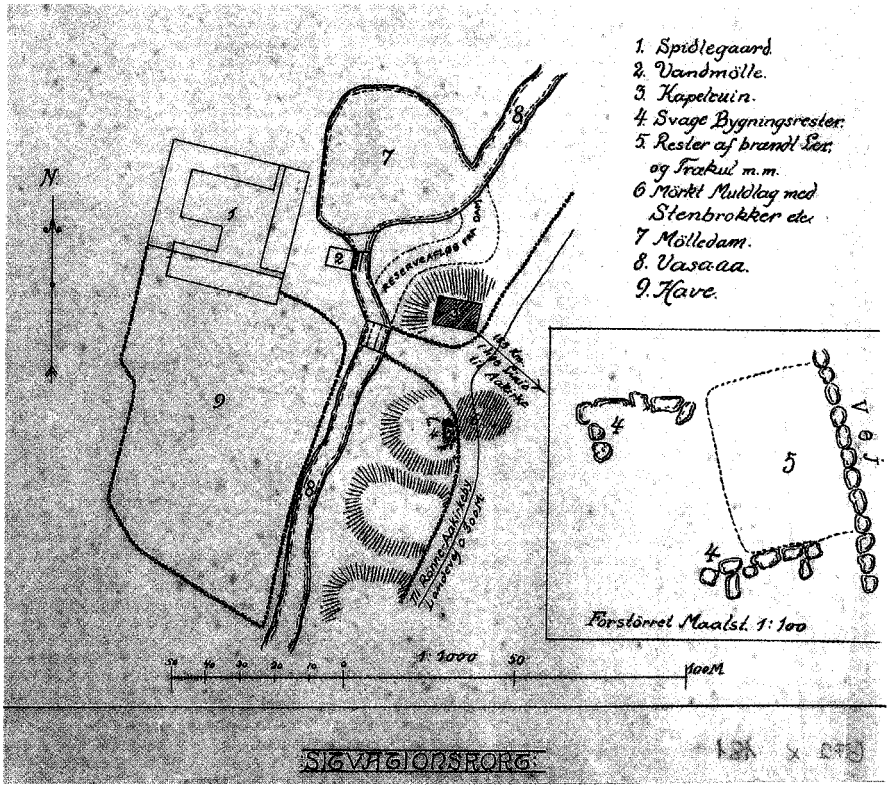

Et ark af Thorsens opmålinger af Spidlegård med kapellet, SITUATIONSKORT. Bornholms Museum

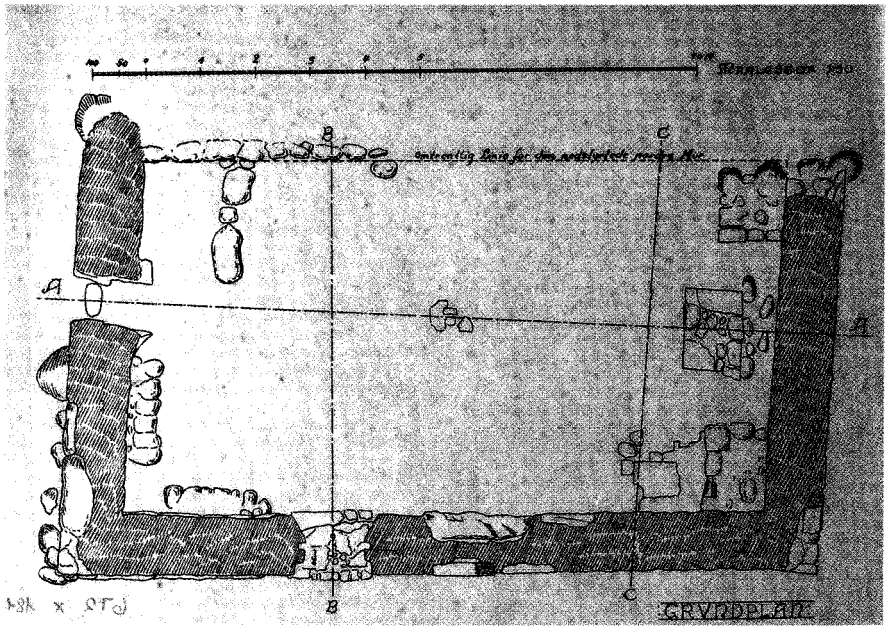

Et ark af Thorsens opmålinger af Spidlegårdskapellet, GRUNDPLAN. Bornholms Museum

fandt Thorsen og spidlegårdsbonden en ruin, som viste sig at være det senere så kendte Spidlegårdskapel eller Sct. Jørgens Kapel og Hospital. Nationalmuseet blev hidkaldt og Thorsen udførte et større opmålingsarbejde i forbindelse med en udgravning af ruinen.

Fra 1915 til 1920 besøgte Thorsen de tilbageværende stubmøller og bøndergårde, blandt andet for at undersøge forekomsten af fodtømmer i stuelængerne. Det resulterede i artikler i Bornholmske Samlinger, i 1922 om "Bornholmske Byggeskikke i ældre Tider", og i 1932 om "De bornholmske Stubmøller".

Fra 1920 begyndte Thorsen at skrive artikler i aviserne, først i Bornholms Tidende. På den måde gjorde Thorsen sig bemærket som lokalhistoriker. Han samarbejdede med M.K. Zarthmann og med museumsinspektør, arkitekt H. Zangenberg ved Frilandsmuseet i Lyngby, 1925 og 1928. Søfartsmuseet bad ham om at finde skibsbilleder, han indsamlede stednavne til stednavneudvalget, og i 1934 fik han en stor opgave med at finde gamle dokumenter til Det kgl. Danske Videnskabernes efterforskningsarbejde - 2000 dokumenter blev det til.

I 1938 udarbejdede han en turistguide med kort til hotelejer Lyngby, Dams hotel og kioskejer Olsen. 1939 udkom et af hans større arbejder, Rønne Søfarts Historie. Han skrev flere jubilæumsskrifter for virksomheder og institutioner og ind imellem en stor mængde slægts- og bygningshistorier. Han tegnede også postkort til kioskejer Sonne.

Efter anden verdenskrig blev et større værk med luftfotografier og biografier for landbrugsbygninger iværksat. "Sladrebogen" kaldes den af eftertiden - titlen er "Bornholms Historie, Landbruget og dets Biografier". Det indledende afsnit om Bornholms Historie er forfattet af Karl Thorsen. Bogen udkom først i 1950, to år efter hans død.

Thorsen havde i de sidste 14 år været svækket af hjertelidelser, og han faldt om på gaden og døde i Aakirkeby 22. marts 1948.

Den 17. maj 1948 skrev hans enke følgende brev:

Hr. Malermester P. Kofoed, Staalegade!

Da De forleden Dag sammen med hr. Sejer paa Museets Vegne var paa min Bopæl, uden at træffe mig hjemme, vil jeg tillade mig at meddele Dem følgende: Min nu afdøde Mand, Arkitekt K. Thorsens Optegnelser og indsamlede Oplysninger kan ikke foreløbig overlades eller gennemses af Museet. Min Mand begyndte sit Arbejde med Bornholms Historie og Slægtsforskning for over 40 Aar siden, og jeg har hjulpet ham, idet vi var gift i 45 Aar; og skønt jeg som bekendt ikke er Bornholmer, kender jeg nu Bornholms Historie og Slægter ganske godt, ja langt bedre end min egen Hjemegnshistorie, som jo i øvrigt har stor Tilknytning til Bornholms Historie.

De sidste 14 Aar var min Mand ret svag med mange Sygdomsperioder, hvorfor vor Søn var ham til Hjælp. Vores Søn er nu henimod 40 Aar og har beskæftiget sig med Tegning og Maling i flere Aar, og det var min Mands Ønske, at hans Søn skulde interessere sig for de samme Interesser som sin Fader.

Da min Mand pludselig døde, var der nogle halvfærdige bestilte Arbejder, som vi

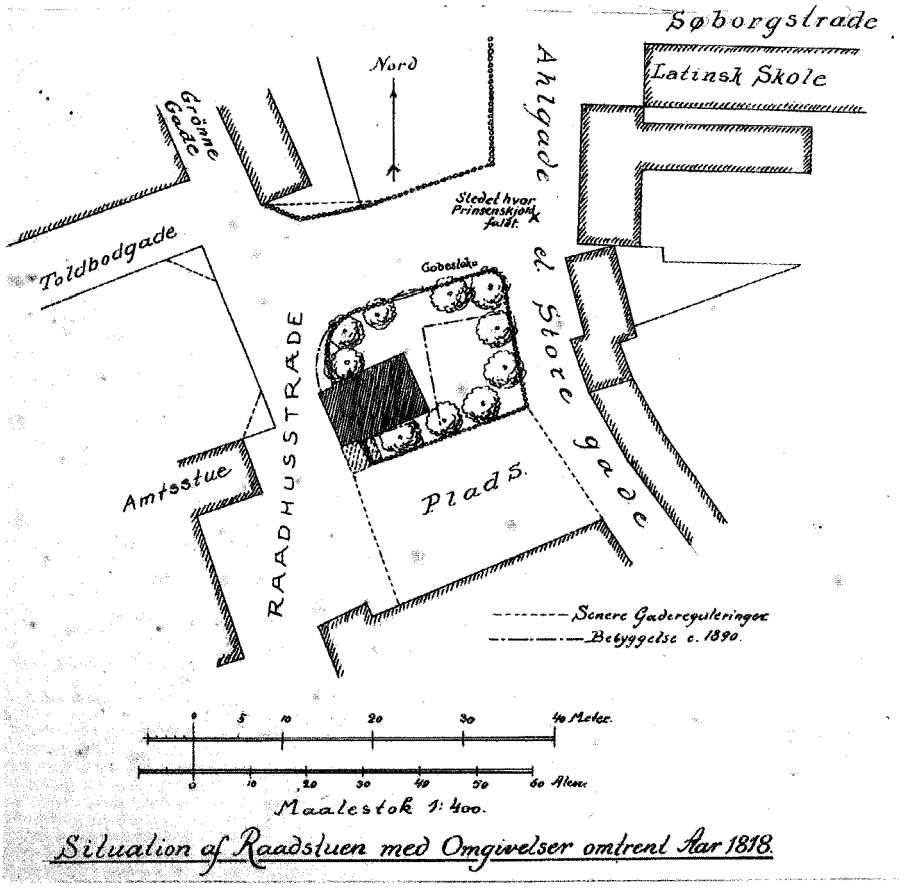

Placeringen af det gamle rådhus i Rønne, nedbrudt 1889. Thorsen rekonstruerede rådhuset ud fra arkivalier og beskrivelser. Bornholms Museum.

nu har gjort færdige og afleveret, nemlig Bornholmerkort til Bornholms Tidende, 3 Gaardhistorier til forskellige, samt et Billede af en gammel Ejendom,: endnu ligger her nogle Henvendelser om Slægtsforhold til flere i København og andre Steder; men det vil jo tage meget længere Tid at besvare; men De maa forstaa, vi arbejder selv med vort Stof. - Jeg har for øvrigt altid arbejdet med i Arkiverne i København og andre Steder, og derfor ønsker vi ogsaa at opfylde min Mands Ønske selv at arbejde med hans indsamlede Optegnelser. Museet kan antagelig ad aare faa tilstillet de Ting, vi mener, egner sig til Henlæggelse i et Museum.

Desuden er Arkitekt K. Thorsen jo repræsenteret paa Museet med Tegninger, Malerier og andet

Med venlig Hilsen
Deres ærbødige
Marie Thorsen.

Thorsen har altså ikke været helt alene om arbejdet.

Familien Thorsen må have haft et righoldigt kildemateriale af notater - man fotokopierede ikke dengang, og originaldo-

En af flere akvareller, som blev anvendt til postkort, 1946. Bornholms Museum.

kumenter har de sikkert haft i deres varetægt samt en masse skitser og tegninger. Og der må have været et ganske godt bibliotek.

Vi har ikke særlig god viden om hvad der er sket med materialet, men en del findes dog på Bornholms Museum. Er det kasseret af de efterladte, solgt - eller findes der endnu noget et sted? Vi ved det ikke med sikkerhed. I 1979 fik museet den omtalte levnedsbeskrivelse af Thorsens ugifte datter Ebba, og senere arvede museet alt indbo og hus efter datteren. Men her dukkede ikke væsentlige oplysninger op om K. Thorsen og hans efterladte materiale.

Bornholms Museum og Bornholms lokalhistoriske Arkiv har en stor mængde arbejder af K. Thorsen. Det er dels tegninger og beskrivelser, som museet i sin tid erhvervede af Thorsen selv, dels kopier af materiale, som findes på Nationalmuseet, og så har museet gennem tiden indsamlet og fået forærende arbejder af Thorsen.

Nu afdøde bankbestyrer Emil Kofoed, der boede i Lyngby, men i mange år var "sommerbornholmer" og samler af bornholmeriana har været en ihærdig indsamler af Thorsens ejendomsbeskrivelser. Enkelte foreligger i original, men Emil Kofoed udførte gennem mange år et stort prisværdigt arbejde ved at låne og afskrive beskrivelser, som han i kopi gav til både lokalarkivet og til Bornholms Museum. Emil Kofoeds testamenterede i sin tid sin samling af bornholmeriana til Bornholms Centralbibliotek, og den udgør grundstammen i det man der kalder "Lokalsamlingen".

Trods kritik har mange haft gavn af Thorsens arbejder, og i enkelte tilfælde har man måttet stille sin lid til Thorsens afskrifter af brandtaksationer fra en protokol, som senere er forsvundet.

Thorsen var ikke "skolet". Hans eneste egentlige uddannelse var tilsyneladende den skoleundervisning han fik på Teknisk Skole i sin læretid som snedker. Det er derfor imponerende at han nåede så vidt. Hans tekster er ikke akademiske, men heller ikke ubehjælpsomme, de er letforståelige og gode. Han havde sin egen tegnemåde, ganske vist præget af samtidens stil i stregføring og skrift. Og han havde en øvet hånd til kopiering af dokumenter, skrifttyper og signaturer. Man skal huske at det den gang ikke var så nemt at få direkte kopier i arkiver eller hvor han nu fandt sine oplysninger.

Når man har læst mange af hans slægtstavler og beskrivelser kan man godt gennemskue, at han havde en evne til at "fylde ud", hvor det kneb med stof. Han må også have haft en god hukommelse, for man kan se at han kæder tingene, historierne, sammen og ofte fortæller lidt mere end det opgaven egentlig handler om.

Det man ofte savner ved Thorsens arbejder, er det akademiske "noteapparat", altså nøje henvisning til kilderne. Det findes af og til inde i teksterne, men ikke med en præcis henvisning. Han har også brugt flittigt af andres stof og tolkninger, f.eks. M.K. Zarthmanns arbejder, og flere andres historiske optegnelser. Meget er også hentet i Bornholmske Samlinger.

Når man arbejder med historisk stof er der sjældent en klar entydig løsning, der bliver gerne plads til eller behov for en vis tolkning - og således er det stadig.

Vi skal være lykkelige for K. Thorsens mangeårige indsats. De kan være de eneste kilder vi har, og hans indlevelse i og beskrivelse af den tid han bearbejdede giver os sommetider gode muligheder for at dykke nærmere ned i stoffet. Man kan ikke andet end få respekt for hans engagement, flid og dygtighed.

Thorsen signerede sine arbejder med: K. S. L. Thorsen, K. Thorsen og Karl Thorsen.

Bibliografi

1922 Om Bornholmske Byggeskikke i ældre Tider, 23 sider i *Bornholmske Samlinger*, 14. bind
1923 *Bornholmerurets historie 1754-1923*, 48 sider
1932 De bornholmske Stubmøller, 15 sider, *Bornholmske Samlinger*, 22. bind
1933 *Bornholms Sanatorium gennem 25 Aar.* 23 sider
1937 *Rønne Missionshotel 1912-1937 og historiske Minder om den fredede Gaard 1585-1912.* 50 sider
1939 *Fajancefabrikken Søholms Historie.* 23 sider
1939 *Rønne Søfarts Historie.* 204 sider
1941 *Bornholms Andels-Svineslagteri gennem halvtreds Aar*, 48 sider
1943 *Bornholms Amtssygehus i Rønne 1892-1942*, 28 sider
1950 Bornholms Historie, 130 sider, i *Bornholms Historie. Landbruget og dets biografier.* Udgivet af Ernst G. Olsen

På Bornholms Museum og på Bornholms Lokalhistoriske Arkiv kan man finde hen ved 100 af hans slægtshistorier og ejendomsbeskrivelser. Bornholms Museum har en del originaltegninger og ca. 100 små tuschtegninger, postkort, samt 20 akvareller, som Sonne, Rådhuskiosken, lod udfærdige til postkort.

Lektor Th. Lind 1885-1967

Om en stilfærdig og stor indsats for Bornholm

Af Jens Sørensen

Th. Lind. Atelierfoto, 1929.
Fotograf Karl Kofoed, Rønne.

Det var nok ikke alle læsere, der fik øje på en beskeden notits i Bornholms Tidende "Fredag Aften 23. Juni 1922 ", der kort konstaterede: "Adjunkt ved Svendborg Statsskole, Lind, er ansat som Adjunkt ved Statsskolen i Rønne fra 1. August". Tre linjer på side 5, der skulle vise sig at indvarsle noget meget positivt for gymnasiet i Rønne - og i mindst lige så høj grad for det bornholmske samfund som helhed.

Personlige data

Theodor Christian Lind blev født 3. marts 1885 i Svaneke som søn af fiskehandler Hans Oluf Theodor Lind og Jørgine Marie Lind (født Sonne)[1]. Han var således 37 år, da han vendte hjem til fødeøen Bornholm med en solid uddannelse og ni års pædagogisk erfaring i bagagen. Student fra Rønne Statsskole med "106 Points, 1. Karakter og Udmærkelse" på eksamensbeviset 1904[2]. Derefter cand.mag i historie, med dansk og tysk som bifag. (Københavns Universitet).

I studietiden, der varede ca. 11 år, boede Th. Lind i begyndelsen i Saxogade på Vesterbro og siden på Regensen[3], men fra 1913 - allerede før afsluttende eksamen - blev han lærer ved Bogø private Realskole og Artiumkursus og fortsatte i den stilling til 1920. I 1915 indgik han ægteskab med Louise Johanne Kathrine (født Mossin).

1921 - 22 fortsatte karrieren med ansættelse som adjunkt ved Svendborg Gymnasium. Herfra gik det hjemad til Bornholm, hvor der fra skoleåret 1922-23, efter lektor Andreas Vilhelm Øllgaards pensionering[4], var en ledig stilling som adjunkt ved Rønne Statsskole. Og familien Lind flyttede ind i villaen, Store Torvegade 88.

Læreren og eleverne

Th. Lind kom til at virke 25 år på gymnasiet i Rønne med fuldt skema i dansk og historie[5]. To karakterdannende fag der gav ham lejlighed til at præge sine elever med sit humanistiske livssyn og optimistiske tro på en fredelig fremtid. Et livssyn han delte med mange positivt tænkende mennesker efter forskrækkelsen med den frygtelige europæiske storkrig 1914-18.

I den forbindelse er det nok ikke tilfældigt, at han igennem alle årene benyttede Peter Munchs "Lærebog i Verdenshistorie for Gymnasier"[6], som grundlag for sin undervisning. Et lærebogs-system, der fra 1920 udkom med undervisningsinspektør, lektor Th. A. Müller[7] som medforfatter. Lind har nok været på linje med de to lærebogsforfatteres historiesyn og har som disse lagt vægt på kulturhistorien og den politiske udvikling i Europa med udblik til den øvrige verden. For Lind og hans generation af historikere har P. Munch formentlig været meget inspirerende - ikke alene som underviser og forfatter - men tillige som aktiv politiker og betydende skikkelse i Danmarks nyere historie. Han var pacifist og som ivrig tilhænger af Folkenes Forbund fuldstændig overbevist om, at jordens lande og folk i fremtiden - efter afslutningen af Første Verdenskrig - ville afgøre uoverensstemmelser ved forhandling eller international mægling - og ikke gribe til noget så primitivt som krig.

Den politiske udvikling - især i Tyskland fra 1933 - og krigsudbruddet i 1939 gjorde optimismen på menneskehedens

Th. Lind 17 år. Marts 1902.

vegne til skamme. Og P. Munch, der var Danmarks udenrigsminister i perioden 1929-40, er efterfølgende blevet betragtet som stærkt medansvarlig for, at Danmark ikke var rustet til forsvar mod det tyske angreb 09.04.1940.

Lind blev i 1932 udnævnt til lektor[8] og var, efter alt hvad der er overleveret, meget respekteret som kollega og vellidt af eleverne. Efter Linds død 09.08. 1967 kom det samme år meget direkte til udtryk i "Jul paa Bornholm", hvor "To gamle elever", uden at sætte navn under, skrev om deres "gamle" lærer[9].

Flere gange blev Lind af journalister spurgt om sit forhold til eleverne. Det afviste han selvfølgelig at forholde sig til. Men der kunne opstå en sprække i forsvarsværket, når samtalen kom ind på hans syv år som lærer ved kostskolen på Bogø, da får man som læser et glimt af den varme og sympati Lind omfattede sine elever med[10]. Og i en avisartikel op til Linds 60-års fødselsdag får man refereret en morsom situation, der virker oplevet af referenten og siger meget om Linds tone og den hyggelige stemning i klasseværelset: "Naar en Elev afslører katastrofal Uvidenhed om de Puniske Krige eller Oehlenschlägers Tragedier, lyder det mildt overbærende og blidt ironisk fra Lektor Lind: "Ja-ja!, nu maa du hellere sætte dig ned og hvile paa dine Laurbær, og saa maa du selv afgøre, om du sidder blødt"."[11]

Allerede i Bogø-tiden begyndte Lind at indsende citater til redaktionen af "Ordbog over det danske Sprog". Det fortsatte han med gennem resten af sit liv, og det blev ved udgivelsen af 27. og sidste bind i 1955 fremhævet, at det i årenes løb var blevet til ikke mindre end 50.000. Efter at ordbogen var udkommet, fortsatte Lind ufortrødent dette arbejde med henblik på kommende supplementsbind[12]. Et materiale som også blev anvendt, da Politikens Forlag udsendte sin "Nudansk Ordbog" 1953.

Til Indbydelsesskrift til Rønne Statsskole 1929 udarbejdede Lind en kortfattet personalhistorisk oversigt: "Lærerne ved Statsskolen i Rønne 1818 - 1929"[13].

Den gode borger

Der gik kun få år før Lind og det omgivende bornholmske samfund - uden for gymnasiet - fandt hinanden. Begyndelsen blev gjort, da rektor M.C. Koefoed, som

redigerede "Bornholmske Samlinger", i 1926 bad Lind om hjælp til dette arbejde, og hans første bidrag "De senere Aars Litteratur om Bornholm" blev trykt i bd. 18, 1927.

I 1928 var Bornholm - med amtmand Ove Koefoed i spidsen - vært for Det 6. danske hjemstavns-stævne i dagene 1. - 5. august, og Lind indtrådte på opfordring i ledelsen som sekretær. Stævnet blev en stor succes med en række foredrag, holdt af kyndige folk på Bornholms Folkehøjskole i Almindingen, om mange sider af det interessante emne "Bornholm og bornholmere". Elleve af foredragene blev i bearbejdet skikkelse optaget i "Bornholmske Samlinger" bd. 19, 1928.

Amtmand Ove Koefoed skrev på grundlag af sit foredrag "Oversigt over Bornholms Historie til 1660" - fulgt op af Lind med: "Træk af Bornholms Historie efter 1660". Hans foredrag varede en time, og manuskriptet blev til en artikel på 19 sider. En imponerende præstation således at koncentrere et så bredt emne og alligevel gøre fremstillingen fuldt dækkende.

Det førte til, at man på Bornholm for alvor fik øje på Linds store arbejdskraft, indsigt og evne til at formidle sin viden til historisk interesserede bornholmere.

Lind fik i de følgende år stor indflydelse på mange forhold i det bornholmske samfund - vel at mærke uden at deltage i lokalpolitik; men udelukkende gennem flittigt arbejde på fremtrædende poster i indflydelsesrige institutioner og foreninger.

I 1929 døde Bornholms Museums formand, arkitekt og professor Mathias Bidstrup, og Lind lod sig vælge til den ledige

Th. Linds barndomshjem med røgeriskorsten, Hullebakke 2, Svaneke. Foto ca. 1900.

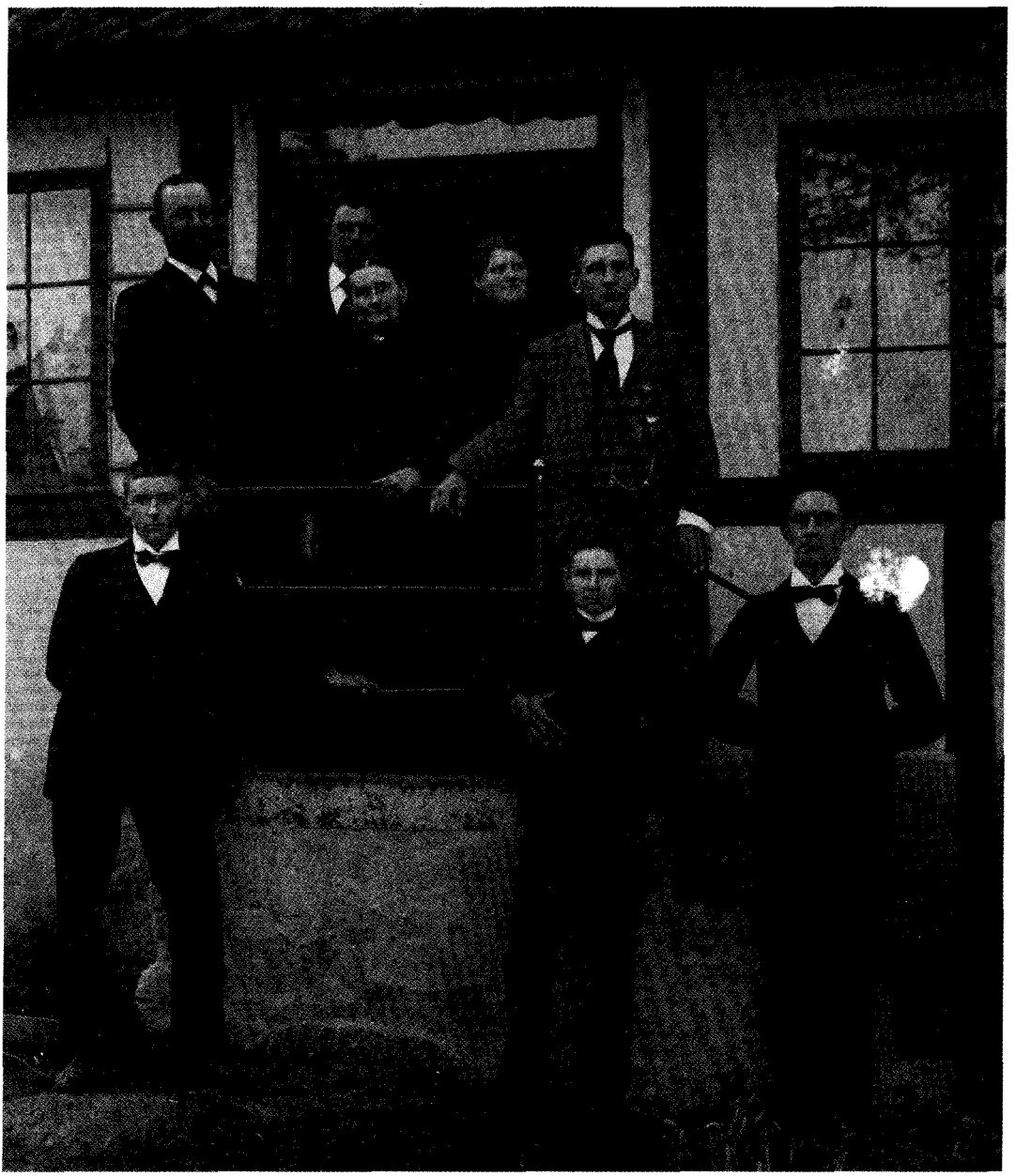

Th. Lind med nærmeste familie. Stedet er barndomshjemmets haveside, Hullebakke 2, Svaneke. Personerne i forhold til Th. Lind - fra venstre: Far, Hans Oluf Theodor Lind (f. 1854), ældste bror, Ole Peter Lind (f. 1878), mor, Jørgine Marie Lind (f. Sonne 1856), svigerinde Laura Lind? (gift med Ole Peter Lind), bror, Hans Jørgen Sonne Lind (f. 1880), bror, Georg Valdemar Lind (f. 1883), yngste bror, Sofus Andreas Lind (f. 1887), Th. Lind (f. 03.03.1885). (Personerne er tydeligvis festklædte, og fotografiet kan være taget på forældrenes sølvbryllupsdag 21.09.1902?) Oplysningerne er meddelt af Th. Linds yngste datter Karen Mossin Holst-Jensen (f. Lind 1921).

plads i bestyrelsen og blev næstformand. Året efter (1930) måtte han overtage formandsposten, da Bidstrups efterfølger, overlærer Eggert Christopher Tryde[14], afgik ved døden.

Med Lind fik Bornholms Museum en langtidsholdbar formand og leder - de to funktioner forenedes den gang i én person - og tilmed en mand med en uddannelse og interesser, der passede særdeles godt til det krævende og ansvarsfulde arbejde. Forbløffende er det at tænke på, at denne stilling dengang kunne klares som fritidsbeskæftigelse. Det siger noget om, hvor meget museets virke er udvidet siden da. Men for Lind har det været en position, der medførte kontakt med andre museumsfolk både på og udenfor Bornholm, og hvorfra han har kunnet følge med i sin fødeøs arkæologiske og historiske udforskning. Endvidere har han haft det privilegium, at alle fund og gaver til museet passerede hans hænder for registrering - og i mange tilfælde beskrivelse. Det blev til små afhandlinger om arkæologiske fund og andre til museet indkomne genstande, der blev trykt i "Bornholmske Samlinger" fra bd. 21. 1932 til bd. 31, 1947 og genoptrykt i "Bornholms Museum Beretning om Aaret ..."[15]

Til hjælp på museet havde Lind gennem årene, som kustoder, ægteparret Olga og (snedkeruddannede) H.P. Holm, og selvfølgelig den øvrige bestyrelse. Særligt med kassereren, apoteker Knud Th. Jørgensen havde Lind et nært samarbejde og sammenfaldende interesser[16].

Gennem årene lagde Lind på opfordring og af egen drift pen til bidrag i form af mindre afhandlinger. Tidligst "Helleristninger paa Storeløkkebakken i Olsker" i "Hilsen til M.K. Zahrtmann" 1931.

I 1933 opfordrede boghandler Edm. Andersen, Colbergs Boghandel, Rønne, Th. Lind til at redigere et lokalt julehæfte under titlen "Jul paa Bornholm", hvilket han sagde ja til, men på visse betingelser. Overbibliotekar Emil Götzsche skulle være medredaktør og hæftet skulle fremstå som et virkeligt lokalhistorisk skrift uden traditionelle julehistorier[17].

Lind blev meget glad for arbejdet med "Jul paa Bornholm" og fortsatte med at redigere hæftet til 1962, (i alt 30 årg.). Fra årg. 1947 uden medredaktør - da Götzsche døde i 1946[18]. Gennem de tredive år leverede Lind 29 artikler og blandt disse "Det bornholmske Fadervor", som Jul på Bornholm´s redaktør (1988-94) Hansaage Bøggild fandt så betydningsfuld, at den blev gentaget i årg. 1994[19]. Helt enestående!

I 1934 udkom på Colbergs Boghandels Forlag "En bornholmsk Haandværkers Erindringer" af Glarmester Johan Hansen, Svaneke.

Manuskriptet var blevet indleveret til Bornholms Museum af forfatterens to sønner[20], og Lind sørgede for, at den velskrevne beretning om livet på Bornholm i første halvdel af 1800-tallet, der også omfatter robbefangst i Ishavet, blev tilrettelagt til udgivelse[21].

Det fint indbundne originalmanuskript opbevares omhyggeligt på Bornholms Museum, og det fremgår umiddelbart ved et gennemsyn, at Lind har gjort et stort arbejde med at gøre skriftet klar til trykning. Det blev til vidtgående redaktionelle ændringer, som kan erkendes ved en sammenligning, og Lind begrunder i et forord nødvendigheden af indgrebet, der især omfatter stoffets fordeling og sammenhæng.

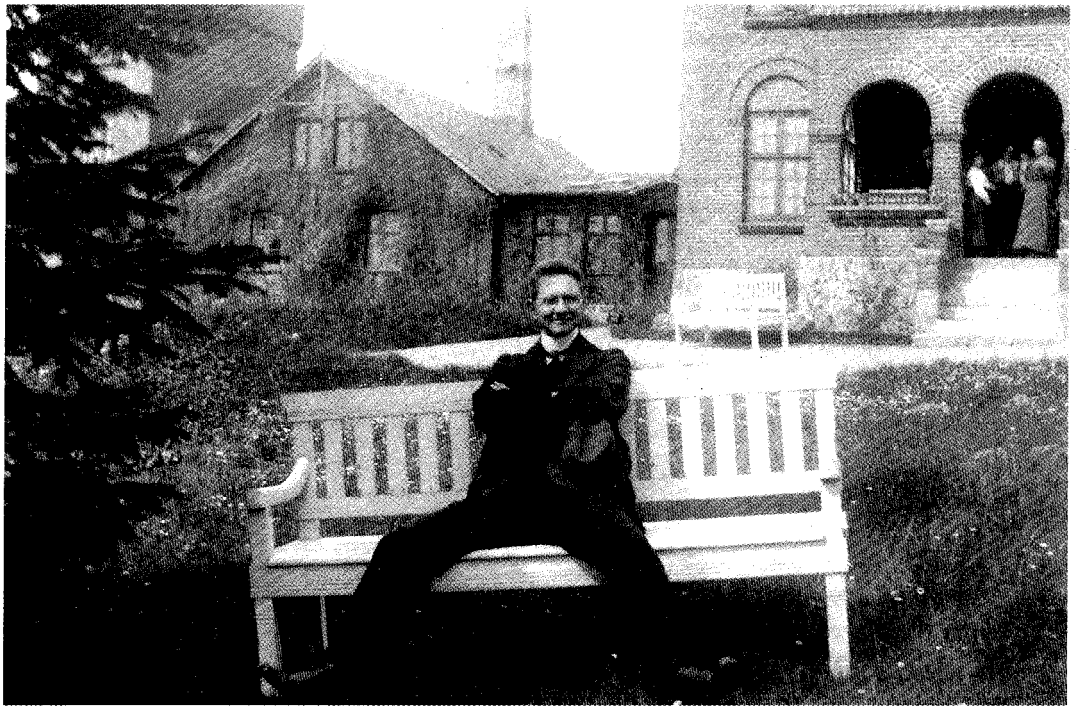

Glad ung mand ser fremtiden i møde. Cand.mag. Th. Lind i Bogø private Kostskoles have ca. 1915.

I 1936 ønskede det københavnske forlag H. Hirschsprung at udgive en serie under titlen "Min Hjemstavn", og til bind "Nr. 1 Bornholm" accepterede Lind at skrive seks af ti artikler[22], heriblandt "Bornholms Historie" s. 65-72. Kortfattet - men ikke et venstrehåndsarbejde. Tværtimod imponerende godt tilrettelagt for turister og læsere uden større forudsætninger.

Ved rektor Koefoeds død i 1938 overtog Lind formandskabet i Bornholmsk Samfund (fra 1953: Bornholms historiske Samfund) og fra 1939 redaktionen af Bornholmske Samlinger.

Travle år

Der blev i årene omkring Anden Verdenskrig og i de første efterkrigsår trukket store veksler på Linds arbejdskraft. Således må foreningsarbejde have slugt en stor del af hans tid, og man kan ikke undgå en fornemmelse af, at han har haft meget svært ved at sige nej til opgaver, der blot i nogen grad interesserede ham. Udover allerede nævnte to tunge formandskaber, var han medlem af menighedsrådet i Rønne fra 1933 og næstformand i sin sidste periode 1946 - 49. Dertil havde han sæde i Bornholm Vestre Provstiudvalg 1938 - 49.

I 1939 indtrådte han i Foreningen Bornholms bestyrelse, og kom derved til at deltage i betydningsfuldt fredningsarbejde. Selvom foreningens oprindelige opgave, at sikre naturskønne områder mod udenlandske (tyske) opkøb, for længst var løst. Det skrev Lind om i 1939 og 1942[23].

Men listen over Linds tillidsposter fort-

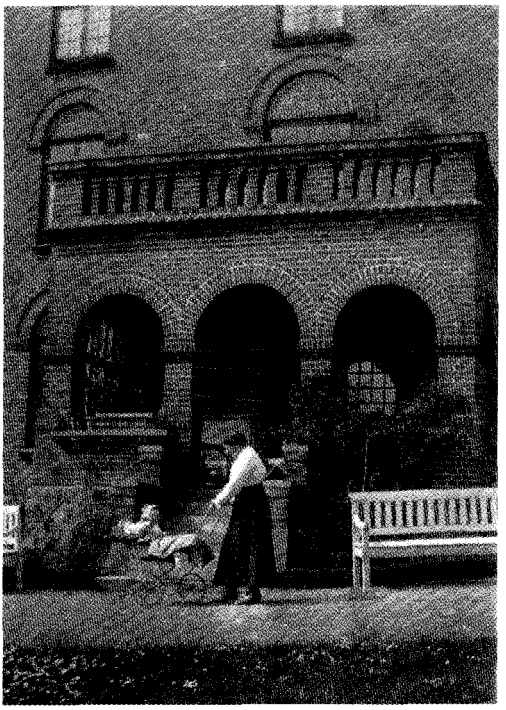

Th. Linds hustru, Louise Johanne Kathrine Lind (f. Mossin 1885) i Bogø Kostskoles have med ægteparrets ældste datter, Ellen (f. 1919) i barnevognen.

sætter: Bestyrelsesmedlem i Rønne Foredragsforening, Bornholms Biblioteksforening, Foreningen Nordens Rønneafdeling, Bornholmsafdelingen af Danmarks Naturfredningsforening og i 1944 var han med til at oprette Byforeningen Svanekes Venner og blev medlem af dens første bestyrelse.

Man har svært ved at forstå, at der også blev tid til at skrive, når undervisningen på gymnasiet også skulle passes. Men det blev der, og Lind fik i krigsårene skrevet både meget og godt.

Til det meget nationale værk "Danmark", der udkom som smukt trykte hæfter hver fjortende dag 1940-45, bidrog Lind med "Rids af Bornholms Historie", der blev bragt i "Nr. 8, 1940". Hele hæftet var viet en beskrivelse af Bornholm med i alt fem artikler - og Oluf Høst's maleri "Aften" i farvegengivelse på forsiden. Mental oprustning af befolkningen i en presset tid.

I 1942 bidrog Lind med "En bornholmsk Bondes Optegnelsesbog fra Slutningen af det 18. Aarhundrede" til "Smaaafhandlinger om Bornholm til Peter Thorsen pa hans 70 aars Fødselsdag den 8. Juli 1942" [24]. To jubilæumsskrifter blev også skrevet: "Bornholms Amtsraad 1842 - 1942. 151 Biografier med en Indledning" En titel der godt kan forlede til at vente et noget tørt leksikalt stof, men Lind fik sat kød på navnene og gjort de mange levnedsbeskrivelser temmelig underholdende. Den smukt tilrettelagte bog udkom i 1943 - og samme år yderligere:

"Rønne Børneasyl i 100 Aar" - et lille skrift på 32 sider, der smukt ærede stifterne og de mange Rønne-borgere, som gennem årene havde bakket institutionen uselvisk op. I asylets besøgsprotokol bemærkede Lind et interessant notat: "19. Decbr. 1843. Med Fornøielse saae jeg Deres nyttige Indretning. J.J. Dampe" [25].

Til det store samleværk "Bornholmernes Land - Øen i øst", der udkom i 1944, skrev Lind et af sine betydeligste arbejder "Bornholms Historie". En redelig gennemgang, der, langt bredere end de tidligere anførte korte artikler, giver et på studier og kilder funderet, realistisk syn på Bornholms forhold til moderlandet Danmark og de andre magter, der havde indflydelse på bornholmernes skæbne - i første række ærkebispestolen i Lund, Hansestæderne og Sverige.

Med dette hovedværk i forfatterskabet indskrev Lind sig i rækken af bornholm-

Lærerkollegiet ved Rønne Statsskole 1929

H. E. Grønbech. Agn. Dam. A. Iacobæus. P. H. Bertelsen.
Aagot Lange. O. Bärenholdt. Th. Lind. Viggo Nielsen.
Arne Rohde. L. Glistrup. F. Jespersen. Magna Kielberg. Gerda Ege. I. Noack Sørensen. I. Stchelkunoff. Arne Larsen.
P. A. Larsen. Ellen Noack. M. C. Koefoed. N. Juul Saksø.

1929.

ske historikere, der har skrevet Bornholms nyere historie fri af myter og hjemstavnsromantik: (J.A. Jørgensen, M.K. Zahrtmann, Th. Lind). Samlet set peger disse forfatteres indsats frem mod vore dages Ebbe Gert Rasmussens [26] på kildestudier grundede historieskrivning. Man må i den forbindelse erindre sig Linds stilfærdige, vise ord -: "... det er jo et daarligt Bevis at bestyrke noget usikkert med noget andet usikkert" [27], når fantasier om tempelriddere, sakral geometri, hellig gral og nedgravede skatte i vore dage bringes til torvs. Den slags historieskrivning bør vel reserveres underholdningsgenren.

I 1946 skrev Lind tekst til "Bornholms Rundkirker" med tegninger af Oluf Høst - en meget smuk udgivelse - som boghandler William Dam havde fået idéen til [28].

Sygdom og flytning

Fra midten af fyrrerne levede lektor Lind med et svækket helbred og i 1946 måtte han lade sig operere. Det havde han lidt vanskeligt ved at komme helt over. Kræfterne vendte ikke i fuldt omfang tilbage, og han besluttede at søge afsked fra Statsskolen. Den blev bevilget fra sommerferien 1947 - og i sin tale til årets studenter ved translokationen rettede rektor Ejler Dinesen en tak til lektor Lind for hans indsats for skolen og sluttede: "Lektor Lind har været paa denne Skole i 25 Aar, og hans

betydning for Skolen har været stor. Han har præget en Generation af unge Bornholmere. Jeg takker Dem Lektor Lind, paa Kollegers, Elevers og mine Vegne, for hvad De har givet Skolen af Kundskab og Aand" [29].

Med afslutningen af sit undervisningsarbejde har Lind nok forestillet sig, at der ville blive tid og ro til at klare alle de andre opgaver, der interesserede ham. Men han måtte erkende, at han ikke længere magtede at gøre det på en måde, der kunne tilfredsstille hans egne krav.

I årene derefter begyndte afviklingen af tillidshvervene. I december 1949 forlod han formandskabet i museumsforeningen og dermed ledelsen af Bornholms Museum, og fra 1950 overtog hans tidligere kollega på Statsskolen lektor Aage I. Davidsen [30] ansvaret, og ved museumsforeningens generalforsamling 18.11.1950 indeholdt hans formandsberetning stærkt anerkendende ord om lektor Linds indsats for Bornholms Museum gennem de foregående tyve år [31]. Ligeledes i 1949 udtrådte Lind af Rønne Menighedsråd og Bornholms Vestre Provstiudvalg.

Men disse lettelser i arbejdsbyrden var ikke tilstrækkelige, og han følte det nødvendigt at forlade Bornholm. Det skete i januar 1950. Baggrunden for den afgørelse fremgår tydeligt af afskedssamtaler, som Lind 14.01.1950 havde med datidens tre lokale dagblade. Under rubrikoverskriften: "Flygter fra Bornholm for at faa Fred og Ro ..." udtalte han til Bornholms Avis: "Lægen har sagt mig, at jeg maa indrette mig paa at have det saadan, at jeg ikke har noget at skulle ..."

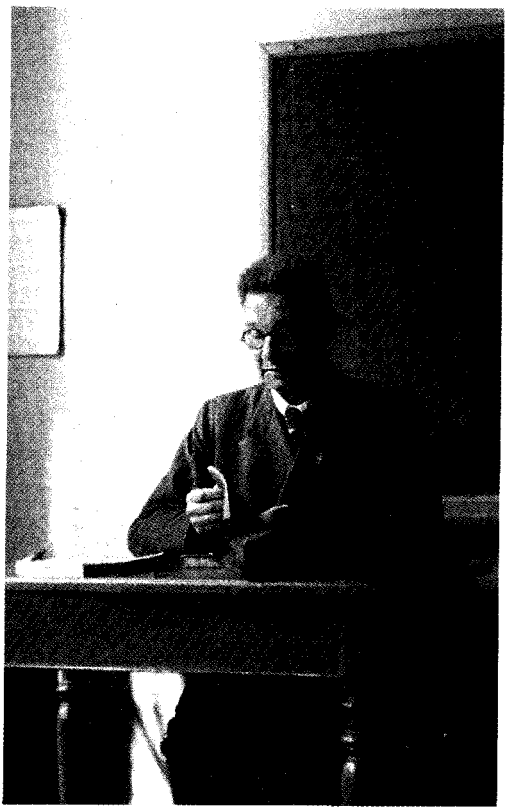

Læreren, lektor Lind. Rønne Statsskole ca. 1945.

På afstand

Efter flytningen til Tornebakken 61, Kgs. Lyngby blev Lind ved juletid 1950 udnævnt til Ridder af Dannebrog [32].

I 1954 varetog Lind i samarbejde med Aage Rohmann tilrettelæggelsen af U. Salchows "Militærbeskrivelse over øen Bornholm" der blev udgivet af Bornholms historiske Samfund.

I ca. ti år havde Lind arbejdet med "Svaneke Bys Historie" - et hovedværk i forfatterskabet, som det nu blev muligt at gøre færdigt til byens 400-års jubilæum 01.07. 1955. Det krævede en ekstra indsats, da

Svanekes arkiv gik tabt i juni 1610 i forbindelse med, at borgmester Peter Brandts gård brændte. Dermed måtte byens tidlige historie baseres på grundige undersøgelser i Landsarkivet på Jagtvejen og i Rigsarkivet, som Lind efter flytningen havde fået lettere adgang til. Det blev til endnu en fremstilling af Bornholms historie i oversigtsform, da det naturligvis ikke er muligt at skildre Svanekes historie separat. Foreningen Svanekes Venner sørgede for at værket kom til at fremtræde velillustreret og Colbergs Eftf. Bogtrykkeri, Rønne, stod for smagfuld tilrettelægning og god typografi. Det smukke omslag skyldes billedkunstneren William Fredericia.

Det må have været et stort øjeblik for Lind at se bogen færdig.

Torsdag den 30. juni udgav Dagbladet Bornholmeren et tillæg "Svaneke 1555 - 1955" med et uddrag af Linds bog: "Da Svaneke blev købstad".

Det skal tilføjes, at Byforeningen Svanekes Venner i 1986 udsendte en ny udgave af "Svaneke Bys Historie", der i flere henseender fremtrådte som gennemgribende ændret. Redaktøren Robert Egevang havde fået den gode idé at udskifte de fleste af førsteudgavens illustrationer med 80 af Valdemar Myhres berømmede folkloristiske og topografiske fotos fra omkring år 1900. Endvidere blev historien ført frem til samtiden med otte nye kapitler skrevet af syv forskellige kyndige folk - foreningens formand læge Flemming Larsen skrev to [33]. Ganske velbegrundede ændringer! Mere problematisk er det, at man har fjernet originaludgavens første kapitel "Forhistorien", og bemærkningen i forordet, "Revisionen af Th. Linds bog har hovedsageligt bestået af en sproglig korrektion ...", forekommer uberettiget. Lind skrev gennem hele sit forfatterskab et korrekt, smukt og billedskabende dansk uden påtaget manér.

Som nytårshilsen 1956 udgav Bornholms Tidende, under titlen "Folket brød sit fremmedåg", bornholmernes gavebrev til kong Frederik den Tredje (29) December Anno 1658. Det historiske dokument blev gengivet i faksimile og Lind skrev forord og en tydning.

Dermed sluttede Linds forfatterskab bortset fra nogle få bidrag til de to årsskrifter, som han fortsat redigerede - Bornholmske Samlinger til 1961 og Jul paa Bornholm til 1962. Disse to skriftrækker og formandskabet i Bornholms historiske Samfund til 1959 vedligeholdt i passende grad forbindelsen til Bornholms kulturliv og dertil kom, at somrene gennem 1950erne blev tilbragt i familiens hus i Svaneke.

Man må betragte "Svaneke Bys Historie" som Linds hovedværk, og på næsten samme niveau bør nævnes "Bornholms Historie" i "Bornholmernes Land" fra 1944 - og specielt Linds tilrettelæggelse og gennemgribende redigering af Johan Hansens "En bornholmsk Haandværkers Erindringer" fra 1934, der er en meget vigtig bog i den bornholmske litteratur med dens velskrevne og detaljerede skildring af livet på Bornholm i begyndelsen af 1800årene.

Den form for litterær formidling, som Lind pålagde sig som udgiver af den store bog, værdsættes i almindelighed ikke som fortjent.

Desværre fik Lind aldrig skrevet om sit eget liv. Måske er både beskedenhed og alt for meget arbejde kommet i vejen? Nærmest kommer man nok Linds opfattelse af

Sorgenfri, 22-12-51.

Hr. boghandler Chr. Andersen!

Min bedste tak for den hilsende check, de to ekspl. af Johan Hansen og Peters venlige brev med de anerkendende udtalelser. Hansen har jeg nu sendt hans fotografier. Fotogr. Hefr. Kjøller har jeg sendt beløbet pr. check, så det er nu mig, der har de 77 kr. til gode. Det glæder mig, at „Jul paa Bornholm" det næste år har 20 års fødselsdag, stadig kan fange interessen.

Med ønsker om glædelig jul og godt nytår og venlig hilsen.

Th. Lind.

sin egen person og indsats i samtaler med bornholmske journalister, som han havde i forbindelse med især flytningen fra Bornholm i 1950 og 70-årsdagen i 1955. Bragt som interviews i de bornholmske dagblade[34].

I artiklen "Barndomsminder fra Svaneke" i Jul paa Bornholm" 1955 skriver Lind om sin oplevelse af kirke og skole; men uden at komme ind på livet med forældre og fire brødre i barndomshjemmet, Hullebakke 2.

Heldigvis er mange minder om Th. Lind bevaret hos efterslægten. Hans datterdatter Birgitte Holst-Jensen[35] kan fortælle meget levende om tre generationers fælles sommerophold i Svaneke gennem 1950-erne. Blandt meget andet om en udflugt til Hammershus med hendes morfar, hvor lektor Linds levende forklaringer samlede en skare turister om det lille familieselskab.

Rammen om disse ferier var huset på Havnebakken i Svaneke, som jeg fik mulighed for at besøge i begyndelsen af maj 2006. Man kommer ind ad en grønmalet port til venstre for facaden - og videre til højre gennem en lige så grøn låge - til en grøn have, som på flere måder er i tæt kontakt med huset. Der er let adgang for mennesker og en praktisk lem til kartoffelkælderen.

Indenfor i stuerne er der en stemning af gammel kultur. Og i glas og ramme ses William Fredericias originaltegning til omslaget, der pryder førsteudgaven af "Svaneke Bys Historie"- og man lægger mærke til, at svanernes kroner og ring er gule - den farve blev åbenbart sparet væk ved trykningen.

Huset har været i familiens eje siden købmand Mathias Christian Mossin (1851 - 1938) købte det i 1884. Efter hans død overførtes ejerskabet ved skiftet til hans datter Louise Johanne Kathrine Lind, f. Mossin (1885-1974) og ved hendes død gik det videre til ægteparret Linds ældste datter og Birgittes mor, Karen Mossin Holst-Jensen (f.1921).

Lektor Linds sidste år blev præget af sygdom [36], og han afgik ved døden 09.08.1967 efter et langt arbejdsomt liv præget af en stor og uselvisk indsats for sin fødeø. Begge bornholmske aviser mindedes Linds store indsats for Bornholm[37].

I "Bornholmske Samlinger" skrev redaktøren, lektor C.H. Kibsgaard[38], om sin forgænger som historielærer på Rønne Statsskole. "Jul paa Bornholm" bragte to nekrologer og to mindedigte[39].

"Årsskrift for Rønne Statsskole. Skoleåret 1967-1968" indeholdt også smukke mindeord med følgende karakteristik af en stor personlighed:

"I lærerkollegiet havde Th. Lind en stærk og ubestridt position. På sin venlige og dog bestemte måde formåede han at udglatte de små uoverensstemmelser, som kan opstå og som betyder så lidt; men hvis hans retfærdighedssans blev krænket, kunne han vise stærk og ægte harme, og da viste han, at han også mestrede andre tonearter indenfor sproget"[40].

Selvom kun få nulevende bornholmere har personlige erindringer om lektor Th. Lind, har han dog fået et stærkt eftermæle her på øen i kraft af det, han fik skrevet og tog initiativ til.

Hans hustru - der sikkert bør tillægges en god del af æren for, at lektor Lind kunne nå alt det beskrevne og meget mere - døde i marts 1974[41].

Kilder og noter

(Forkortelser: "Anm." - Anmeldelse. "Bh." - Dagbladet Bornholmeren. "Bhs. Avis." - Bornholms Avis og Amtstidende. "Bh.Soc. - Bornholms Social=Demokrat. "Bh.Tid." - Bornholms Tidende. "BS." - Bornholmske Samlinger. "JpB" - Jul på Bornholm.).

1 "Min bedstefar på fædrene side ... hed Ole Lind; han var født på Bornholm, men var soldat på Christiansø og vendte først tilbage til Svaneke, da fæstningen blev nedlagt i 1855. Han var gæstgiver ... Min moders fader, Jørgen Sonne, var gaardejer i Lersby, Østermarie, og sandemand i sognet, saa De kan forstaa, siger lektor Lind med det for ham egne lidt skæve smil, at min bornholmske afstamning er god nok". Bh.Tid. 28.02. 1955.

2 Indbydelsesskrift til de offentlige Eksamener i Rønne 1904.

3 Fra bevarede postkort adresseret til: "Herr. Stud.mag. Lind".i Bornholms lokalhistoriske Arkiv.

4 Andreas Vilhelm Øllgaard (1852-1928). Adjunkt/lektor (historie) ved Statsskolen i Rønne 1900-22. Indbydelsesskrift til de offentlige Eksamener i Juni 1929.

5 Indbydelsesskrifter til de offentlige Eksamener i Juni 1922 - Rønne Statsskole. Skoleaaret 1945-46.

6 "Lærebog i Verdenshistorie for Gymnasier, højere Pigeskoler, Seminarier og Højskoler".

7 Theodor Alfred Müller (1865-1950), historiker, lektor, dr.phil. "Dansk Biografisk Haandleksikon". Andet Bind. 1923 og Kraks Blå Bog 1949.

8 Bh.Tid. 22.12. 1932.

9 JpB. 1967.

10 Bh. Avis, Bh.Soc., Bh.Tid. 14.01. 1950, Bh.Tid. 28.02. 1955 og Bh. Avis 01.03. 1955.

11 Bh.Tid. 26.02. 1945.

12 Bh.Tid. 21.01. 1955.

13 Bygger på oplysninger i rektor C.G. Koefoeds: "Alfabetisk Fortegnelse over de danske lærde Statsskolers Lærerpersonale". 1818. (Kortfattede personlige data med karriereforløb, eksaminer, ansættelser m.v.).

14 Eggert Christopher Tryde (1847-1930). Overlærer. Medlem af Bornholms Museums bestyrelse, formand 1929-30. Medarbejder ved Bhs. Avis 1881-90.

15 "Først i 1972-73 blev denne idé taget op igen, for senere 1980, at blive til en selvstændig museumsårbog". Henrik Vensild (Leder af Bornholms Museum 1972-96): Træk af Foreningens og Bornholms Museums historie s. 57. Bornholms Museumsforening 1893-1993. Om Henrik Vensild se: Klippeøens Kvinder og Mænd 2005.

16 Bh.Tid. 28.02. 1955 og Henrik Vensild: "Bornholms Museumsforening 1893-1993. Træk af Foreningens og Bornholms Museums historie". 1993.

17 Christian Stub-Jørgensen: "Minder om Th. Lind". JpB. 1967.

18 Lind skrev mindeord i Bh.Tid. 20.11. 1946 og JpB. 1946.

19 Se: Bibliografi.

20 Malermester Carl Hansen, København og lærer Edv. Hansen, Svaneke. Fra Th. Linds forord. Rønne, Decbr. 1934.

21 Se: Bibliografi.

22 Se: Bibliografi.

23 Se: JpB. 1939 og BS. 1942.

24 Se: Bibliografi.

25 Jacob Jacobsen Dampe (1790-1867). Arresteret 16.11. 1820 for udbredelse af tanker om en fri forfatning i Danmark. Fange i Kastellet, København til juni 1826 og i fængslet på Frederiksø til maj 1841. Boede i Rønne med forbud mod at forlade Bornholm, til forvisninger blev hævet i frihedsåret 1848.

26 Ebbe Gert Rasmussen (f. 1939). Cand.mag. (historie og kristendomskundskab). Dr.phil. 1985. Adjunkt/lektor ved Rønne Statsskole/Bornholms Amtsgymnasium 1967-2002. Medl. af best. Bornholms Museum 1971-95 og af best. f. Bornholms historiske Samfund 1975, fmd. f. bestyrelsen 1994-2002. Redaktør af BS 1974-82. Se Klippeøens Kvinder og Mænd 2005.

27 Bornholmernes Land. Øen i Øst. 1. Bind. Side 122, 1. spalte nederst.

28 Se: Bibliografi.

29 Bh.Tid. 23.06. 1947.

30 Aage I. Davidsen (1899-1977). Cand.mag. (historie og religion). Lektor ved Rønne Statsskole 1933-65. Leder af Bornholms Museum 1950-72. Rønne Statsskole. Årsskrift 1977.

31 Bh.Tid. 22.11. 1950.

32 Bh.Tid. 23.12. 1950.

33 Se: Bibliografi.

34 Se note 10.

35 Arkitekt, København (f. 1947).

36 Bh.Tid. 05.05. 1962.

37 Bh.Tid. 12.08. 1967 og Bh. 14.08. 1967.

38 "Lektor Th. Lind (Redaktør af Bornholmske Samlinger 1939-1961)". BS II. række - 4. bind 1969. C.H. Kibsgaard (f. 1923). Cand.mag. (historie og geografi). Ansat ved Rønne Statsskole 1953-96, adjunkt 1968, lektor 1975. Redaktør af BS 1964-1975 (II. rk. Bd. 1 - 8). Kibsgaard afløste ikke direkte lektor Lind og kom ikke til at kende ham personligt. I årene 1947-53 læste Carsten Levinsen faget historie ved Rønne Statsskole. Klippeøens Kvinder og Mænd 2005 og samtale med Kibsgaard 24.05. 2006.

39 Christian Stub-Jørgensen: In memoriam (digt) og Minder om Th. Lind. "To gamle elever": Læreren Th. Lind. Asger Dam: Til Th. Lind (digt). JpB. 1967. Christian Stub-Jørgensen (1897-1988). Førstebibliote-

kar, Århus. Digter og forfatter. Redaktør af JpB 1963-67. Asger Dam (1922-61). Digter og forfatter.
40 Usigneret.
41 Bh.Tid. 04.03. 1974.

Lektor Th. Linds forfatterskab

(Anvendte forkortelser: "Bh." for Dagbladet Bornholmeren. "Bh. Avis" Bornholms Avis og Amtstidende. "Bh.Tid." Bornholms Tidende. "BS." Bornholmske Samlinger. "JpB." Jul paa Bornholm).

De senere Aars Litteratur om Bornholm. En orienterende Oversigt. BS. Bd. 18. 19 s. (144-162). 1927.

Træk af Bornholms Historie efter 1660. Foredrag. BS. Bd. 19. 20 s. (201-220). 1928.
Særtryk s.år. 20 s.

Lærerne ved Statsskolen i Rønne 1818-1929. 32 s. Indbydelsesskrift til de offentlige Eksamener i Juni 1929. 60 s.
Særtryk s.år. 29 s.

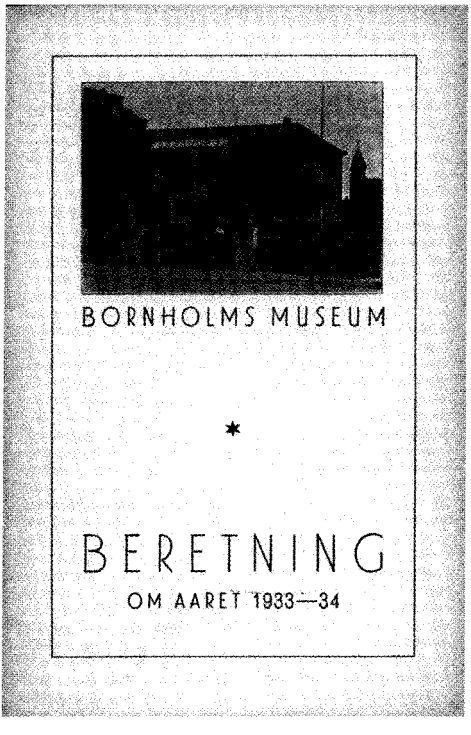

Helleristningerne paa Storløkkebakken i Olsker. Bidrag til: Hilsen fra Bornholm til M.K. Zahrtmann paa hans 70 Aarsdag 26. Januar 1931. 5 s. + pl. (34-38). I alt 121 s. 1931.

Fra Bornholms Museum (1. En Helleristningssten. 2. En genfunden Stump af en Runesten. 3. Hellig-Tre-Kongers-Stjernen. 4. En Bavn. 5. To gamle Dokumenter). BS. Bd. 21. 13 s. (151-163). 1932. Optr. sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1932-33* (af Th. Lind). 16 s. 1933.

Bindebreve. JpB. 1933. 4 s. (19-22).

(Hansen, Johan): En bornholmsk Haandværkers Erindringer. Optegnelser om Livet paa Bornholm for hundrede Aar siden af Glarmester Johansen. Udgivne ved Th. Lind. 256 s. Colbergs Boghandels Forlag, Edm. Andersen. Rønne. 1934.

Fra Bornholms Museum (1. De bornholmske Fund fra ældste Stenalder. 2. To Vaadeildspotter. 3. En Bedemandsformular. 4. Hans Rømers portræt. 5. Hellig-Tre-Kongers-Stjernen). BS. Bd. 22. 8 s. (121-128). 1934. Optr. sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1933-34* (af Th. Lind). 12 s. 1934.

Fra Bornholms Museum (1. En Grønstensøkse. 2. Guldfundet fra Nyker. 3. To gamle Altertavler. 4. En Prisliste paa Bornholmerure). BS. Bd. 23. 8 s. (219-226). 1935. (Optr. sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1934-35* (af Th. Lind). 14 s. 1935.

Serien "Min Hjemstavn" Nr. 1. Bornholm. Under Redaktion af H.V. Clausen og Hilmar Ødum. Af 10 artikler skrev Th. Lind følgende 6: *Bornholms Oldtid* (34-42). *Middelalderlige Borge* (42-49). *Kirkebygninger* (49-60). *Verdslige Bygninger* (60-64). *Bornholms Historie* (65-73). *Bornholms Indsats i dansk Aandsliv* (84-86). I alt 88 s. H. Hirschsprungs Forlag. 1936.

Fra Bornholms Museum (1. Votiv - eller Depotfund. 2. Altertavlen fra St. Anna Kapel i Gudhjem. En middelalderlig Altertavle. Indberetning om Istandsættelse. 3. En Aakerpræst). BS. Bd. 24. 14 s. (240-253). 1936. Optr. sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1935-36* (af Th. Lind). 16 s. 1936.

Fra Bornholms Museum (1. En berømt Urne. 2. Et Ostekar. 3. En Jernaldergrav). BS. Bd. 25. 8 s. (353-360). 1937. Optr. sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1936-37* (af Th. Lind). 16 s. 1937.

BORNHOLMS AMTSRAAD 1842–1942

Rektor M.C. Koefoed (mindeord). 3 s. incl. portr. Foran paginering (ikke med i optr.).

Fra Bornholms Museum (1. En Jernalderurne. 2. Udgravninger på Vallensgaard 1937. 3. Gudhjem gamle Prædikestol). BS. Bd. 26. 10 s. (357-368). 1938. Optr. sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1937-38* (af Th. Lind).20 s. 1938.

En ny bornholmsk Hjemstavnsskildring. (Anmeldelse af Otto J. Lund: Slidare). Bh.Tid. 20.10. 1939.

Foreningen Bornholm. JpB. 1939. 5 s. (30-34).

Rids af Bornholms Historie. Tidsskriftet Danmark Nr. 8. 1940. 6 s. (270-275).

Fra Bornholms Museum (1. Opfiskede Genstande. 2. Bornholms ældste Flintredskab). BS. Bd. 27. 7 s. (286-297). 1940. Trykt sammen med: Bornholms Museum. *Beretning om Aaret 1938-39* (af Th. Lind). 15 s. 1939.

J.P. Kuhre f. 26/4. 1886, d. 20/5. 1941. JpB. 1941. 1 s. (36).

Foreningen Bornholm i 35 Aar. BS. Bd. 28. 7 s. (159-165). 1942.
Særtryk s.år. 7 s.

En bornholmsk Bondes Optegnelsesbog. Bidrag til: Smaaafhandlinger om Bornholm til Peter Thorsen paa hans 70 Aars Fødselsdag den 8. Juli 1942. Redaktion: E. Götzsche og Th. Lind. 18 s. (85-102). I alt 159 s. Udgivet ved Bornholmsk Samfund. 1942.
Særtryk s.år. 16 s. 1942.

Fotograf Myhre. JpB. 1942. 5. s. (37-41).

Jul paa Bornholm gennem 10 Aar (i samarbejde med E. Götzsche). JpB. 1942. 2 s. (42-43).

Brødrene Lange. JpB. 1942. 1 s. (44).

Rønne Børneasyl i 100 Aar. 32 s. 1943. (Optr. se: 1968).

Bornholms Amtsraad 1842-1942. 151 Biografier med en Indledning. (Arkitekt K. Thorsen hjalp med indsamling af stoffet). 104 s. Bornholms Amtsraad. 1943.

Lidt nyt om Hammershus. JpB. 1943. 6 s. (5-10).

Bornholms sidste Skibsmaler (Michael Hansen, Nexø). JpB. 1943. 2 s. (42-43).

Gamle Billeder. JpB. 1943. 1 s. (44).

Dansk Jul gennem Tiderne. Anm. af Arkivar Hans Ellekildes Værk "Vor danske Jul gennem Tiderne" (G.E.C. Gads Forlag). Bh.Avis 23.12. 1943.

Bornholm Historie. Bidrag til: Bornholmernes Land. Øen i Øst I-II. Red. Hans Hjorth. 44 s. (Bd.I. s.121-164) I alt 320 s. (bd. II: 379 s.). Bornholms Tidendes Forlag. 1944.

"Alba"s Forlis. JpB. 1944. 3 s. (42-43).

Albret Wolfsen. JpB. 1945. 2 s. (16-17).

Bornholms Rundkirker. Tekst til Oluf Høsts tegninger. Stort tvr-format. 28 upagn. s. William Dams Boghandel. 1946. Nyt opl. 1964.

Overbibliotekar E. Götzsche. Et par Mindeord. Bh.Tid. 20.11. 1946.

Fra Hammershus. JpB. 1946. 1 s. (32).

Overbibliotekar E. Görtzsche. Et par Mindeord. JpB. 1946. 1 s. (44).

Foreningen Bornholms Ejendom i Rø. 13 s. (117-129). (Ikke med i optr.).
Særtryk s.år. 13 s.

Bornholms Museum 1939-47. BS. Bd. 31. 16s. (141-156). 1947.
Særudgave: *Bornholms Museum. Beretning om Aarene 1939-47* (af Th. Lind). 16 s. 1947.

Det bornholmske Fadervor. JpB. 1947. 2 s. (44-45). Genoptrykt: JpB. 1994.

Professor dr.med. Carl Sonne (1882-1948). JpB. 1948. 1 s. (43).

En bornholmsk sømands bedrift (havnefoged H.P. Nielsen, Rønne). JpB. 1949. 3 s. (37-39).

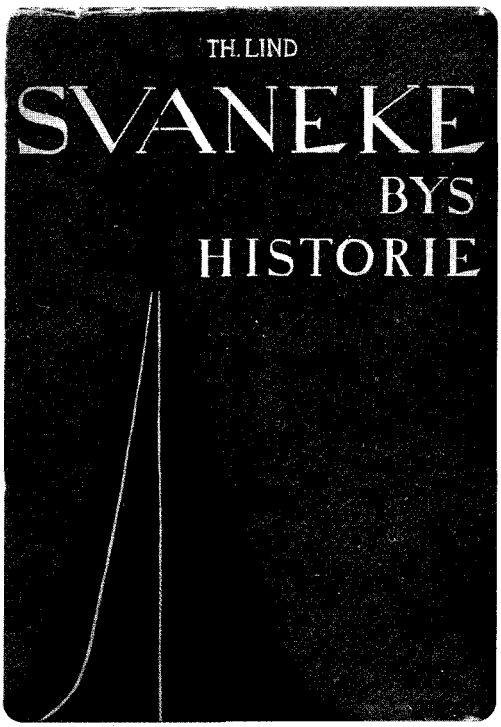

Forfatteren Otto J. Lund (1884-1948). JpB. 1949. 1 s. (43).

Et 200-årigt bryllupsdigt. JpB. 1950. 2 s. (42-43).

Departementschef K.H. Kofoed (1879-1951). JpB. 1951. 2 s. (30-31).

Mindesmærkerne i Almindingen. JpB. 1951. 6 s. (31-36).

Mindesmærkerne i Rønne, Knudsker og Hasle. JpB. 1952. 7 s. (35-41).

Zigeunerne på Bornholm 1895. JpB. 1952. 2 s. (41-42).

M.K. Zahrtmanns fyndsprog. 4 s. (115-118). To undentagskontrakter. 8 s. (135-142). Bornholms sidste Stubmøller. 10 s. (143-152). Bornholms historiske Samfund (med love). 3 s. (155-157). BS. Bd. 33. 1953.
Særtryk s.år. 27 s.

Mindesmærkerne på Nordbornholm. JpB. 1953. 2 s. (40-41).

Salchow, U.: Militærbeskrivelse over Øen Bornholm. Udgivet for Bornholms historiske Samfund af Aage Rohmann (og) Th. Lind. Stort format. 151 s. 1954.

Østbornholms Mindesmærker. JpB. 1954. 6 s. (18-23).

Viceskoledirektør Hans Johansen (1877-1954). JpB. 1954. 1 s. (40).

En gammel bornholmsk mindesang. JpB. 1954. 3 s. (41-43).

Svaneke Bys Historie. Omslag af maleren William Fredericia. Ill. 208 s. Udgivet af Foreningen Svanekes Venner. 1955.

Da Svaneke blev købstad. Uddrag af ovenstående. Tillæg til Dagbladet Bornholmeren (16 s. i tabloid-format). 30.06. 1955. 4 s. (2-5).

Bornholms historiske Samfund (sammen med J. Klindt-Jensen). BS. Bd. 34. 4 s. (159-162). 1955.

Barndomsminder fra Svaneke. JpB. 1955. 6 s. (22-27).

Folket brød sit fremmedåg. (Bornholmernes gavebrev til kong Frederik den Tredje, Kiöbenhafn dend (29) December 1658. Forord og tydning ved lektor Th. Lind, Virum. 15 s. (heraf faksimilegengivelser 3 s.). Udsendt som nytårshilsen 1956 af Bornholms Tidende.

Lidt nyt om Bornholms mindesmærker. JpB. 1958. 2 s. (40-41).

Optegnelser af sognepræst Jørgen Kofoed. BS. Bd. 37. 6 s. (71-76). 1960.
Særtryk s.år. 6 s.

En bornholmersang af Lucianus Kofod. JpB. 1962. 1 s. (17).

De første 100 år. (Let bearbejdet gengivelse af Th. Linds tekst i "Rønne Børneasyl i 100 Aar" 1943 ved Viggo Sonne). (Johanne Thaarslund: De sidste 25 år). Rønne Børneasyl 125 år. 28 s. 1968.

Svaneke Bys Historie. Ny (stærkt ændret) udgave ved Robert Egevang. Ill. med bl.a. 80 fotos af fotograf Valdemar Myhre. Tilføjet otte artikler: Johannes Anker: Byudvikling. H.C. Hasager Boss: Svaneke Sygehus. Aage Due Larsen: Svaneke håndværker- og industriforening. Søren Lindgaard: Svaneke Skole efter 1955. Harald Lind: "Traditionens vogter". Flemming Larsen: Byforeningen Svanekes Venner. Flemming Larsen: Bevaringsarbejdet i Svaneke. Emil Andersen: Svaneke i Nyere Tid. Stort format. 270 s. Byforeningen Svanekes Venner. 1986.

Det bornholmske Fadervor. JpB. 1994. 2 s. (40-41). Genoptryk fra JpB. 1947.

PS. Periodens bornholmske dagblade er ikke undersøgt systematisk.

Overlærer Anker Erland Kofoed 1893-1985

Af H.V. Jørgensen

Overlærer Anker Erland Kofoed. Fotograf Johannes Hammer. Ca. 1935.

Efterfølgende artikel er skrevet af en person, som i tiden 1. april 1941 til 31. marts 1944 var elev i Svaneke kommunale Borger- og Realskole og havde Anker Erland Kofoed som lærer. Undertegnede betragtede ham som en fremragende lærer og et højtbegavet og venligt menneske og bevarede kontakten med ham lige til hans død i 1985. Hvad enten undertegnedes tjeneste foregik i København og på Frederiksberg Slot, på Kronborg og i Helsingør, i Mellemøsten, på forskellige kurser i England, på forskellige NATO-kurser i Europa eller under mere end fire års tjeneste i Norge, så afgik der altid varme hilsener til overlærer A.E. Kofoed ved passende lejligheder.

Opvækst og uddannelse

Anker Erland Kofoed var født i Svaneke den 16. august 1893 som søn af mølleejer på Svanemøllen H.A. Kofoed, hvis far også havde ejet Svanemøllen, så Anker Kofoed var virkelig ud af møllerslægt. Til Svanemøllen hørte også et bageri, hvis brødvogn kørte rund i Svanekes krogede gader. Forældrene var velhavende, og omgangskredsen hørte til byens såkaldt "bedre" familier. Faderen spillede med i Svanekes lokalhistorisk berømte amatørteaterforestillinger, så Anker Kofoeds interesse for dilettantkomedien er blevet vakt allerede i hjemmet. Aktørerne hørte i reglen til blandt byens "spidser".

Sin læreruddannelse fik A.E. Kofoed i Neksø, hvor der i årene 1896-1917 fandtes et privat seminarium, hvor en række aldeles udmærkede lærere ved de bornholmske folkeskoler havde fået deres uddannelse. A.E. Kofoed blev dimitteret i 1914 og blev lærer ved Neksøs private realskole, der fandtes i de samme bygninger som seminariet ved Rønnevej i vestkanten af Neksø. Ifølge et notat skrevet af A.E. Kofoed selv blev han som ganske ung og nyuddannet lærer opfordret til at overtage den krævende regneundervisning ved seminariet efter en højtestimeret regnelærer, der af en eller anden grund måtte forlade posten. Anker Kofoed modtog det hæderfulde tilbud og besatte posten. Anker Kofoed forlod imidlertid Bornholm og var lærer ved Fjerritslev Realskole samt ved Rønde Artium Kursus for så i 1920 at vende tilbage til sin fødeby, Svaneke, hvis skolevæsen var i god udvikling. Man byggede i 1923-24 den nye skole i sydkanten af byen. Den nye skole blev kaldt Svaneke kommunale Borger- og Realskole, og den fik ret til at indføre kursus til præliminæreksamen.

Lærer A.E. Kofoed underviste udelukkende i skolens ældste klasser og havde fagene regning, aritmetik og algebra, geometri og fysik, hvortil kom fransk som et frivilligt fag for de to ældste klasser. Skolens undervisningsmateriel i fysiklokalet var meget sparsomt, men lærer Kofoeds store evne til at tegne med kridt på tavlen og forklare og beskrive, eksempelvis i elektricitetslære, var formidabel og rådede bod på de sparsomme undervisningsmidler. I reglen brugte han ikke en passer til at tegne en cirkel eller et hjul i en maskine med. Sådant tegnede han fremragende i frihånd!

Teltture og "Fjældstâuan"

Allerede fra sin ungdom var Anker E. Kofoed interesseret i at tage ud i den born-

holmske natur for at ligge i telt fra lørdag eftermiddag efter skoletid til ud på søndagen. Mere adstadige svanekeboere så lidt skævt til den idé at tage ud og ligge på den hårde jord. Det gjorde jo ellers kun soldater, og det var han ikke. Hans teltudstyr betegnedes som godt og dyrt. Med sig på teltturene havde han skitseblokken og farveladen, så der kunne skabes skønne billeder, når motivet og inspirationen var der.

Hans naturglæde bragte ham også i kontakt med Foreningen Bornholm, hvor han tilmed i en årrække var i bestyrelsen. Han kæmpede bl.a. for at redde Hammerknuden fra de "sår", som stenbrydningen gav.

Om vinteren tilbragte A.E. Kofoed mange weekender paa Danmarks første vandrerhjem, nemlig rektor Hans Hartvig-Møllers private hus, "Fjældstâuan" i Paradisbakkerne. Om aftnerne kunne vi høre Anker Kofoed fortælle om hans forskning i gamle dokumenter samt om hans interessante oplevelser under hans mange rejser.

I dagene - eller snarere nætterne - efter 29. april 1944, hvor en amerikansk flyvende fæstning var nødlandet ved Skyttegård i Ibsker, og de ti besætningsmedlemmer havde søgt skjul i Paradisbakkerne, søgte vi unge fra "Fjældstâuan" at forsyne de nødstedte flyvere med madpakker. Vi fandt dem ikke.

Rejser og foredrag

Som lærer nærede A.E. Kofoed stor lyst til at meddele sig til andre mennesker om, hvad han så, oplevede og erfarede. I 1920'erne og 30'erne rejste han en del i Tyskland, det noget underudviklede Polen og vist nok også i Frankrig samt i Lapland, som kom til at interessere ham meget. Han fotograferede meget under rejserne, og efter hjemkomsten udarbejdede han lysbilledforedrag, som han afholdt fortrinsvis i Svaneke. Han påtog sig også selv at være rejseleder, og foredrag og lysbilleder kunne derfor komme til at indeholde morsomme situationer omkring de deltagende personer, som ofte var kendte svanekeborgere. Kofoed og de fleste tilskuere morede sig fortræffeligt, men de personer, der havde gjort sig utilbens, syntes mindre godt om forestillingen. Sådan fortæller tidligere borgmester i Svaneke og Kofoeds gamle elev og gode ven, Emil Andersen.

Det bør tilføjes, at i en fremskreden alder begyndte Anker Kofoed at interessere sig for den forblæste, sandede ø i Kattegat, Anholt, hvor han ferierede, og hvor han har udført en række dejlige pasteltegninger af det særprægede landskab. Ligeledes fra sine rejser eksempelvis i Harzen lavede han skønne penne- og pasteltegninger.

Overlærer Kofoed førte dagbog og lavede statistiske notater om sin færden. Ifølge hans gamle elev, ingeniør Arne Johnsen, nåede han op på hele 570 foredrag. Blandt emnerne kan nævnes, at mange foredrag gennem årene beskrev hans ganske særlige forskerobjekt, nemlig Fæstningen Christiansø og dens historie i detaljer, men også hans kære fødeby, Svaneke, og dens lokalhistorie, indbyggerne gennem tiderne og folkeliv blev endevendt i detaljer. De til tider lidt særprægede menneskетyper, der gennem tiderne havde færdedes i Svaneke, blev beskrevet til stor morskab for tilhørerne. Det var især efter generalforsamlingerne i Byforeningen "Svanekes Venner", at Anker Kofoed var programsat til disse causerier, og det påstås, at den høje

Akvarel af Anker E. Kofoed. Svaneke. 1920. Privateje.

mødeprocent skyldtes, at medlemmerne ville høre den ældre, veltalende svanekebo causere på livet løs. Svanekes Båndarkiv, personificeret ved chefsergent Aage Due Larsen har heldigvis optaget - og derved bevaret - en række af disse causerier.

Denne artikels forfatter var i årene 1971-83 forstander for Folkeligt Oplysnings Forbunds kursusvirksomhed her på Bornholm og var den, der indførte begrebet foredragsrækker. Da jeg kendte min gamle lærers store evner som foredragsholder samt hans store huskeevne og nøjagtighed, når han dykkede ned i et emne, bad jeg ham i et antal år om at holde et foredrag om et emne inden for emnekredsen "Bornholm i fortid og nutid". Her kan nævnes følgende foredrag og causerier:

"Bornholm og Christiansø". Her har jeg skrevet i min dagbog, at den ældre herre "ligefrem sprudlede af vitalitet".

"Bornholmsk skibsbygning samt den bornholmske ege". Han havde særlig baggrund for at udarbejde dette foredrag, idet familiemedlemmer på hans mødrene side var skibsbyggere på Østlandet. Jeg har senere udlånt dette manus til marinehistorikeren, maskinmester Bent Sonne Jacobsen i Neksø, der lod det renskrive og overlod kopier til Bornholms Museum og Nexø Museum.

"Menneskeskæbner på Christansø".

"Fotograf Valdemar Myhres billeder fra begyndelsen af 1900-tallet". Valdemar Myhre var onkel til Anker Kofoed, som voksede op i det tidsrum, hvor billederne blev

En af Christiansøs kanonstillinger med udsigt til Frederiksø. Akvarel A.E. Kofoed. 1947. Privateje.

taget, og kendte personer, gadepartier, bygninger samt brugsgenstande på billederne.

"Bornholmske skikke og overtro". Her havde Anker Kofoed dels brugt mange kilder, men hans rige huskeevne satte også kulør på foredraget.

"De bornholmske møller og deres bevaring". Foruden de mølletyper, vi normalt tænker på, kom han ind på de særlige, bornholmske horisontalmøller, hvortil han havde lavet nogle meget instruktive farvedias, som viste disse møllers virkemåde.

"Læger i Svaneke gennem tiderne". Fra min skoletid i Svaneke huskede jeg nogle af min lærers "'lægehistorier", og nu serverede han dem i sammenhæng plus den hertil hørende personalhistorie.

Det må nok indrømmes, at visse af foredragsemnerne var en lille smule rovdrift på den aldrende lærers arbejdslyst og arbejdsevne, men jeg følte, at hans i forvejen rige kendskab til lokalhistorien og folkelivet samt resultaterne af hans yderligere forskning burde udnyttes og nedfældes, medens tid endnu var.

Amatørteater og sceneteknik

Allerede som barn i hjemmet på Svanemøllen må Anker Kofoed have set og hørt

om Svanekes dilettantkomedier, idet faderen spillede med i disse. Det findes der billeder af. Selvom Anker Kofoed ikke just var begavet som sanger, havde han dog stor sans og følelse for sang og musik, eksempelvis for operetter. Han spillede selv med i komedier i sine unge dage. Det er beskrevet af borgmester Emil Andersen, som også var en gammel elev. Kofoed udviklede sig til en habil og højt estimeret instruktør, scenograf og scenetekniker, der instruerede på og ledede kurser over det ganske land. Hans pædagogiske evner og hans evner til ved tegninger og skitser at fremstille forskellige fysiske og mekaniske finesser førte til, at han satte sig hen og skrev og tegnede en fremragende instruktionsbog om sceneteknik, som blev udgivet af Dansk Teaterforlag i 1967. Den blev modtaget med kyshånd af teaterentusiaster i hele landet. Det var med glæde og stolthed i stemmen, at han fortalte om denne instruktionsbog til sine venner. Den er udkommet i flere oplag.

Det lykkedes for undertegnede som forstander for Folkeligt Oplysnings Forbund sammen med Dansk Amatørteater Samvirke (DATS) at få et week-end-kursus i gang på Østre Skole i Rønne, hvor der undervistes og øvedes i teatersminkning. Her dukkede heldigvis A.E. Kofoed op og blev varmt modtaget af instruktørerne fra DATS, der kendte ham. De rent fysisk faldt hverandre om halsen af gensynsglæde og fælles entusiasme, da den gamle landskendte instruktør og forfatter gjorde sin entré!

Æresmedlem i seks foreninger

Overlærer Kofoed kunne godt kokettere en lille smule med, at han i tidens løb var blevet udnævnt til æresmedlem i hele seks foreninger. Her nævnede han med et lunt lille smil, at han også var æresmedlem i Svaneke Boldklub, "skønt han aldrig havde sparket til en bold", som han sagde. Det bør oplyses, at han i stedet mesterligt havde instrueret et antal komedier og små operetter for klubben. Denne artikels forfatter ledsagede i 1978 formanden for Bornholms historiske Samfund, bogholder Olaf Hansen, Neksø, da vi på overlærer A.E. Kofoeds 85-års fødselsdag udnævnte ham til æresmedlem i denne forening. Ved overlærerens 90-års fødselsdag, der afholdtes i den aldeles fyldte sal på Hotel Østersøen, udnævnte jeg ham til æresmedlem i Foreningen Bornholm. I min tale nævnede jeg, at han havde været bestyrelsesmedlem,

Anker E. Kofoed med farvepaletten. Foto Bornholms Museum.

medens rektor M.C. Koefoed var formand. Rektor Koefoeds markante ledelse af bestyrelsesmøderne vakte så stærke minder hos overlærer Kofoed, at han simpelthen begyndte højt at fortælle gamle minder for forsamlingen. Efter høfligt at have forholdt mig tavs i et par minusser satte jeg mig stille ned, medens Kofoed fortalte videre! Her bør det også nævnes, at overlærer Kofoed i 1975 modtog Bornholms historiske Samfunds såkaldte "Bornholmerpris".

Christiansøs Historie og jubilæum

Anker Erland Kofoeds historiske hovedværk var og er så ganske givet udarbejdelsen af Christiansøs Historie, som i 1961 blev udgivet af Bornholms historiske Samfund i to bind. Værket, der kun udgør en brøkdel af hans enorme og velordnede samling af notater fra talrige arkivstudier i såvel ind- som udland, blev rosende anmeldt såvel af de to bornholmske aviser som i hovedstadspressen. Talrige tidsskrifter omtalte også værket rosende. De to bind, der ikke indeholder illustrationer i farver, blev hurtigt udsolgt, og man begyndte at savne et nyt oplag eller en ny udgave.

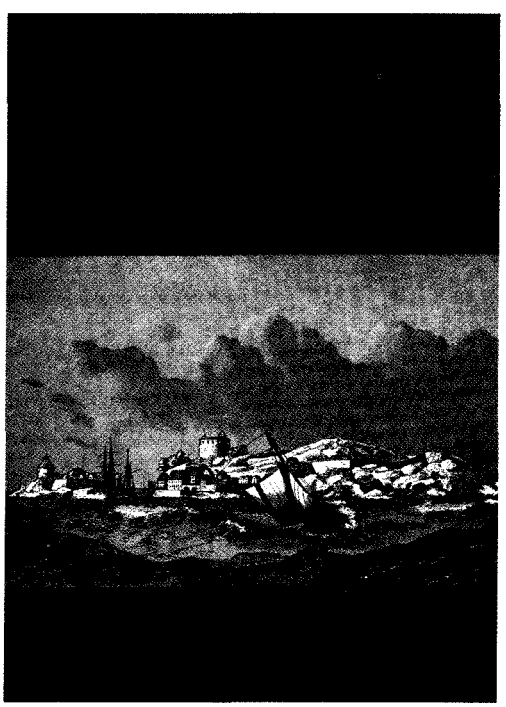

Christiansøs Historie. Bind I og II. Udgivet af Bornholms historiske Samfund i 1961.

I 1984, nærmere betegnet den 19. juni, ønskede man at markere 300-års dagen for påbegyndelsen af fæstningsbyggeriet på Ertholmene. Christiansøs Museum stod som udgiver med forvalter og fyrmester Erik Priis Rasmussen som drivkraft og initiativtager. Han var en stor beundrer af Anker Erland Kofoed, som han i sin tale ved 90-års fødselsdagen kaldte for "Mesteren". Anden nyillustrerede og ajourførte udgave rummer skønne farvebilleder og glædede den gamle forfatter meget.

På selve jubilæumsdagen glædede Hendes Majestæt Dronning Margrethe, ledsaget af Prins Henrik, Ertholmenes befolkning ved at komme til stede og kaste glans over festlighederne. Den 90-årige Anker Erland Kofoed kunne ikke følge begivenhederne til fods, så forvalter Priis Rasmussen havde i bedste Holberg-stil fået fremstillet en bærestol eller portechaise, hvori den ældre hædersgæst tog plads og blev båret rundt af fire stærke orlogsgaster. Fra denne portechaise vinkede A.E. Kofoed høfligt, underdanigt og belevent til Hendes Majestæt Dronningen, og ligeledes fra denne stol konverserede den gamle fransklærer på fransk Hans Kongelige Højhed Prins Henrik. Det berettes også, at under et traktement i Kommandantens Have un-

derholdt den 90-årige herre den tidligere minister Eva Gredal. Den gamle Christiansø-entusiast havde en stor, indholdsrig og uforglemmelig dag.

Mesterens sammenklappelige talerpult

Sine sidste måneder tilbragte overlærer A.E. Kofoed på Aarsdale Plejehjem. En vintersøndag i 1985 ringede forstanderinden på plejehjemmet, Nina Grunwald, selv tidligere elev af Anker Kofoed, til mig og meddelte, at overlærer Kofoed, der nu var sengeliggende, gerne ville tale med mig. Det var slet og ret snestorm den søndag eftermiddag, så jeg spurgte forsigtigt, om vi kunne vente med denne samtale en dag eller to, men jeg forstod, at jeg måtte hellere komme nu.

Jeg tog skovl, træktov og sække med i bilen og nåede også Aarsdale. Min gamle ca. 92-årige lærer ville give mig nøglerne til sit hus i Svaneke, så jeg kunne gå ind og hente noget, som jeg skulle arve efter ham. Af juridiske og andre årsager ønskede jeg ikke at gå alene og uden vidner ind i hans bolig, men forsigtigt fik jeg ham til at godtage, at jeg om nogle dage ville tage kontakt med hans hjemmesygeplejerske, borgmester Emil Andersens hustru, der havde nøglen til huset. Så kunne hun påse, at jeg kun hentede det, som han ville overgive til mig.

Og hvad var det så? Det var en pæn lille skolemappe af læder. I den lå en af overlæreren selv tegnet og konstrueret, sammenklappelig lille talerstol - eller snarere et podie - med indbygget lyskilde, som ingeniør Arne Johnsen skriver i sine mindeord om A.E. Kofoed. Endvidere var der en snurrig lille ting, nemlig en lille, flad blik-

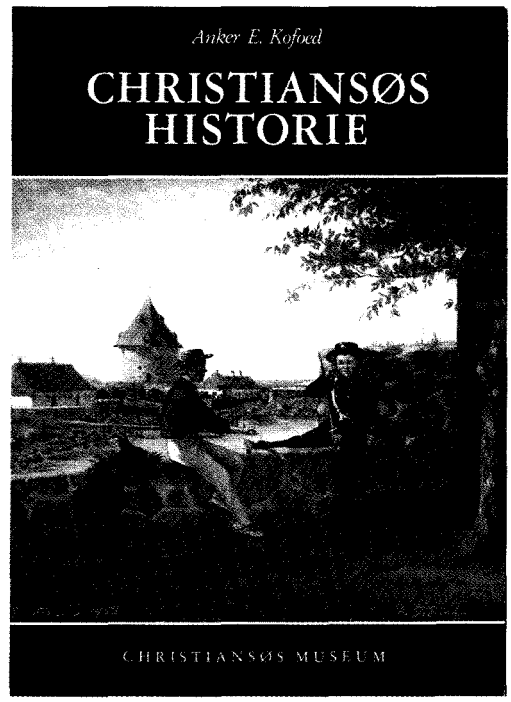

Christiansøs Historie. Udgivet af Christiansøs Museum i 1984, som beskrevet i teksten.

æske med låg og lukkemekanisme. I æsken lå en lille svamp, som overlæreren havde kunnet fugte sine fingre på, når han under et foredrag skulle vende blad i manus!

Overlærer Kofoed vidste, at jeg - hans gamle elev fra 1941-44 - også havde holdt hundreder af foredrag eller causerier i såvel ind- som udland på bornholmsk, dansk, norsk, svensk, engelsk, tysk og en enkelt gang på fransk. Han ville glæde mig ved sin talerpult. Og det gjorde han.

Svaneke sagde farvel

Da A.E. Kofoeds båre skulle føres fra Aarsdale Plejehjem til Rønne, lagde rustvognen vejen ind gennem Svaneke og gjorde holdt ved hans bolig på Byfogedbakken.

Christiansø. Akvarel af Anker E. Kofoed. Privateje.

Kisten blev båret ind i hans stue, og en lille flok af familie, venner og bekendte samledes om den. Der blev udtalt mindeord af læge Flemming Larsen, formand for "Svanekes Venner", der skulle arve A.E. Kofoed. Ole Vigel sagde tak på Svaneke Aktørernes vegne. H.V. Jørgensen tolkede gamle elevers store tak, og familiemedlemmet, pens. amtsskatteinspektør Bent Kofoed sagde farvel på familiens vegne. Efter mindesamværet i hjemmet ledsagede deltagerne rustvogning, indtil man passerede A.E. Kofoeds fødested, Svanemøllen, og bygrænsen. Her sagdes et stille farvel til en af Svanekes store personligheder i nyere tid.

I "Klippeøen" for maj 1985 har ingeniør Arne Johnsen som gammel elev tolket nogle smukke og meget varme mindeord om den gamle overlærer. Det fremgår tydeligt, at Arne Johnsen havde et detaljeret kendskab til A.E. Kofoeds liv og virke, og han har formuleret det meget følsomt og smukt.

I "Jul på Bornholm" 1985 tolker Svanekes tidligere borgmester, Emil Andersen, sine minder om Anker Kofoed lige fra skoletiden omkring 1930 og til 1985.

Byforeningen Svanekes Venners formand, læge Flemming Larsen, udtrykte varme mindeord om Anker Erland Kofoed ved byforeningens sommermøde i 1985.

Mag. art. Aage Rohmann
1895-1982

Af Jonna Rohmann

Aage Rohmann ved modtagelsen af Bornholmerprisen 1967.

Slægt og barndom

Aage Rohmann blev født på slægtsgården Bjerregården i Povlsker sogn 1. marts 1895 som søn af gårdejer Janus Rohmann og Anine, f. Jensen. Hans tip-tip-tip-tipoldemors bror på mødrene side var Jens Koefoed, "Bornholms befrier" (fra svenskerne).

Da Aage var to år, flyttede familien til den nærliggende, større Tjørnebygård og i 1908 til det af Janus Rohmann opførte Akselhus ved Sdr. Landevej i Povlsker; da gik Aage i realskolen i Nexø.

Som den eneste af seks søskende tog Aage studentereksamen. Han blev student fra Rønne Statsskole (som Amtsgymnasiet dengang hed) med en meget stor udmærkelse: 16 ug'er af 21 karakterer.

Kreative talenter. Studium

Aage havde både tegnetalent og talent for at skære i træ. Det var især ansigter, vellignende eller karikerede, han var god til at tegne, også mange nisser og trolde. Han skar heste, køer, hunde så fine, at man kunne genkende racen; og til sine små brødre en hel zoologisk have af bittesmå dyr, kun 3-4 cm. lange, med alle enkeltheder.

Tegningerne figurerer bl.a. rundt omkring i hans kollegiehefter fra studietiden. For han valgte at studere videre og tog 1925 magisterkonferens i nordisk filologi fra Københavns Universitet (der var jo dengang kun ét universitet i landet). Hans specialeopgave handlede om et middelalderligt runehåndskrift "Mariaklagen", der var blevet anset for svensk, men som han bestemte som *skånsk* fra ca. 1325, altså dansk. Dette udgav han senere, 1929, sammen med prof. Johs. Brøndum-Nielsen.

Dialektoptegnelse

Inden sin universitetseksamen var stud. mag. Aage Rohmann, udsendt af Udvalg for Folkemaal[1], i gang med at optegne dialekter: i Dragør og Skovshoved - "Øresundsmålene" står jo skånsk og bornholmsk nær - og i Svallerup sogn (Vestsjælland). Senere (ca. 1930) optegnede han på Nordlolland, også for Udvalg for Folkemaal. Jævnsides med dialekterne optegnede han stednavne i Skovshoved og på Nordlolland.

Ordbog over det danske Sprog

Endnu studerende blev Aage Rohmann i 1919 medarbejder ved Ordbog over det danske Sprog, hvor han var ansat helt til ordbogen sluttede i 1954. Han instruerede allerede i 1925 daværende stud. mag., senere ordbogsredaktør og professor Paul Diderichsen; I 1924 blev stud.mag. Aage Rohmann redaktør; han redigerede inden for de bind, der udkom fra 1925 til 1936, foruden at han i de samme år, men især derefter læste meningskorrektur på meget store dele af ordbogen, instruerede og kontrollerede adskillige "supplerende", sågar en hollandsk forsker, og i hele perioden - også efter redaktionsårene - indtil 1954 var medlem af Ordbogsrådet, ordbogens "øverste myndighed", som ellers kun redaktører og administrator var medlemmer af; han deltog i alle rådets møder.

Allerede i 1924 fremhæver Lis Jacobsen, ordbogens administrator[2] Aage Rohmanns "ualmindelige Evner for Ordbogsredaktion", men beklager hans manglende evne til at færdiggøre arbejdet "inden for en rimelig Tid". 1932 skriver Juul-Jensen, ord-

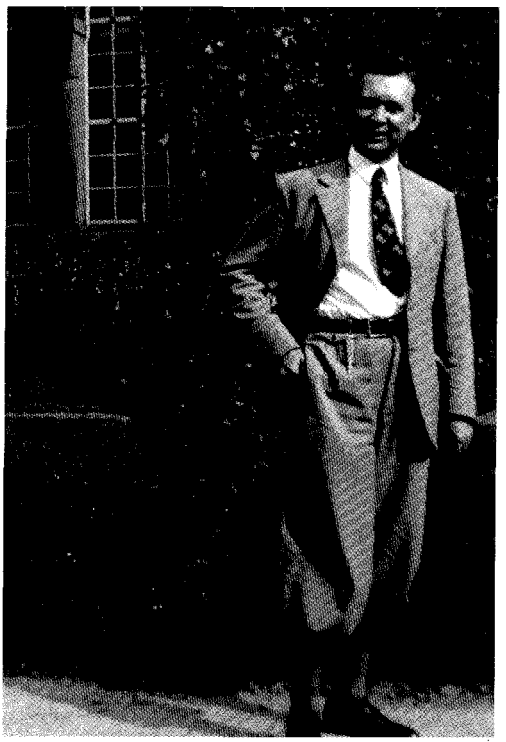

Foran Det kgl. Bibliotek 1935.

bogens ledende redaktør til ham, at man "sætter stor pris på" hans "forstandige og kyndige bemærkninger i meningskorrektur og" hans "bidrag til drøftelserne i ordbogsrådet."

Han finder endda i ordbogen et opslagsord, som slet ikke eksisterer, men beror på en hårdnakket trykfejl i de citerede kilder! (Artiklen "Loblomster", Danske Studier 1935).

At Aage Rohmann måtte ophøre med at *redigere*, skyldtes, at han ikke kunne overholde afleveringsfristerne i det forcerede tempo, som var planlagt for ordbogens udgivelse. Han var grundig og meget selvkritisk: alt skulle være i orden, når han gav det redigerede afsnit fra sig; men det har sikkert også hængt sammen med, at han i disse år var stærkt optaget af arbejdet med en *bornholmsk* ordbog og andre projekter, som vi senere skal se.

Efter at sidste bind af Ordbog over det danske Sprog var udkommet, fortsætter han med at skrive ordbogssedler til Supplementet (som nylig er afsluttet): han noterer i 1961: "afsendt 1050 sedler".

Bornholmer hele livet

Fra studietiden og til sin død boede Aage Rohmann i København (på Frederiksberg). Men i sit hjerte og sine interesser var og blev han bornholmer.

Han brugte gerne bornholmske ord og sætningskonstruktioner i tale og i breve; han skriver f.eks. "høstevejr"; om biavl: "lyngtræk bliver der ikke noget"; "kajar [alliker] har jeg ingen set"; og når vi fik os en "syp", lød det med et lunt glimt i øjet: "skål, tjæ.linj!" I 1930'erne skrev han på bornholmsk i Elna Schönes "Gammalt å Nyt".

I 1927 kom hans afsnit om bornholmsk i Brøndum-Nielsens "Dialekter og Dialektforskning". 1928 holdt han et foredrag ved hjemstavnsstævnet på Bornholm, hvor han hævdede, at bornholmsk er et *folkemål*, en *dialekt*, den "bornholmerne anvender, når de snakker med hinanden", idet *sprog* betegner ikke blot det mundtlige meddelelsesmiddel, men også prædikesprog, litterært sprog, skriftsprog, hvor bornholmerne - som andre landsmænd - (næsten altid) benytter rigssproget[3]. Han indsatte dialekten i dens sproghistoriske sammenhæng og fastslog, at bornholmsk er nærmest beslægtet med sydøstskånsk, som historisk set er en dansk dialekt, og efter at have fortalt detaljeret om det bornholmske

lydsystem m.m., slutter han med et fyrværkeri af morsomme, karakteriserende betegnelser for kvinder på bornholmsk.

Og der kom artikler og afhandlinger om dialekten i "Danske Folkemaal", dels om enkeltord, dels om "brugen af bestemt kendeord ved bornholmske gårdnavne" (1930), om "navneordenes bestemte form ved flertal på -er i bornholmsk" (1935), "Pronomenet *hin* i bornholmsk" (1941). Også udgivelser af ældre manuskripter om dialekten blev det til: "En gammel bornholmsk dialektoptegnelse" [fra 1830'erne] (1936) og J.C. Urne: "Fortægnelse paa Bordingholmske Ord og Talemaader" [fra 1745] (1957). Og ikke uvæsentligt: hans status i forordet til Kuhres "Sansåger.." (1938) over, hvad der da er fremkommet på *ægte* bornholmsk; han fremhæver her bl.a. de særegne sætningskonstruktioner.

Ny bornholmsk ordbog

Væsentligst er det dog, at han i 1924 indtrådte i samarbejdet med to andre bornholmere, cand. mag. P.K. Stibolt og cand. mag. Th. Teinnæs, om en helt ny bornholmsk ordbog. Denne skulle afløse Espersens ordbog, som udkom i 1908; den var Espersens værk - han døde 1859 - suppleret af lærer Viggo Holm; den fokuserer - efter tidens skik - mest på det særbornholmske, det hvori bornholmsk adskiller sig fra rigssproget. Den nye ordbog skulle omfatte *hele* dialektens ordforråd. Om ordbogsartiklernes form og indhold udarbejdede Aage Rohmann en plan - han havde jo erfaring fra Ordbog over det danske Sprog. Ordbogen skulle give eksempler på ordenes brug, også beskrivelse af syntaksen, samt indeholde kulturhistoriske oplysninger om håndværk, landbrug, skikke og overtro.

P.K. Stibolt måtte ophøre med "det forcerede arbejde" i 1929 pga. sygdom. Men Teinnæs og Aage Rohmann gjorde et stort arbejde med indsamling (dels sommerens optegnelser hos ældre folk på Bornholm, dels skriftlige meddelelser fra mange bornholmere) og bearbejdelse af materialet. Teinnæs og Aage Rohmann mødtes hver lørdag til drøftelser og tilrettelæggelse af ordbogen. Men i november 1933 døde Teinnæs pludseligt. Og Aage Rohmann sad alene tilbage med det meget store arbejde; han havde ganske vist i nogle år to assistenter cand.mag. H.P. Bendtsen (bornholmer) og cand.mag. Ellen Raae (sjællænder, men dialektkyndig), som tog sig af noget af seddelskrivningen fra væsentligt trykte værker; men i øvrigt hang arbejdet, herunder hele redaktionen, på Aage Rohmann, og Udvalg for Folkemaal, i hvis virksomhed ordbogen var indgået i 1930, pressede på. Aage Rohmann fortsatte i en årrække og nåede at færdigredigere fra A til ordet fletning. Men herefter gik ordbogen i stå. En ordbog på måske 4-5 store bind var *for* stor en opgave for én enkelt mand. H.A. Koefoed fortsatte senere redaktionen, hvor Aage Rohmann slap, men opgav - uvist hvorfor - allerede i Ga-.

A - Ga- foreligger i *redaktionssedler, klare til trykning.* Desuden findes *Rohmanns uredigerede seddelmateriale omfattende hele alfabetet;* endvidere *ca. 1800 kollegieheftesider fra Teinnæs' hånd* og et *"Udkast til en Bornholmsk Fraseologi samt til lidt Supplement til Espersens og Holms Ordlister" (1953), skrevet af Stibolt.*[4] Alt dette på Afdeling for Dialektforskning under Nordisk Forskningsinstitut, Det humani-

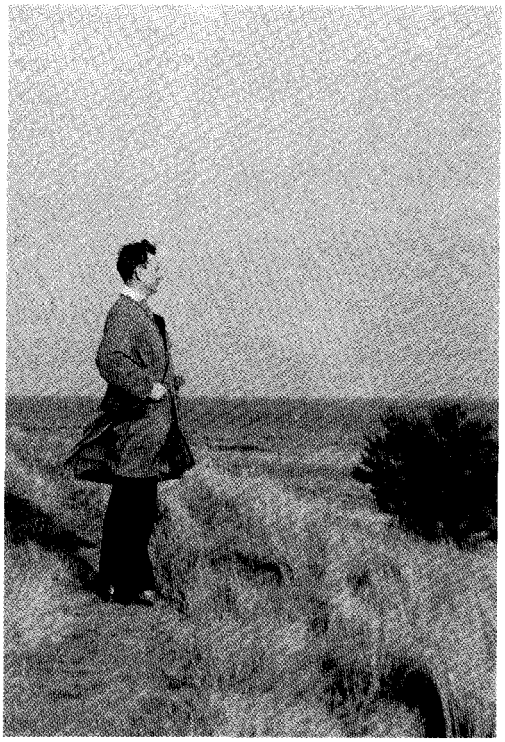

Lange Skanse ved Nexø 1936.

stiske Fakultet, Københavns Universitet. Teinnæs' og Stibolts er overført til EDB, seddelsamlingerne ikke. Materialet er fra en tid, hvor dialekten endnu var velbevaret. Om Bornholmsk Ordbog, se i øvrigt Poul Andersen i Danske Folkemaal. XII. 46-47.

Det var ulykkeligt, at denne Bornholmske Ordbog ikke blev fuldført. Aage Rohmann var selv meget nedslået over det.

"Selv nok så gode optegnelser vil aldrig i fuldt mål kunne udnyttes af andre end optegneren selv", skriver Aage Rohmann i sin nekrolog over Teinnæs. Alligevel må man håbe, at der i fremtiden findes filologisk kyndige, ordbogserfarne bornholmere, som på grundlag også af det uredigerede seddelmateriale vil kunne færdiggøre ordbogen, så man kan få en god bornholmsk ordbog, i kvalitet svarende til de to store igangværende videnskabelige dialektordbøger, som dækker det øvrige land: "Jysk Ordbog" og "Ømålsordbogen", der begge har været under udarbejdelse i en del årtier.

Bornholms Stednavne

En anden stor opgave var Aage Rohmann i gang med: Stednavne på Bornholm. I 1926-27 havde han optegnet fem sogne og i 1930 ét sogn. Men fra 1944 til 1951 var han engageret i værket "Bornholms Stednavne", som udkom 1950-51. Han optegnede hele Øster og Sønder herred og disses købstæder i 1944-45 og supplerede 1946-51; desuden viste det sig nødvendigt, at han kontroloptegnede H.A. Koefoeds optegnelser i hele Vester og Nørre herred i 1947-49, for, som Aage Rohmann sagde: "H.A. Koefoeds optegnelser bærer præg af hans Rønnemål og af skånsk" (hans mor var skåning); han var "usikker i visse træk i bornholmsk". H.A. Koefoed var en myreflittig mand; men med stednavnene gik det altså ikke så godt.

Med omtalen i forordet til "Bornholms Stednavne", side VI-VII udtrykkes klarest, hvad Aage Rohmanns indsats på dette område har været: "Aage Rohmann er for Tiden ubetinget den bedste Kender af det bornholmske Sprog, og det har været af allerstørste Betydning at have ham som Medarbejder. Under Arbejdet er han ustandselig blevet raadspurgt om alle vanskelige Spørgsmaal, ikke alene filologiske, men ogsaa topografiske, historiske, geologiske og naturhistoriske, og altid har han beredvilligt stillet sin Viden til Dispositi-

on og, hvor denne ikke slog til, søgt Udveje for at faa Sagen oplyst, enten ved Benyttelse af litterære Kilder eller ved at udspørge andre Bornholmere. Hans Interesse for Værket har strakt sig vidt ... Han har stillet Bøger og Manuskripter - særlig maa nævnes det i Folkemaalsudvalget[5] beroende Manuskript til de første Bogstaver af hans nye bornholmske Ordbog - til Raadighed for Værket, og hos Venner og Bekendte laant andre vigtige Manuskripter og Kort, som man næppe ellers havde kunnet faa Adgang til. - Rohmanns Gennemgang af Manuskript og Korrektur har fjernet mange Fejl, som Medarbejderne ikke selv har opdaget, og tilført Værket meget betydelige positive Værdier i Form af Nytolkninger, hvad der vil kunne ses af Hyppigheden af hans Signatur "R", men det skal indrømmes, at mange af hans gode Forslag efter hans eget Ønske staar usignerede."

Afhandlinger af Aage Rohmann om stednavne findes i "Jul paa Bornholm" 1934 og (posthumt) 2001 samt i "Bogen om Bornholm" (1957); desuden den tidligere nævnte om brugen af bestemt kendeord ved gårdnavne i "Gammalt å Nyt" 1930. I "Bornholms Stednavne" bruges som opslagsord *-gård* til anvendelse på kort m.m., men [-go.rinj] som udtaleform ved nogle af gårdnavnene!

Plantenavne

Også med plantenavne var Aage Rohmann beskæftiget. Han var filologisk medarbejder ved trebindsværket "Ordbog over Danmarks Plantenavne", udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved Johan Lange. Arbejdet strakte sig over mange år.

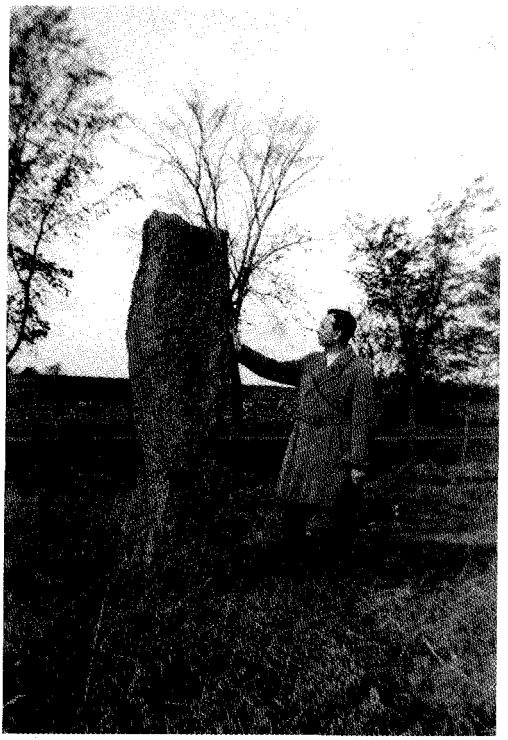

På Frennemark 1936.

Allerede i 1944 [måske før?] var han i gang. Værket udkom 1959-61. Aage Rohmann har gennemgået hele manuskriptet, og Lange nævner ham både i sin disputats 1966 og i en afhandling 1976: Aage Rohmanns "kulturhistoriske kundskaber har ligesom hans filologiske indsigt haft stor betydning for ODP." [dvs. plantenavneordbogen].

Til lektor Arne Larsens "Bornholms Flora" (1956) var de bornholmske plantenavne - som i mange tilfælde afviger fra rigsmålets - samlet af Aage Rohmann.

Og den norske botaniker Rolf Nordhagen ydede han bistand; dennes bog "Mikkelsbær, Mikkelsfisk og Mikkel Rev" med undertitlen "Sjødemonen og djevelen" (1950) har følgende trykte tilegnelse: "Til

magister Aage Rohmann som etterlyste Mikkel på Bornholm og fant ham."[6]

Om plantenavne, herunder trænavne, skrev Aage Rohmann selv i to festskrifter 1942 og 1956.

Geologi. Arkæologi. Runestene

Man er vel ikke bornholmer uden at være lidt optaget af sin øs spændende geologi. Stolt viste Aage Rohmann mig en hel væg af skifer ved Læså. Hjemmevant sprang han omkring på de store granitblokke ved havet ud for Korrehøj lidt nord for Nexø. Og da vi i en park på Frederiksberg kom til en sti brolagt med hans hjemegns sten, udbrød han glad: "Se det dèr, det er Nexø sandsten!"

Arkæologi havde han også blik for: guldgubber nævnes i hans efterladte papirer. Og i en skærvebunke fik han øje på en grønstensøkse. Men det var hans bror Otto, som var kendt som den dygtige selvlærte arkæolog.

Som filolog interesserede han sig for øens runestene. Han tegnede dem og tydede naturligvis deres runer.

Folkeminder

Det var dog sagnstene, Aage Rohmann delagtiggjorde andre i sin viden om: "Hilsestenene" Hellig Hågen og Helligkvinde; Troldsten i Døvre, der "vendte sig" når den "lugtede nybagt brød". Han kendte ikke mindre end otte stene, kastet af trolde eller vætter, oftest mod kirker og jo altid uden at ramme!

Varsler og sære fortællinger skrev han ned jævnsides med sine stednavneoptegnelser.

Overnaturlige væsner har han skrevet om: trolde, underjordiske, både hjælpsomme og drilske eller ondskabsfulde (Bonavedde i Bornholmske Samlinger), nisser (gårdboen, skibsnissen, julenissen) - nissens historie søgte han til bunds i - Læsåbobben, smørbaren, et sært væsen, der øde-

Hellig Hågen og Kyllingeklippen, tegnet af Aage Rohmann.

lagde det for folk, når de kærnede smør, men viste sig at komme fra en gammel kone.

Og naturligvis om pesten på Bornholm, som kun to mennesker overlever, og de finder hinanden ved fra hver sin side af højlyngen at ringe med kirkeklokkerne i Ibs og Bodils kirker.

Om hverdagslivets overtro handler f.eks. artiklen i Gammalt å Nyt (1931) om gæslinger.

Han optegnede viser ("yzzeli, yzzeli roa"), remser og lege ("grava, grava gujläbble", "stawa, stawa stenagård") og - uden for Bornholm - julelegen "Hvortil duer Langhalm?" (Folkeminder 1967).

Og gamle festskikke ved jul, pinse og Skt. Hans (bål, kilde) vidste han om.

Iørn Piø oplyser ved artiklen "Sagn og Tro paa Bornholm", (Folkeminder 1969), at "Aage Rohmann ... har indsendt en meget betydelig del af de bornholmske optegnelser, der findes i Dansk Folkemindesamling."

Materiel kultur

Men også i den materielle kulturhistorie havde Aage Rohmann indsigt. Han, som var af landmandsslægt og opvokset på landet, var fortrolig med landbrugsforhold. Men hvordan var det i ældre tider? Som næsten 70-årig udgav han, efter flere års forarbejde, J.C. Urnes "Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm" om forholdene i det 18. århundrede, med fyldige, kyndige noter og et sagsregister + plancher af plovtyper, le, bikube; plov og le, men også væven interesserede ham gennem alle årene.

Fra 1930'erne stammer de tre afhandlinger om møller, to om horisontalmøller ("Dæwladajnsa") og en om gavlmøller. Forstudierne til "Gavlmøller" medfører artiklen i Danske Studier 1942: "Et Par Molbohistorier i middelalderlig Billedgengivelse", hvori et af de ældste billeder af en stubmølle forekommer.

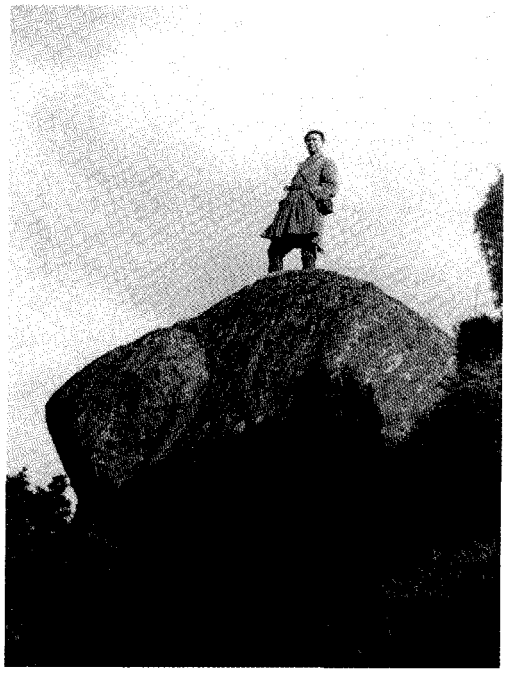

Døvredal 1936.

Fiskeri og søfart var endnu et af hans interesseområder. Herom vidner afhandlingen "Den bornholmske Ege" i Festskrift til overlæge Zahrtmann. I radioen holdt han 1935 et foredrag "Fiskerens og Sømandens Sprog" med forudsætning i kontakt med fiskere i Skovshoved (optegnelserne i 1920'erne) og på Bornholm og i Teinnæs' og hans arbejde med den bornholmske ordbog; Teinnæs, som døde et årstid før, var specialist i emnet.

Og nogle håndværk på Bornholm kunne han give andre forskere besked om.

Rådspurgt blev han endog om rensning af edderfugledun - måske måtte han melde pas her og nøjes med at glæde sig over at se på edderfuglene i Snogebæks lille havn?

Topografi. Historie

At Aage Rohmann var stedkendt på store dele af Bornholm, også m.h.t. ældre forhold, kom jo stednavneværket til gode. Topografiske udgivelser fra hans hånd er Urnes Bornholmsbeskrivelse fra 1745 og "Byfogdernes Beretning om Rønne og Svaneke Købstæder i 1760'erne".

Sammen med lektor Th. Lind udgav han 1954 Salchows "Militærbeskrivelse over Øen Bornholm" for Bornholms historiske Samfund.

Selvejergårdene havde han utrolig god rede på: deres navne, beliggenhed og omgivelser og deres - også tidligere - ejere, samt den særlige arveret, der gjaldt for dem.

Af personalhistorisk stof kan nævnes de to artikler i Jul på Bornholm i 1950'erne, foruden adskillige notater i de efterladte papirer. Ligeledes er der personalhistorie i artiklen om Matthias Moth - som en undtagelse en ikke-bornholmer.

Bornholmerkredsen Kongresser m.v.

Om mange af de bornholmske emner holdt Aage Rohmann foredrag i "Bornholmerkredsen", en kreds af bornholmere bosat i og ved København, heriblandt lektor Lind og bankbestyrer Emil Kofoed. Det skete ud fra et blyantsnedkradset manuskript eller bare nogle punkter til støtte for hukommelsen - han "kunne" jo sit stof.

Han deltog i adskillige nordiske kongresser for filologer, stednavneforskere og folkelivs- og folkemindeforskere i årenes løb.

Til sine studier og undersøgelser benyttede han i alle årene fra 1920'erne til 1971 mange institutioners samlinger, først og fremmest Det kongelige Bibliotek, hvor jo også arbejdet med Ordbog over det danske Sprog foregik; men han kom tillige meget på Rigsarkivet, hvor han har taget afskrifter af adskillige dokumenter, som i mange tilfælde Emil Kofoed skrev på maskine for ham; og på Universitetsbiblioteket, i Stednavneudvalget[7], i Udvalg for Folkemaal, på Botanisk Institut, i Folkemindesamlingen og på Nationalmuseet. Også Bornholms Museum og Bornholms Arkiv benyttede han.

Anden beskæftigelse

I 1960'erne og begyndelsen af 70'erne tog han afskrifter fra 1700-tals manuskripter (Thott, NkS og Fr. Rostgaard) og 1800-tals aviser i Det kgl. Bibliotek, nogle vedrørende bornholmske forhold, men også af andet, som interesserede ham. Han havde vist tænkt sig at få nogle af dem trykt, men det skete - så vidt vides - kun med "Hvortil duer Langhalm?" (1967).

Hjælp til andre forskere Bornholmerprisen

Man har måske fået indtryk af en travl mand, men fortravlet var Aage Rohmann aldrig. I omfang er hans egen produktion ikke særlig stor. Men han har hjulpet utrolig mange andre videnskabsmænd med deres arbejder ud fra sin omfattende viden

og sin næsten detektiviske evne til at opspore, hvad han ikke selv vidste - han helmede ikke, før han havde fundet det efterspurgte. Sin takketale ved modtagelsen af Bornholmerprisen i 1967 sluttede han med at sige: "Hvis jeg kan være til hjælp for nogen med oplysninger, er det mig altid en fornøjelse."[8]

Talrige forskere fra hele Norden, dog flest danske og svenske, takker ham i forord og dedikationer i værker om de forskelligste emner, fra tækning til sømandsskrøner, fra slang til ringvolde. Holger Rasmussen (Nationalmuseet) skriver således i et brev 1972: "Af gammel erfaring véd jeg, at man aldrig går forgæves med et spørgsmål om oplysning hos Dem". Og Kaj Bom dedicerer sin bog "Mere om Slang" (1950) til "Min utrættelige medarbejder mag. Rohmann med varm tak for dine utallige storartede meddelelser". End- og litteraturprofessor Billeskov Jansen huskede i en FOF-forelæsning ca. 1990 Aage Rohmanns fund af et par hidtil ukendte strofer af Ambrosius Stub; Aage Rohmann var ellers ikke særligt skønlitterært orienteret.

Data

Aage Rohmann var gift 1° med Inger, f. Blinkenberg og efter hendes død 2° med Jonna, f. Dahl.

Efter flere års sygdom døde han 23. august 1982.

På en kuvert sendt fra Aakirkeby 1932, uden angivelse af afsender, kaldes adressaten "Sprog- og Kulturforskeren mag. art. Aage Rohmann". Dette dækker stort set hele hans virke.

Jeg har kendt Aage Rohmann i 40 år. Biografien bygger på trykt og utrykt materiale, på samtaler med Aage Rohmann og - i de senere år - deltagelse i hans arbejde.

Desuden har jeg haft gode samtaler med Aage Rohmanns nevø, Bent Rohmann, som har boet i Nexø hele sit liv, og med mag. art. Asgerd Gudiksen, Afdeling for Dialektforskning ved Københavns Universitet. Jeg takker dem begge for værdifulde oplysninger.

Noter til biografi

1 Den nuværende "Afdeling for Dialektforskning" ved Københavns Universitet
2 i et brev til Aage Rohmann
3 [min tilføjelse:] ligesom de slår over i rigsdansk, bortset fra sætningsmelodien, når de taler med "førde".
4 Stibolt døde 1960.
5 Dvs. den nuværende "Afdeling for Dialektforskning"
6 Der findes ret mange breve fra Nordhagen om Aage Rohmanns oplysninger om "Mikkel-tradisjoner" på Bornholm.
7 nu "Afdeling for Navneforskning" ved Københavns Universitet.
8 citeret efter Bornholms Tidende.

Noter til bibliografi

1 [ ] om dato ved de to sidstnævnte blade, fordi jeg ikke har aviserne.
2 I Bornholms Tidende fra 1925 til 1932 findes en række artikler om Bornholmsk Ordbog, væsentlig interviews.
3 Undertitlen på Gammalt å Nyt ikke gentaget i de følgende anførsler i bibliografien.
4 Dette er ikke den samme afhandling som i Danske Folkemaal. VI.
5 Årstallene angiver udgivelsesårene. Medarbejderskabet strakte sig over mange år.

Bibliografi

Ved rækkefølgen inden for det enkelte år er der taget hensyn til dato/hefte-nr. i henholdsvis festskrift/tidsskrift; i øvrigt er rækkefølgen inden for det enkelte år skønnet.
Ikke anført er nogle enkelte af de små bidrag fra Danske Folkemaals Spørgeside 1929, 1930, 1931.

1925-1936 Afsnit i *Ordbog over det danske Sprog*. 7.-16. bind.

1925 Aage Rohmann, P.K. Stibolt, Theodor Teinnæs: Et bornholmsk Ordbogsarbejde. - *Bornholms Avis* 21/12 1925. *Bornholms Tidende* [21/12 1925]. *Bornholms Socialdemokrat* [21/12 1925].[1]

1926 Prøver på en påbegyndt Bornholmsk Ordbog ved Aage Rohmann, P.K. Stibolt og Th. Teinnæs:
anseelse - arribigga. - *Bornholms Avis* 15/1 1926.
az - awlsmark. - *Bornholms Tidende* 15/1 1926.
be - bestemmelse. - *Bornholms Socialdemokrat* 15/1 1926.[2]

1927 Bornholmsk. - i *Johs. Brøndum-Nielsen: Dialekter og Dialektforskning: Hovedtræk af danske Dialektejendommeligheder*. I.108-112.

1928 Sten-Jeger. - *Danske Folkemaal*. II. 61-63. [også i] *Bornholms Tidende* 8/11 1928.
Det bornholmske Sprog. - *Beretning om det 6. danske Hjemstavnsstævne paa Bornholm 1.-5. August 1928*. (Rønne). 153-166.
[også] *Bornholmske Samlinger*. XIX. 153-166.
Buskål. - *Danske Folkemaal*. II. 107-108.
Krangle, Kringel og Krangel m.fl. - *Danske Folkemaal*. II. 111-112.

1929 Karmærke. - *Danske Folkemaal*. III. 79-84.
Knebel, Kvaddel og Kvadrik. - *Danske Folkemaal*. III. 111-112.
Pøs, Pjøs, Pus, Pjus. - *Danske Folkemaal*. III. 113-119.
Mariaklagen. Efter et runeskrevet Haandskrift-Fragment i Stockholms kgl. Bibliotek, udgivet af Johs. Brøndum-Nielsen og Aage Rohmann. 56 sider. med faksimile.

1930 Sagnstene paa Bornholm. - *Bornholms Avis* 28/2 1930.
Karmærke. En Tilføjelse. - *Danske Folkemaal*. IV. 9-12.
Lidt om brugen af bestemt kendeord ved bornholmske gårdnavne. - *Gammalt å Nyt. Et lided borrinjholmst Årshefte*.[3] II. 58-60.

1931 Den bornholmske Ege. Af Th. Teinnæs og Aage Rohmann. - *Hilsen fra Bornholm til M.K. Zahrtmann paa hans 70 Aarsdag*. 96-118.
Overtro om at sikre sig Held med Gæslinger. - *Gammalt å Nyt*. III. 21-29.
Fiskegrunde ved Arnage ca. 1760. - *Gammalt å Nyt*. III. 48-54.

1932 Horisontalmøller. En gammel bornholmsk Mølletype og dens Slægtninge. - *Danske Folkemaal*. VI. 33-48. ill.

1933 En Sansåga frå så lænje sin, a der va trojlgøbba te. Optegnet af Aage Rohmann. - *Gammalt å Nyt*. V. 12-27.
Lektor Th. Teinnæs. 1874-1933. - *Danske Folkemaal*. VII. 65-68.
Rettelse [til nekrolog over Teinnæs]. - *Danske Folkemaal*. VII. 139.

1934 Gavlmøller. - *Danske Folkemaal*. VIII. 50-60.
Bornholmske Horisontalmøller.[4] - *Bornholmske Samlinger*. 1. række. XXII. 57-74.
Bonnavedde. - *Bornholmske Samlinger*. 1. række. XXII. 105-113.
Historien om Soen, der åd Gæslingerne eller Ællingerne. - *Gammalt å Nyt*. VI. 27-31.
To små Historier. Opskrevna å Aage Rohmann. - *Gammalt å Nyt*. VI. 65-66.
Baggeraft. - *Danske Folkemaal*. VIII. 74-75.
Det bornholmske fadervor. - *Studier tilegnede Verner Dahlerup paa Femoghalvfjerdsaarsdagen den 31. Oktober 1934*. 205-217. [også] *Danske Folkemaal*. VIII. Tillægsbind. 205-217.
Om de bornholmske Stednavne. - *Jul paa Bornholm*. 36-39.

1935 (Aage Rohmanns kritik af) H.P.Sonne: De bornholmske Udsagnsords Tillægsform i Fortid. (Forfatterens referat og tilslutning). - *Danske Folkemaal.* IX. 49.
En bemærkning om navneordenes bestemte form ved flertal på -er i bornholmsk. - *Danske Folkemaal.* IX. 50-51.
Loblomster. - *Danske Studier.* 86-89.
Lidt om stenbruddet ved Nexø i det 18. århundrede. - *Gammalt å Nyt.* VII. 56-64.
Dænj swårta bågen. Optegnet af Th. Teinnæs og A. Rohmann. - *Gammalt å Nyt.* VII. 69-70.

1936 En gammel bornholmsk dialektoptegnelse [Af Laurits Smith, sognepræst i Hasle og Rutsker, 1830-36]. - *Danske Folkemaal.* X. 1-24.
Elna Schöne: Gamlemoer å Snenj. Me Tajrinj å Aage Rohmann. [tegningen forestiller pyzinj dvs. katten]. - *Gammalt å Nyt.* VIII. 7.
Öggelspajl. - *Gammalt å Nyt.* VIII. 46-54.
Majaragjijlle å Høstagjijlle. - *Gammalt å Nyt.* VIII. 64-66.

1938 Forord til Borrinjholmska Sansåger, samlede af J.P. Kuhre. - *Danmarks Folkeminder.* Nr. 45. 5-10.

1940 Byfogdernes Beretning om Rønne og Svaneke Købstæder i 1760erne, ved Magister Aage Rohmann. Særtryk af Kronik i *Bornholms Tidende.* (Rønne. Bornholms Tidendes Bogtrykkeri. 1940). 29 sider. ill.

1941 Pronomenet **hin** i bornholmsk. - *Danske Folkemaal.* XIII. 23-29.

1942 Et Par Molbohistorier i middelalderlig Billedgengivelse. - *Danske Studier.* 33-37. ill.
Kapperdæk. - *Danske Folkemaal.* XIII. 138-140.
Om de bornholmske Plantenavne. - *Smaaafhandlinger om Bornholm til Peter Thorsen paa hans 70 Aars Fødselsdag den 8. Juli 1942.* 115-122.

1948 Forord [om Chr. Weiss]. - *Chr. Weiss: Folkesagn og Folketro paa Bornholm.* II.1. [maskinskrevet].

1950-1951[5] Medarbejder ved *Bornholms Stednavne. I-II.*

1953 To Bryllupsdigte. - *Jul paa Bornholm.* 37-39. ill.

1954 *U. Salchow: Militærbeskrivelse over Øen Bornholm,* udgivet for Bornholms historiske Samfund af Aage Rohmann [og] Th. Lind. 151 sider.

1956 Trænavnenes form og brug i borinholmsk. - *Festskrift til Peter Skautrup.* 265-271.
Kaptajn Hans Peter Kofoed og etatsrådinde Marie Kofoed. - *Jul paa Bornholm.* 12-14. ill.

1957 Amtmand Urnes Bornholmsbeskrivelse 1745. - *Bornholmske Samlinger.* 1. række. XXXV. 51-109. portræt. [indhold:] Aage Rohmanns indledning. 51-64.
Bornholms Øe og Amt. 65-99.
Fortægnelse paa Bordingholmske Ord og Talemaader. 94-109.
Stednavne. - *Bogen om Bornholm.* 140-156.

1959 Matthias Moth. - *Søllerødbogen,* udgivet af historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. 218-232. ill.

1959-1961[5] Filologisk medarbejder ved *Ordbog over Danmarks Plantenavne. I-III,* udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved Johan Lange.

1964 *J.C. Urne: Ager-Dyrkningens Behandling paa Bornholm,* udgivet af Aage Rohmann. 107 sider + plancher. - Udvalg for Folkemaals Publikationer, Serie B. Nr. 6.

1965 Garnstajn. Et bornholmsk ord for ungnød. - *Danske Folkemaal.* XIX. Tillægshæfte 1. 230-238.

1967 Hvortil duer Langhalm? En gammel juleleg. - *Folkeminder.* 13. hefte. 199-208.

1969 Sagn og Tro på Bornholm. Samlet af Aage Rohmann. Med Iørn Piøs forord om A.R.'s optegnelser i Dansk Folkemindesamling og om hans optegnelsesmåde. - *Folkeminder.* 14. hefte. 42-51. ill.

2001 Sogne- og kirkenavne på Bornholm. [posthumt efter foredragsmanuskript fra ca. 1954].- *Jul på Bornholm.* 61, ill.

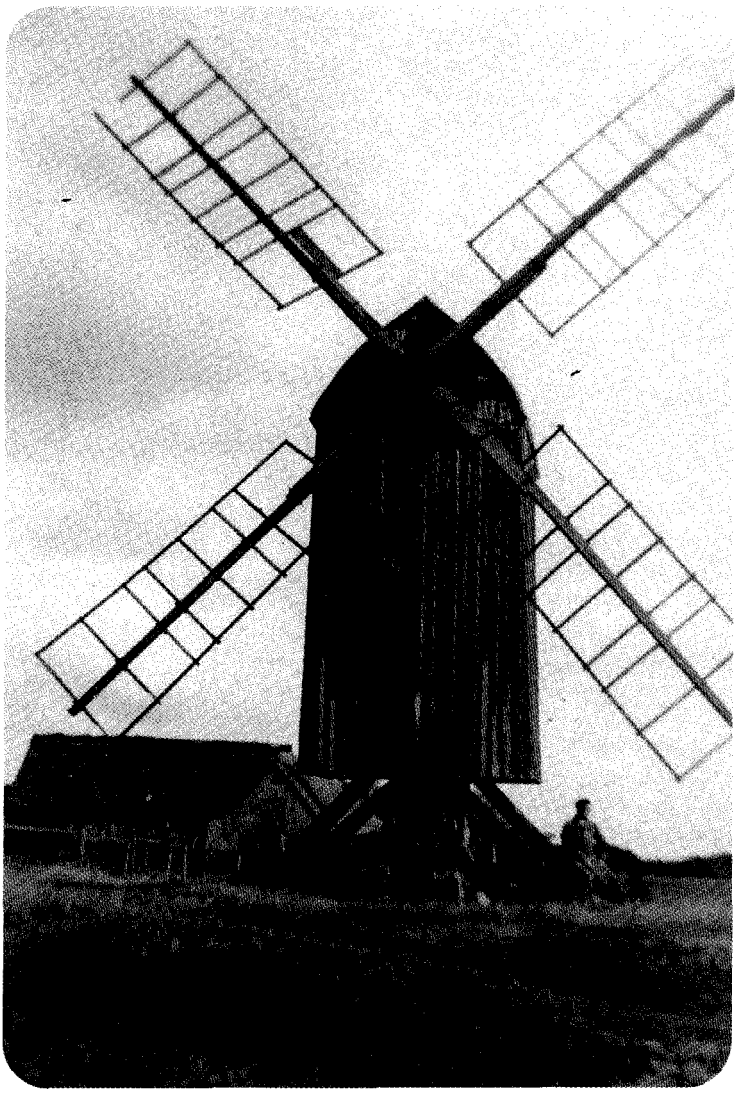

Aage Rohmann ved Egeby Møllen. Ca. 1936.

Ledende skoleinspektør Poul Harild 1914-2003

Nexøs hukommelse

Af Finn Bræstrup Karlsen

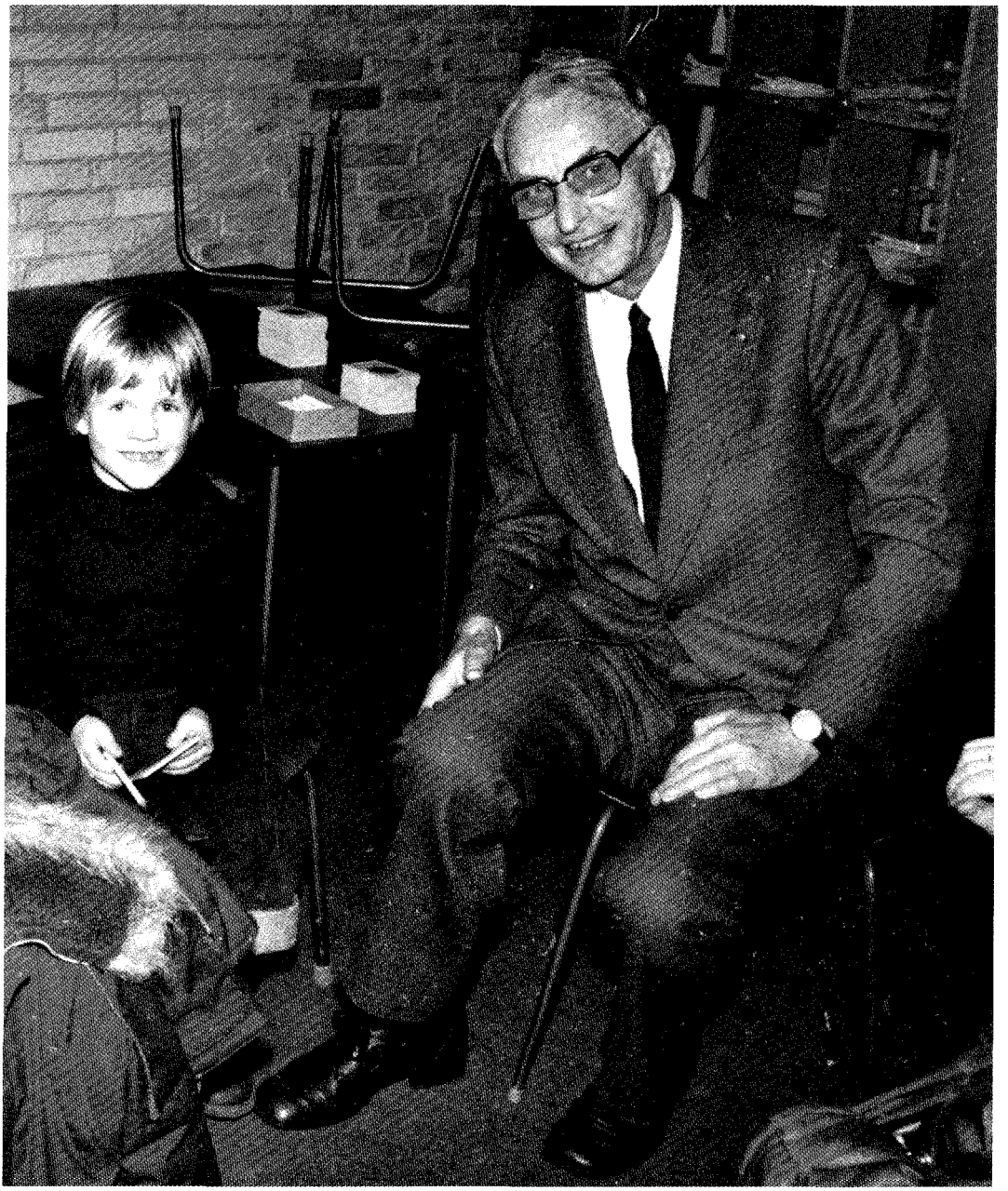

Poul Harild på besøg i en børnehaveklasse 1978.

Det var den tidligere redaktør af Jul på Bornholm, Jens Sørensen, som i forbindelse med en mindeartikel for Poul Harild i 2003 nævnte, at nu havde Bornholm mistet en del af sin hukommelse.

Og det er rigtigt, at Poul Harild var en del af Bornholms hukommelse. Han var nemlig først og fremmest Nexøs hukommelse. Nexø har gennem det sidste århundrede været i den heldige situation at have haft rigtig mange dygtige lokalhistorikere, som har taget vare på Nexøs historie m.m., men jeg fornærmer vist ikke nogen ved at sige, at i det sidste kvarte århundrede var det især Poul Harild, som beskrev Nexøs lokalhistorie, bygninger, lokaliteter, personer m.m.

Livsforløb

Poul Harild var selv født i Nexø i 1914. Han var søn af fisker Christian Harild og hustru, Anine Harild. I 1929 tog han realeksamen fra Nexø realskole og i 1935 tog han lærereksamen fra Vordingborg Seminarium. Fra 1936-47 var han lærer på Østre Skole i Rønne.

I 1947 fik han embede som viceskoleinspektør i Nexø, og i 1950 kom udnævnelsen til skoleinspektør ved Nexø kommunale Mellem- og Realskole, som det hed dengang. Ved ændringen af kommunegrænserne i 1970 blev Poul Harild udnævnt til ledende skoleinspektør (skoledirektør) for det samlede skolevæsen i den nye Nexø Kommune, og denne stilling havde han indtil han fratrådte og gik på pension i 1983, 69 år gammel. Poul Harild døde i februar 2003.

Lokalsamfundet

Allerede fra starten markerede Poul Harild sig i lokalsamfundet. Han var således med og bød velkommen, da tidligere realskoleforstander Alfred Jensens digtsamling "Digte af A.J." blev udgivet i 1948 - året efter Alfred Jensens død. Ved begivenheden, som fandt sted på Teknisk Skole i Nexø, som også fungerede som realskole, motiverede Poul Harild udgivelsen af denne beskedne bog, som senere er blevet en klassiker i bornholmsk litteratur.

Poul Harild var medstifter af Bornholms Tunghøreforening. Han blev hurtigt formand for foreningen Nordens Nexø-afdeling, og han placerede sig også som en enestående kender af Martin Andersen Nexøs historie og forfatterskab.

Poul Harild tog sin barndomsby "til sig" og beskæftigede sig med at beskrive dens historie, personer, lokaliteter og bygninger i op mod et halvt hundrede år. I de første år som skoleinspektør var det naturligvis begrænset, hvor meget tid han kunne afse til de lokalhistoriske studier, og derfor er det da også især efter, at han blev pensioneret i 1983, at hans store produktion af lokalhistorisk stof tog fart.

Men ud fra hans arkiver på Bornholms Museum kan man se, at han allerede fra starten var en systematisk indsamler af lokalhistorisk stof fra Nexø.

Martin Andersen Nexø

Allerede tidligt fattede Poul Harild kærlighed til Martin Andersen Nexøs liv og forfatterskab. Det gjaldt i øvrigt også Andersen Nexøs ven, Jacob Hansen. Martin Andersen Nexø var egentlig ikke særlig agtet

i sin hjemby Nexø. I 1946 havde byen 600 års Købstadsjubilæum, og intet havde været mere naturligt, end at man havde udnævnt denne person, som havde gjort byens navn kendt i den halve verden, til æresborger. Men nej, det kunne man ikke blive enige om, rent politisk. Martin Andersen Nexø var jo kommunist og havde da heller ikke altid talt pænt om sine bysbørn fra Nexø og deres begrænsede horisont!

I en periode, hvor andre gjorde meget for at glemme eller fortrænge Andersen Nexø, gjorde Poul Harild alt for at udbygge mindet om den store forfatter. I 1969 var Poul Harild således placeret centralt i fejringen af Andersen Nexøs 100 års dag, hvor der blev opstillet en buste af forfatteren ved Ferskesø. Poul Harild udgav på forlaget Sirius en lille bog med titlen "Martin Andersen Nexøs barndomsby". Bogen indeholder en række tekster og billeder med huse, steder og mennesker i Nexø på den tid, da Martin Andersen Nexø voksede op i byen.

Da jeg gik på Jonstrup Seminarium i midten af 60'erne, fik vi en dag besøg af en vesttysk litteraturdoktor, som havde speciale i Martin Andersen Nexø. Han fortalte os blandt andet, at han lige havde besøgt byen Nexø på Bornholm, som Martin Andersen havde taget navn efter. Stor havde hans forbavselse været, da det næsten ikke var lykkedes ham at finde mennesker, som kendte forfatteren. Det var, som om han slet ikke havde tilknytning til Nexø, sagde lektoren. Men så var der et behjertet menneske, som havde henvist ham til skoleinspektøren på Nexø Skole, Poul Harild, og så kan det nok være, at han havde fået grundig besked om Nexø i Nexø. Men først her!

Utallige er de Nexø-forskere og journalister, som gennem årene har siddet i Poul Harilds stue og trukket på hans store kendskab til forfatteren og hans lokalkendskab til byen i øvrigt. Han var naturligt nok med i stiftelsen af Martin Andersen Nexøs Mindestuer i 1989, som Karl Ejner Ipsen tog initiativ til, og han blev næstformand og mangeårigt medlem af bestyrelsen for Andersen Nexøs Hus, som det hedder i dag.

I 1989 skrev han sammen med Lasse Kofoed hæftet "I Pelles Fodspor". Hæftet udkom på Bornholms Tidendes Forlag i forbindelse med Bille Augusts Oscar-belønnede film "Pelle Erobreren".

Adskillige gange var Poul Harild inviteret til at holde forelæsninger på tyske skoler og universiteter om Martin Andersen Nexøs person og forfatterskab. Poul Harild var nemlig tysklærer, så sproget var ikke noget problem! Han har også udgivet ganske mange erindringer og artikler herhjemme om Andersen Nexø.

Forudsætninger og arbejdsform
Paratviden

Poul Harild havde generelt en utrolig paratviden og en enestående hukommelse. Det blev klart demonstreret for øens befolkning, da Bornholms Radio for en del år siden lavede en udsendelse for børn, som hed "Telefon til Bornholm". Udsendelsen var meget aflyttet af børn i alle aldre. To hold elever fra forskellige skoler konkurrerede mod hinanden. De fik stillet nogle spørgsmål, som havde med Bornholm at gøre, og de måtte så hente hjælp via telefonen.

Eleverne fandt hurtigt ud af, hvor det var sikrest at hente svar på næsten hvad som

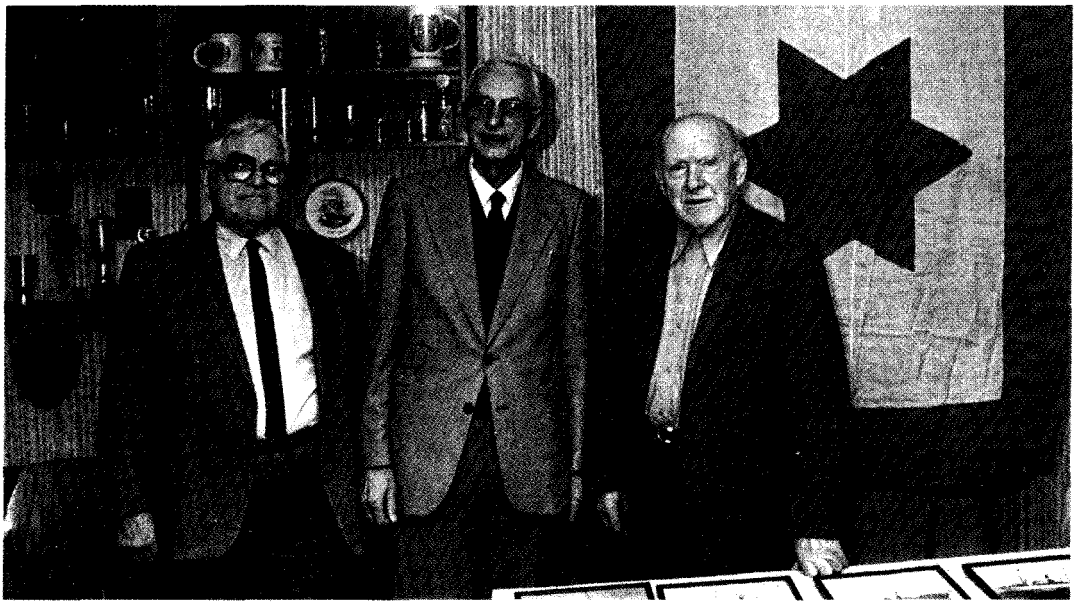

Poul Harild har den 19. februar 1987 holdt foredrag i Seniorklubben i Nexø om Østbornholmske Dampskibsselskab. På billedet ses til venstre for Poul Harild Moritz Lykkegaard, til højre ses Valdemar Hansen.

helst og især på spørgsmål, som havde med Bornholm at gøre. Det var hos Poul Harild i Nexø, og hos ham havnede spørgsmålene ofte. Jeg kan ikke mindes, at han nogensinde kom til kort, uanset om spørgsmålene drejede sig om pæleorm eller om Frederik den Syvendes besøg på Bornholm. Poul Harild havde altid et præcist svar. Han var på det tidspunkt omkring de 80.

Hukommelse

Jeg oplevede selv Poul Harilds store hukommelse, da vi i 1995 begge skulle finde billedstof til artikler om Ebenezerkirken, Metodistkirken i Nexø, som tidligere lå i Smallegade. Poul Harilds forældre var medlemmer af metodistmenigheden, hvor de var meget aktive. Poul Harild kom i menigheden som barn, men blev ikke selv medlem af menigheden, som han dog hele sit liv havde et positivt forhold til.

Ved menighedens jubilæum i 1995 skulle jeg skrive et lille jubilæumsalbum, og Poul Harild skulle skrive en artikel om jubilæet til Bornholms Tidende og til Jul på Bornholm. Så vi tog på billedjagt sammen i kirkens arkiv, som er ganske fyldigt med mange kasser med billeder - men ikke særlig systematisk. Der var således ikke ret mange tekster til billederne.

I den sidste halvdel af de hundrede år, som kirken fejrede, kunne jeg sagtens følge med. Jeg kendte de fleste personer og begivenheder, som billederne gengav. Men Poul Harild havde et sikkert overblik over samtlige 100 år. For næsten hvert eneste billede kunne han fortælle, hvem det forestillede, og ved hvilken begivenhed det var

Side fra Poul Harilds arkiv (14 kasser), som findes på Bornholms Museum.

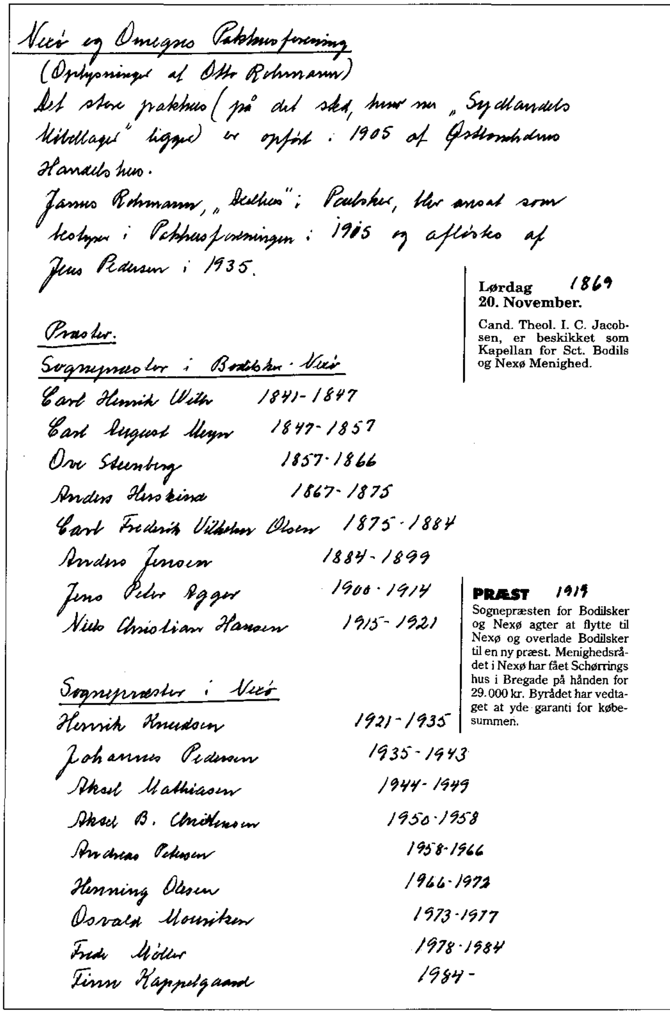

Nexø og Omegns Pakhusforening
(Oplysninger af Otto Rohmann)
Det store pakhus (på det sted, hvor nu „Sydlandets Mitellager" ligger) er opført i 1905 af Østbornholms Handelshus.
Jannus Rohmann, „Dellhus" i Paulsker, blev ansat som bestyrer i Pakhusforeningen i 1905 og afløstes af Jens Pedersen i 1935.

Lørdag 1869
20. November.
Cand. Theol. I. C. Jacobsen, er beskikket som Kapellan for Sct. Bodils og Nexø Menighed.

Præster.
Sognepræster i Bodilsker-Nexø
Carl Henrik Witt 1841-1847
Carl August Meyer 1847-1857
Ove Steenberg 1857-1866
Anders Hoskiær 1867-1875
Carl Frederik Vilhelm Olsen 1875-1884
Anders Jensen 1884-1899
Jens Peter Agger 1900-1914
Niels Christian Hansen 1915-1921

PRÆST 1919
Sognepræsten for Bodilsker og Nexø agter at flytte til Nexø og overlade Bodilsker til en ny præst. Menighedsrådet i Nexø har fået Schørrings hus i Bregade på hånden for 29.000 kr. Byrådet har vedtaget at yde garanti for købesummen.

Sognepræster i Nexø
Henrik Knudsen 1921-1935
Johannes Pedersen 1935-1943
Aksel Mathiasen 1944-1949
Aksel B. Christensen 1950-1958
Andreas Petersen 1958-1966
Henning Olsen 1966-1972
Osvald Mouritzen 1973-1977
Frede Møller 1978-1984
Finn Kappelgaard 1984-

taget. Var der enkelte fotos, hvis indhold han ikke helt var klar over, lagde han dem væk med en bemærkning om, at "de var ikke her fra Bornholm". Sådan!

Jeg havde senere lejlighed til at tjekke nogle af de billeder, han lagde væk. De var ikke fra Bornholm.

Systematik

Poul Harild var meget systematisk, meget grundig og særdeles omhyggelig. Han samlede stof ind, systematiserede det og gemte det. Et besøg på Bornholms Museum, som har fået overdraget hans arkiv, vil tydeligt demonstrere det. Arkivet er f.eks. delt op i artikler om Nexø by, virksomheder i Nexø By, Nexø Havn, skolerne i Nexø, gravminder på Nexø Kirkegård, Nexø før og nu osv. Arkivdelen om personer alene rummer arikler m.m. om 101 personer fra Nexø.

Mange af kilderne er naturligvis avisudklip fra de bornholmske aviser gennem åre-

ne. Og især avisernes klip fra de gamle årgange blev omhyggeligt sat ind i arkivet på rette plads, hvis det drejede sig om Nexøforhold eller -personer. Men også andre lokalhistorikeres oplysninger, artikler og optegnelser var Harild meget omhyggelig med at gemme. Se f.eks. illustrationen af en typisk side fra Poul Harilds arkiv, som omhandler Pakhusforeningen og præsterne i Bodilsker og Nexø.

Dialog med omgivelserne

Som nævnt var Poul Harild medstifter af Bornholms Tunghøreforening, og i de første år i Nexø var han som tale- og hørelærer ude hos mange ældre medborgere. Disse samtaler har sikkert givet ham mange værdifulde oplysninger om Nexøs lokalhistorie.

Som bysbarn i Nexø havde han naturligvis et førstehåndskendskab til byens borgere og begivenheder. Især efter, at han blev pensioneret, tog han som regel hver dag en formiddagstur "ned i byen". Her sludrede han med mange mennesker om dagen og vejen og om emner, som havde fælles interesse.

Som det også fremgår af arkivet, skrev mange mennesker til ham om spørgsmål, artikler og billeder, som vedrørte det lokalhistoriske stof. De fik altid prompte et svar på deres evt. spørgsmål eller oplysninger. Jeg havde selv jævnlig spørgsmål om Martin Andersen Nexø, som jeg stillede ham eller sendte til ham pr. brev, og jeg fik altid grundige og fyldestgørende svar. Det var flere gange om evt. "modeller" til personer i forfatterens bøger. Undertiden kunne Harild direkte give mig et svar; andre gange sagde han, at det havde han også

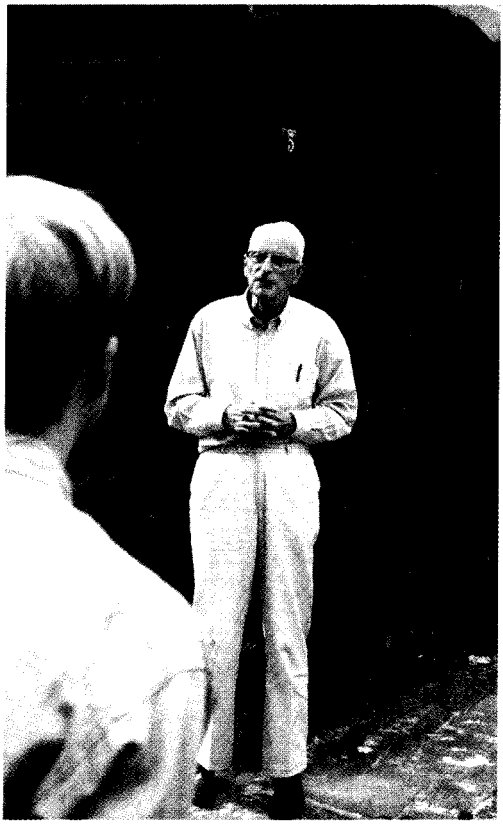

En typisk situation: Poul Harild viser rundt og fortæller i Nexø (Kildebakkestræde). 1996.

været på jagt efter - uden at kunne finde noget svar. Det skete jo også, at Martin Andersen Nexø digtede og selv opfandt sine personer!

Publikationer

I årenes løb blev det til et stort antal artikler og publikationer fra Poul Harild om lokalhistoriske emner. Ofte var det en virksomhed eller institution i Nexø, som havde jubilæum, og som så søgte hjælp til udgivelse af et jubilæumsskrift hos Poul Harild. Som eksempler kan nævnes: "Jubi-

læumsskrift" ved Nexø Roklubs 50-års jubilæum, "Nexø Havn", "Typer i Nexø" om Gornitzkas Trykkeri gennem 100 år samt "Vandværkerne i Nexø Kommune".

I midten af 1980erne bragte ugeavisen "Østbornholm" en serie artikler, som Poul Harild havde skrevet med fællestitlen "Nexø før og nu". Ud fra gamle billeder fra første halvdel af 1900-tallet sammenlignet med nutidige billeder, beskrev han en lang række lokaliteter og bygninger og gav herigennem et billede af byens udvikling gennem århundredet. De blev vældigt populære, og jeg har ladet mig fortælle, at man på Nørremøllecentret (ældrecenter) fik 50 eksemplarer af "Østbornholm", og at disse altid blev revet væk. Det første man læste var artiklerne om "Nexø før og nu".

Senere blev de fleste af disse artikler samlet i to bind, som udkom i 1984 og 1985 på Gornitzkas Trykkeris forlag, som også udgav ugeavisen "Østbornholm". Poul Harild havde naturligvis skrevet forordet, som han slutter med et godt råd - en pædagogisk pegefinger - til de lokalhistorisk interesserede: "Skriv årstal og andre oplysninger bag på billeder, der fortjener at gemmes. - Den menneskelige hukommelse er ikke altid så præcis, som man kunne ønske."

For mig er disse to publikationer med billed-sammenligninger og tekster hovedværker i Nexøs Lokalhistorie.

Artikler

I Bornholms Tidendes tillæg havde Poul Harild i perioden 1989 - 92 en række artikler med fællestitlen "Slentreture i Nexø". Her fortælles om lokaliteter i eller uden for Nexø, bl.a. Stenbrudsgården, Amtmandsgården i Købmagergade, Apoteket i Nørregade, Vangegemmerehuset, Havnen med svingbroen, Nexø Brugsforening, Boghandlerne i Nexø, Nexø og sandstenen, Købmand Oliva Lau, Nexø Folkebibliotek, Langelinie, Jernstøber Christian Strand, Fjældstâuan - vort første vandrerhjem, Nexø og granitten ... og mange, mange flere.

I øvrigt er der ikke ret mange lokaliteter eller bygninger i Nexøområdet, som Poul Harild ikke har beskrevet i sine artikler. Artiklerne blev først og fremmest bragt i ugebladet "Østbornholm", medens det endnu eksisterede som selvstændigt ugeblad, og i Bornholms Tidende, især i weekend-tillægget.

I Bornholms kulturhistoriske guldgrube "Jul på Bornholm" kom også en række Nexøhistoriske artikler af Poul Harild:

1981: Kildebakkestræde - huse og mennesker
1984: Store dage i Nexø (Om Nexø-udstillingen i 1885)
1991: Gammel nøjsomhed - til unges gavn (Om Johannes Birch)
1992: Stenbrud og tørdok (I anledning af 100-året for etableringen af en tørdok i Nexø)
1994: Systemet duede ikke - men forfatterskabet holder (Om Martin Andersen Nexø)
1995: Nexø Metodistkirke - en hundredeårsdag
1996: Nexø Seminarium - en hundredeårsdag
1997: Torvet i Nexø
1998: Balka - badestrand og bondeland
2000: Snogebæk. Fiskerleje og turistby
2001: Arbejdsgården i Nexø
2002: Købmandsgårde i Nexø

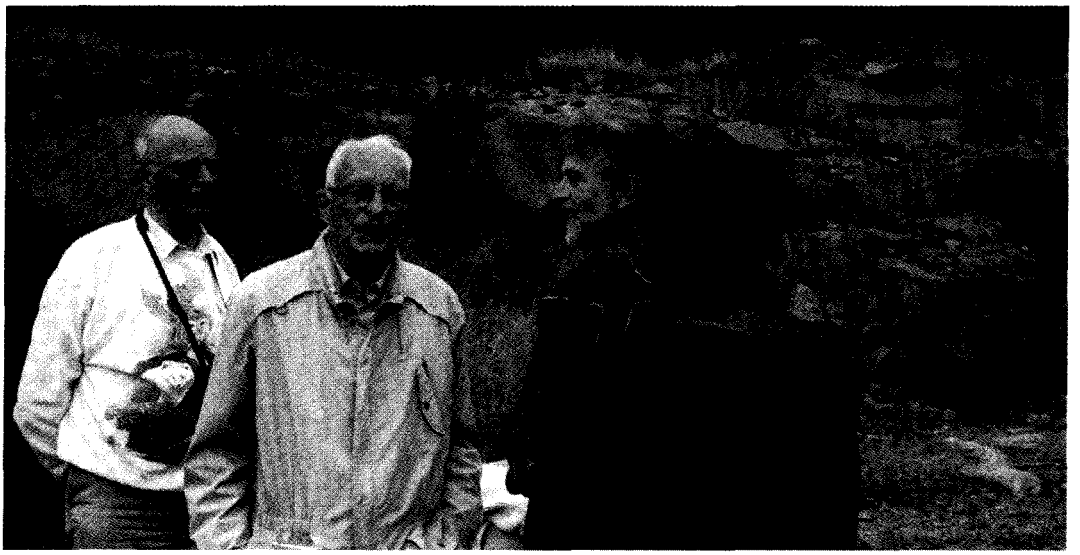

I 1996 blev der holdt et Martin Andersen Nexø seminar i Svaneke. Her var Poul Harild den kyndige guide på en tur til en række af de lokaliteter på Bornholm, som har haft betydning for Nexø og hans forfatterskab. Her i stenbruddet ved Helledsgård. Til Højre for Poul Harild på billedet står dr.phil. Henrik Yde, hvis doktordisputats handler om "Det grundtvigske i Martin Andersen Nexøs liv".

Det lokale skolestof havde naturligt nok en særlig plads i Poul Harilds lokalhistoriske univers. Jeg tror ikke, der er noget skolevæsen, som er så grundigt beskrevet her på Bornholm som Nexøs. Da jeg i 1987 blev amtskonsulent for folkeskolen, skrev jeg ud til de bornholmske skoler og spurgte, om man havde historisk stof liggende om skolerne. Det var især skolestof efter 2. Verdenskrig, jeg var ude efter. Fra skolerne i Nexø fik jeg at vide, at det kunne jeg da bare spørge Poul Harild om! Han havde i talrige artikler beskrevet skolevæsenet i Nexø og Nexø Seminarium - og det vidste jeg egentlig godt.

Men fra Poul Harild fik jeg også en større, samlet artikel om skolevæsenet, som han havde lavet i sin tid til anden del af bogen "Byen, landet og havet - Nexø og omegns Historie". Bind 1 blev udgivet af Bornholms Historiske Samfund i 1971, og det var tanken, at den skulle følges op af en 2. del. Mig bekendt er den aldrig udkommet, men der ligger altså en grundig artikel om skolevæsenets historie fra Harilds hånd.

Indsamling af lokalt stof - et nyere eksempel

I 1989 fik Nexø fjernvarme. Fra begyndelsen har Poul Harild naturligvis gemt dokumentarisk stof om etableringen. I arkivet kan man finde alt, fra de allerførste artikler og registreringer. Der findes nyhedsbreve fra Fjernvarmeforsyningen, orienteringsbreve og presseklip, individuelle meddelelser til husejerne, start af en forbrugerforening i tilknytning til fjernvarmeforsyningen. Ja, selv de rent personlige måler-

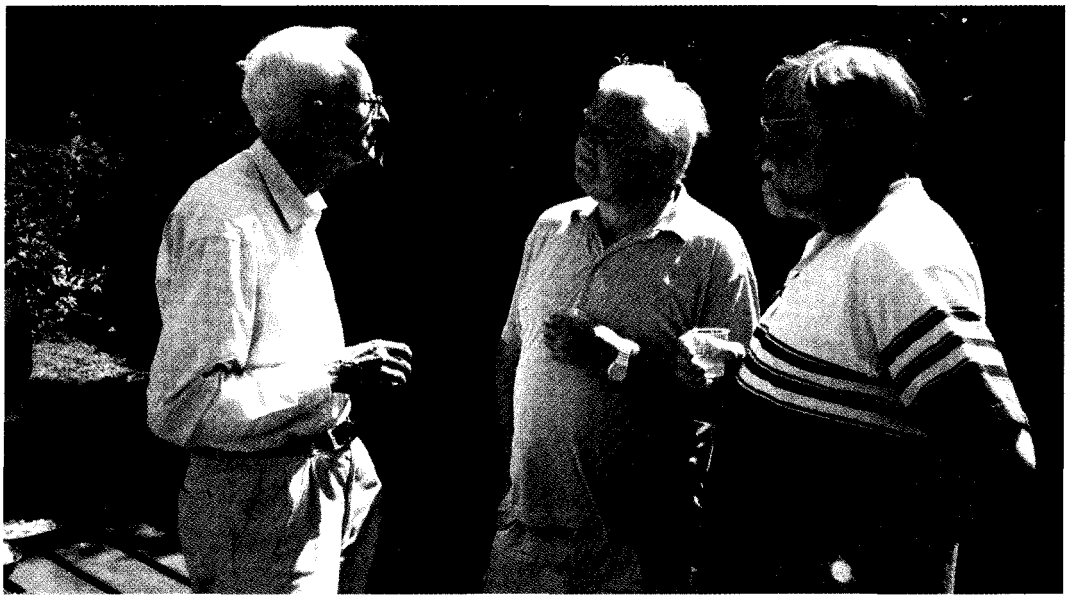

Poul Harild til genindvielse af haven ved Andersen Nexøs Hus, sommer 2001. Poul Harild til venstre. I midten af billedet den daværende udvalgsformand Egon Sørensen, Bornholms Amt og til højre kontorchef Flemming Hansen, også Bornholms Amt.

aflæsninger og opkrævninger for familien Harild er omhyggeligt gemt.

Derfor vil Nexø Fjernvarmes historie kunne gengives omhyggeligt og præcist. Det blev den så ikke i denne omgang og i hvert fald ikke af Poul Harild. Men engang vil det også være interessant fra et lokalhistorisk synspunkt at fortælle om Nexø Fjernvarme, og så er begyndelsen dokumenteret. Den findes i Poul Harilds arkiv på Bornholms Museum.

Æresbevisninger

Poul Harild fik en lang række æresbevisninger for sit lokalhistoriske arbejde.

Den 7. december 1996 fik Poul Harild i anledning af Nexøs 650 års jubilæum overrakt Nexø Kommunes jubilæumspris for sit "mangeårige og vidtfavnende engagement i Nexø Bys lokalhistorie". Prisen blev overrakt ved en festlighed på Nexø Rådhus og bestod af 5000 kr. samt et klip af Sabber.

Poul Harild fik også Bornholmerprisen fra Bornholms Historiske Samfund. Han var æresmedlem af foreningen Martin Andersen Nexøs Mindestuer og fik Martin Andersen Nexø Fondens Hæderspris. Han var ligeledes æresmedlem i Nexø og Omegns Museumsforening.

"Du er selv historie". Dette slogan kendte Poul Harild til fulde og levede efter det. Han placerede ikke bare sig selv i sin by og sin samtid. Han forstod også værdien af formidlingen af det nære samfund og den nære historie til os. Til glæde for kommende slægter.

Cand. mag. Bodil Tornehave 1915-1993

- Hun såede, vi høstede!

Af Ann Vibeke Knudsen

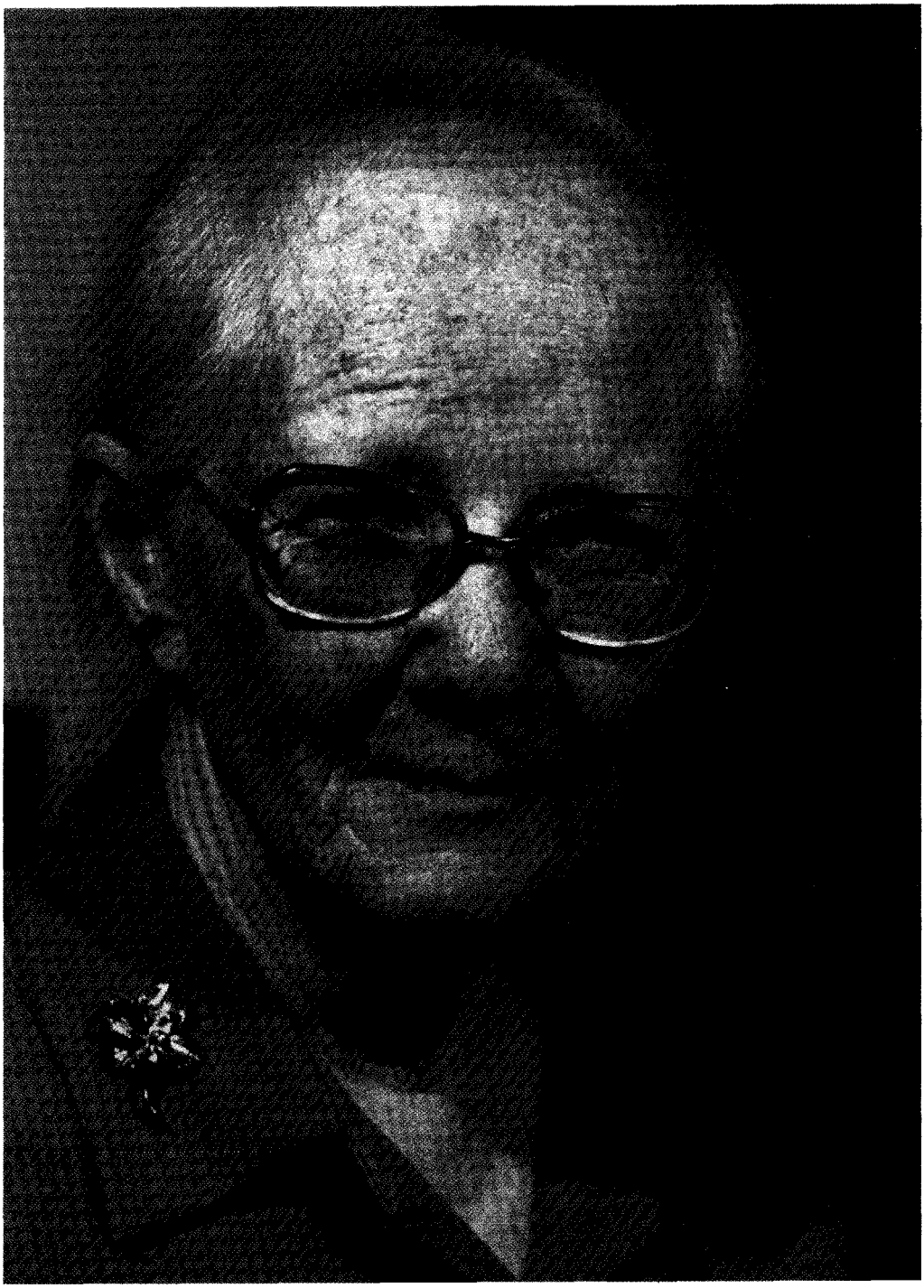

Jeg kendte Bodil Tornehave - længe før resten af familien blev en så væsentlig del af mit liv. Hun var min mands, Niels-Holger Larsens, moster. "Moster Bodil" som vi alle kaldte hende, både familie og ansatte på Bornholms Museum. Et kærligt navn til et respekteret menneske. Og et meget specielt menneske.

Hun begyndte at komme i min marskandiserbutik på Nørrebro sidst i 1960erne. Hun var samler - og havde nogle bestemte dage, hvor hun "tog" min gade og kvarteret deromkring. Hun samlede selv på antikke håndarbejdsredskaber, men ledte samtidig efter bornholmsk keramik for sin bror, Jens Erik Eimose. Hun kom altid sidst på eftermiddagen. Efter at der var blevet lukket på Landsarkivet, hvor hun havde arbejdet det meste af dagen med at granske bornholmske arkivalier.

I begyndelsen morede jeg mig i min ungdommelighed over den lille buttede dame i grå, lidt krøllet cottoncoat, fodformede sko og tyndt, næsten hvidt hår. Hun lignede en som måske bare ville sælge noget - eller spørge om vej, fordi hun havde forvildet sig til København og ikke kunne finde den adresse hun søgte. Men øjnene sagde noget andet, og når hun åbnede munden faldt dét billede helt til jorden. Hun var ualmindelig velbegavet, vidende og fuld af de historier, hun arbejdede med. Hun havde ikke besøgt butikken mange gange, før vi faldt i snak med hinanden om dette og hint. Det forekom mig, at hendes viden var uudtømmelig. Bornholm vidste jeg ikke ret meget om - dengang - men lertøj interesserede mig og håndarbejde og tekstiler har altid haft min store interesse. Jeg fandt ting og sager rundt omkring, som hun var interesseret i, hun købte lidt af mig, men især fik jeg en masse at vide af hende.

Sådan gik små ti år. Så mødte jeg min kommende mand og fandt ret hurtigt ud af familiesammenhængen. Faktisk besøgte hun mig igen få dage efter vi var blevet "forlovet", og på hende kunne jeg forstå, at min nye kæreste mente det meget alvorligt! Hun betragtede mig fra den dag med ganske andre øjne, vurderede mig på en ny og anderledes familiær måde!

"Moster Bodil" og hendes mand, matematikprofessor Hans Tornehave boede i Virum, og i årene inden vi flyttede til Bornholm, var vi ofte gæster i deres lille meget hyggelige rækkehus. De kunne godt lide god mad, Bodil kokkererede og serverede; onkel Hans stod, sådan som det jo plejer at være, for drikkevarerne; det var især de italienske vine, han holdt af. Det var ikke supermarkedets chianti, men særlige udvalgte vine fra den italienske vinhandler i Købmagergade, og fra distrikter i Italien de kendte så godt fra deres mange rejser.

Vi snakkede "Bornholm" hos dem. Det vil sige, det gjorde Bodil, Hans ville hellere koncentrere sig om Italien eller hans anden store hobby, botanikken. Og de snakkede gerne meget og i munden på hinanden, men vi var jo to og måtte så fordele opmærksomheden.

Jeg fornemmede, at "Moster Bodil" betragtede mig lidt som den datter eller måske svigerdatter, hun aldrig selv fik. Min mands fætter var gået matematikkens veje som sin far; han har arvet begge sine forældres evner og har viet sit liv til universitetet.

Bodil lærte fra sig, og jeg slugte alt, hvad hun fortalte. Hendes viden om Bornholm var imponerende og overvældende.

Efter at vi i 1982 var flyttet til Bornholm besøgte "Tornehaverne" os flere gange om året, altid med et eller andet fagligt formål for øje. For nu kom der ekstra skub i bornholmerforskningen.

"Moster Bodil" døde i 1993, 78 år gammel. Hun var syg til sidst, blev mindre og mindre, mere og mere krumbøjet og hendes hår tyndere og tyndere. Men viddet bevarede hun til det sidste.

Universitetet

Bodil Marie Eimose Erichsen var født i Kolding i 1915 af bornholmske forældre, og det var hendes bornholmske baggrund, der kom til at fylde så meget i hendes tilværelse. Hendes ældre søster var flyttet til Bornholm i 1930erne og havde fået familie på øen; hendes yngre bror havde slået sig ned i Køge, men også han var fanget af den bornholmske baggrund. Han havde kastet sig over det bornholmske lertøj, var storsamler og ihærdig indsamler af viden om de bornholmske pottemagere, terracotta- og fajancefabrikanter - eller keramikerne som de senere kaldte sig.

I 1933 tog Bodil Tornehave en matematisk studentereksamen i Kolding, og samme år fortsatte hun på Københavns Universitet. Allerede i 1939 blev hun cand. mag. i fysik, matematik, kemi og astronomi, med teoretisk fysik som hovedfag. Hun fik ansættelse som timelærer ved N. Zahles Skole og Seminarium i København. Samtidig færdiggjorde hun i 1940 en afhandling om kosmisk jordstråling "On the Theory of the Effects of the Photon Component in Coincidence Experiments on Cosmic Rays". Afhandlingen indbragte hende i 1941 Københavns Universitets guldmedalje.

Guldmedaljen førte hende videre til en ansættelse ved Niels Bohr Institutet, men da hun blev gift i 1942 og et par år efter fik en søn, valgte hun at koncentrere sig om familien. I krigsårene var begge ægtefæller engageret i modstandsbevægelsen sammen med kollegerne på universitetet, bl.a. kredsene omkring Mogens Fog og Morten Lange.

I 1947 rejse hun med sin mand og deres treårige søn til Canada, hvor hun arbejdede som videnskabelig assistent ved McGill University i Montreal. Opholdet her blev en af den lille families helt store oplevelser, og de fik mulighed for at rejse rundt både i Canada og USA.

Familien vendte tilbage til Danmark i 1949, men da udviklingen inden for fysikken havde gået stærkt i de forløbne år, valgte hun udelukkende at tage sig af sin familie. Hendes mand fik ansættelse som professor ved Københavns Universitet, og hun kunne koncentrere sig om sine mange interesser uden at skulle tænke på økonomien.

Videnskabelig tekstilforskning

Det var ikke kun Bodil Tornehaves hoved, der var skruet godt sammen. Det var hænderne også. Uhyre fingernem var hun, og det brugte hun til at udforske tekstilteknikkernes gåder. Hun kastede sig over allehånde håndarbejdsteknikker, jo mere komplicerede og vanskelige des bedre! Fra flamskvævninger, frihåndskniplinger og andre kniplinger, macramé, gimpning, filering, orkis, sprang, etc. Alt skulle undersøges og læres, og hun stoppede ikke, før hun kunne teknikken til perfektion. Den praktiske del af håndarbejdet lod sig be-

kvemt forene med pasning af hjemmet og den eneste søn.

Den videnskabelige baggrund fornægtede sig selvfølgelig ikke, og efterfølgende var det tekstilernes og tekstilredskabernes kulturhistorie, hun kastede sig over. I 1950erne fik hun et inspirerende samarbejde med Ebba Busch, som var tilknyttet Nationalmuseet. Ebba Busch var især optaget af tønderkniplingens teknik og kulturhistorie, som hun publicerede artikler om i 1960-70erne.

Allerede i 1959 kom Bodil Tornehaves første artikel i tidsskriftet Budstikken om "Danske almuekniplinger", frihåndskniplede, dvs. uden brug af prikkebreve, et emne hun skulle komme til at beskæftige sig med resten af livet. Både med en suveræn beherskelse af teknikken, og - især - med en intens interesse for kulturhistorien bag almuekniplingerne. Bemærkelsesværdigt var især hendes studier i systematik. Det var givet den fysisk-matematiske baggrund, der kom hende til nytte og gav hende baggrunden for den analytiske metode, hvormed hun bearbejdede sit materiale.

Blot to år senere, i 1961, publicerede hun et nyt studie, "Leonora Christinas "Knippelstocke": lidt om knytning og knipling". Nu bevægede hun sig ind i renæssancens kvindeverden, overklassens sfære, hvor hun i kongedatterens "Jammersminde" fandt stof om det finere håndarbejde i Europa. Hun publicerede sine undersøgelser og især beskrivelsen af de samtidige redskaber i en artikel, der dels giver et indblik i en fjern kvindeverden, dels beskæftiger sig med håndarbejdets udvikling. Arbejdet bragte hende nærmest uundgåeligt over i et studie af "Knyttede beklædningsgenstande" (1964), hvor hun undersøgte bru-

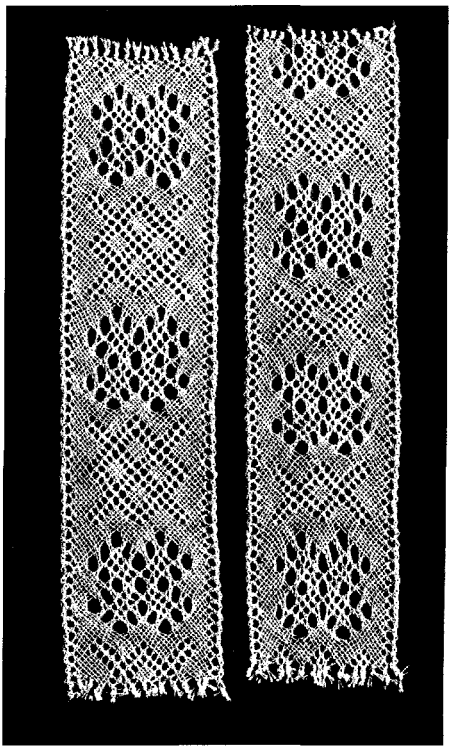

Bodil Tornehave var også en dygtig kniplerske. Disse prøver på frihåndskniplinger er fremstillet uden brug af prikkebreve.

gen af ordene knytte, strikke, binde og lænke. Det var håndarbejdets kulturhistorie på videnskabeligt plan og i en analytisk bearbejdning, og hun bevægede sig som en fisk i vandet, når hun trak på et næsten endeløst materiale, som i tid og sted bevægede sig fra middelalderen til i dag og fra Færøerne og Finland over England til Italien. Hendes sidste bidrag til denne form for tekstilforskning var en artikel til "Sønderjyske Årbøger" i 1966, hvor Ebba Busch og Bodil Tornehave udgav hver deres studier af en sønderjysk kniplerskes arbejde; Bodils arbejde hang naturligvis sammen med hendes egen matematiske fortid, idet hun analyserede "Regnskabsmetoden i

Berthe Marie Alexandersens ugebog". Hun diskuterede kniplerskens regnskabsmetode, "vred" hendes arbejdssystematik ud af de tørre talrækker, og som den troværdige og grundige forsker Bodil Tornehave var, undlod hun ikke at påvise de småfejl, kniplerskens regnskab også indeholdt - samtidig med at hun diskuterede, hvorfor de var opstået!

Den bornholmske keramik

Bodil Tornehaves yngre bror, Jens Erik Eimose, var samler, man kan vel sige "af guds nåde"! Han var uddannet elektriker, og da han en del år arbejdede i Vendsyssel, begyndte han en systematisk indsamling af almuesager. Efterhånden kom andre emner til. Men det blev en gave fra moderen, en bornholmsk buddingform, der inspirerede ham til at samle på bornholmsk keramik; det var et emne, der optog ham næsten som en mani, og søsteren fulgte ham på den måde, at hun begyndte at studere de arkivalier på Landsarkivet, som rummede oplysninger om bornholmske pottemagere, fajancefabrikanter, osv. Hendes grundighed og evne til at opsnuse relevant materiale var legendarisk, og studierne i det bornholmske materiale vil altid stå uantastet. Selv blev hun dog også fanget af "samlerdillen", hun blev optaget af fajancefabrikant Johan Spietz' arbejder, især de børnestel, han må have produceret i ganske stort antal i årene lige efter 1800. Det var også en familiearv, et stel moderen havde givet hende, der var inspirationen.

Midt i 1970erne fik hun god kontakt til Bornholms Museums daværende leder, Henrik Vensild, som hurtigt forstod at værdsætte hendes studier og indsats. Det betød, at Bodil Tornehave de kommende år publicerede en række artikler om bornholmske emner i Bornholms historiske Samfunds "Bornholmske Samlinger". Første artikel kom i 1976. Et vægtigt studie i tidlig industrihistorie og dermed udnyttelse af kaolinen i nærheden af Rønne og den fabrik, som en englænder ved navn "Davenport", etablerede i Rønne. "Fajancefabrikken i Storegade" hed artiklen. Året efter, i 1977, havde hun to bidrag med i "Rønne købstad i 650 år", et om "Keramikere - lertøj, fajance, terracotta og stentøj" og et om et beslægtet emne, "Teglproduktionen på Bornholm".

De mange studier på Landsarkivet og rigsarkivet ledte efterhånden frem til mængder af materiale, først og fremmest om de "Bornholmske pottemagere". Det var en stor og gennemarbejdet artikel, som udkom i samlingerne i 1978. (Artiklen blev genudgivet af Bornholms Museum som en særpublikation i 2001).

Det arkivalske materiale var overvældende, og der var også rigeligt at øse af til det sidste af hendes studier om keramikken, "De bornholmske fajance- og terracottafabrikker" fra 1980. Hun gjorde selv i et forord opmærksom på, at hun var "arkivrotten", medens broderen indsamlede såvel keramikken som de oplysninger, det endnu var muligt at skaffe sig ved samtaler med ældre keramikere. Jens Erik Eimoses store samling af bornholmsk keramik havde han skænket Bornholm Museum i 1978, og Bodil Tornehaves Spietzsamling fandt også vej til museet.

Bornholms Museum drog stor fordel af de to søskendes imponerende indsats. Som et resultat af udgivelsen af artiklen om keramikfabrikkerne, fik Niels-Holger Larsen

Tornehaves store arbejde om de bornholmske fajance- og terracottafabrikker udkom i 1980. I 1981 viste vi en stor keramikudstilling på Bornholms Museum med fokus på stemplingerne og de folk, der havde fremstillet keramikken.
Foto C.A. Andersen.

og undertegnede i 1981 til opgave at sammenstille en udstilling om fabrikkerne - og fokusere på stemplingerne. Det blev noget af en udfordring, det var første gang museets keramiksamling for alvor blev endevendt, men med samarbejdet med Bodil lykkedes det at finde den røde tråd i den store samling og få den sorteret på rette vis. På en måde kan man sige, at arbejdet blev indledningen på museets satsning på den bornholmske keramik, med en jubilæumsudstilling om Søholm i 1985 og om Michael Andersen i 1990. Og i sidste ende indretningen af Hjorths Fabrik i 1995 som Bornholms keramikmuseum. Men det sidste oplevede Bodil Tornehave desværre ikke.

Bornholmerurene

Under arbejdet med keramikken kunne Bodil Tornehave ikke undgå at "falde" over arkivalier om andre bornholmske håndværk. Det, der især fangede hendes interesse, var urmagerne. Og her må vi vel i dag konstatere, at her lå hendes ubetinget største indsats. Uendelig mange timer har hun tilbragt på arkiverne med at udrede, dels urmageriets komplicerede historie, som også var en tidlig form for egnsudvikling med bevidst satsning på et kvalitetsurmageri, dels på de flere hundrede urmageres personlige biografier, et vigtigt materiale også for dagens slægtsforskere.

Studierne resulterede i første omgang i 1979 i en artikel i Bornholmske Samlinger: "Da bornholmeruret blev til", om det man ellers troede var en myte om bornholmerurets start, en stranding mellem Hasle og Rønne, men som det nu var lykkedes hende at bekræfte arkivalsk, samt om et af urmagernes formentlig allerførste ure, et Peter Arboe ur fra 1745, som Bodil havde opdaget hos en studiekammerat, og som siden kom i Bornholms Museums eje.

Materialet om bornholmerurene var stort, og det resulterede i 1983 i en særud-

gave i Historisk Samfunds regi, men sponsoreret af Kreditforeningen Danmark, hendes første bog om urene: "Bornholmske urmagere". Selve manusdelen havde forfatteren naturligvis helt og holdent selv styr på; også illustrationerne som var fundet frem gennem en rig korrespondance med mange bornholmerurejere. Men her måtte Bornholms Museum dog være behjælpelig. Kreditforeningen Danmark ofrede en professionel fotograf, Stig Benzon, på sagen, og undertegnede kørte rundt med ham til de adresser, Bodil Tornehave havde anvist. Urene blev fotograferet, resultatet ses i bogen, som blev en stor lokal succes. På museet fulgte vi - naturligvis - op med en særudstilling om urene også i 1983, og Henrik Vensild fik skaffet midler til at supplere museets allerede den gang betydelige ursamling. Et af Bodil Tornehaves store "urfund" var et tårnurværk fra 1821 i Nexø kirke, som den gang stod på kirkeloftet. Det blev "umoderne" da kirken i 1910 fik sit nye tårn. Nexø kirke uddeponerede siden tårnuret til museet, hvor det nu er blandt ursamlingens klenodier.

En dag i 1987 blev undertegnede kontaktet af Nyt Nordisk Forlag. Her havde man fået den gode ide, at man ville udgive en bog om bornholmerurene. "Den findes allerede", var svaret. Det lod forlaget sig ikke bremse af; den eksisterende bog var næppe kendt ud over Bornholms grænser, og det man ønskede var en stor, flot bog om urene.

Det blev en herlig opgave for Bodil Tornehave. Første bogudgave var endda ved at være udsolgt; nu kunne en helt ny gen-

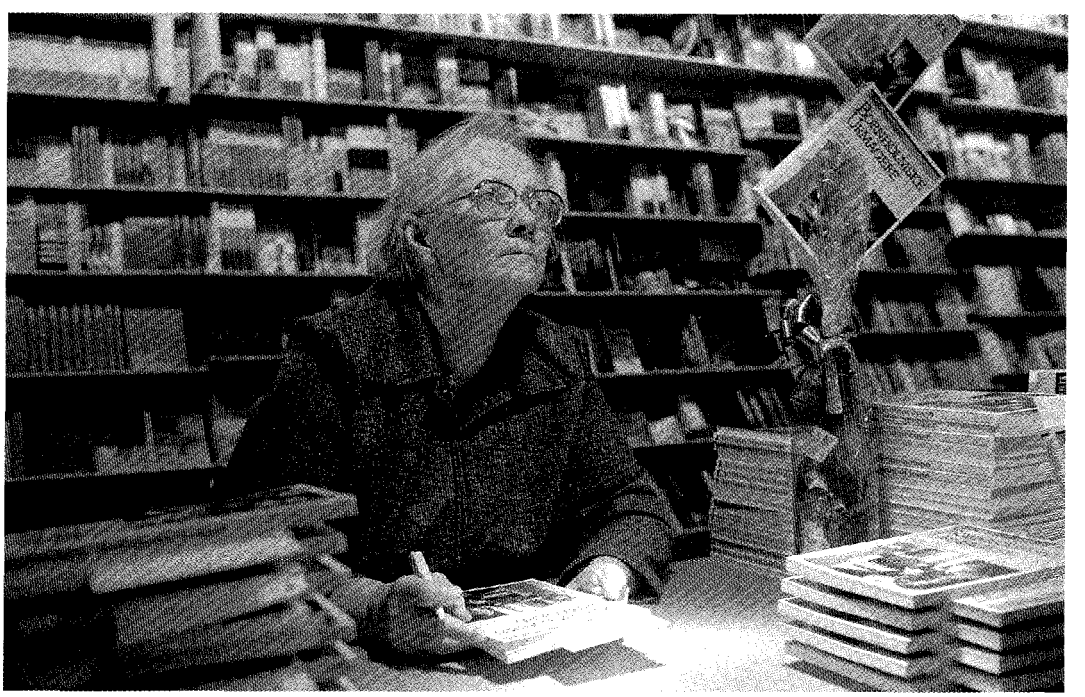

I 1983 udkom "Bornholmerurene". Boghandler Mogens Dam inviterede til signering i sin forretning; Bodil Tornehave fik travlt, der var stor interesse for bogen. Foto Bornholmeren.

I anledning af udgivelsen af "Bornholmerurene" blev museets samling af ure flyttet fra loftsetagen ned i nogle særudstillingslokaler i stueetagen. Udstillingen drejede sig også om en af Bornholms sidste urmagere, Ejvind Gaalaas-Hansen, 1903-1988, som Bodil her er fotograferet sammen med på museet. Foto Carsten Buch, Bornholmeren.

nemrevideret bog få det fornemme indhold og udstyr, som emnet og forfatterens arbejde fortjente. "Bornholmeruret" udkom i 1988 med helt nye fotografier, optaget af hendes nevø Niels-Holger Larsen. Med den nye udgave af urmagerbogen som udgangspunkt etablerede museet i 1997 sin fornemme udstilling om bornholmerurene - en udstilling som Bodil desværre heller aldrig nåede at se.

De bornholmske tekstiler

Om end urene vel nok blev Bodil Tornehaves hovedværk var det tekstilerne, der var hendes hjertebarn. Gennem årene havde hun indsamlet bornholmsk arkivalsk materiale også om det emne, og efterhånden var der så meget stof, at det blev til en udgivelse i 1985, som hun kaldte for "Bornholmske kvinders husflid". Den kom samtidig med åbningen af stuehuset på Melstedgård og en stor del af inspirationen til indretningen i tekstil henseende skyldtes Bodil Tornehaves studier, viden og interesse. Hun var med både på diskussionsplan og rent praktisk og hendes indflydelse var betydelig. I "husfliden" beskæftigede hun sig med de dygtige bornholmske kvinders mange gøremål på går-

dene, men i en lille artikel i "fra Bornholms Museum 1984-1985", "Pastor Monrads Bornholms-beskrivelse", havde hun med en hidtil ukendt optegnelse fokus på kvindernes klædedragt.

En af hendes store indsatser i tekstilstudierne var historien om to unikke, broderede 1700tals tæpper, som havde tilhørt familien Jespersen, en gammel bornholmsk proprietærfamilie, blandt hvis efterkommere var maleren Kristian Zahrtmann. Broderierne var oprindelig syet som stolebetræk, men formentlig aldrig taget i brug. De var senere blevet syet sammen til tæpper og benyttet af Kr. Zahrtmann som forlæg i flere malerier, bl.a. til hans Leonora Christine portrætter. Bodil Tornehaves studier i tæpperne og deres historie ligger i et endnu delvis ufærdigt manus og venter på en publikation. Men de restaurerede og konserverede tæpper og deres unikke forlæg kan ses i museets faste udstilling.

Guldsmede og kirkesølv

Den danske sølvhistoriker, Sven Fritz, var i sin gennemgang af dansk kirkesølv nået til Bornholm i 1979. Han havde frem til midten af 1980erne kontakt til kirkerne, fik gennemgået deres beholdninger af kirkesølv, beskrevet dem i kladdeform, fik fotograferet sølvet takket være lærer Per Dettlaff - og det var nu aftalen, at Bodil Tornehave skulle supplere med arkivalsk materiale. Af forskellige grunde løb samarbejdet ud i vandet. De to gemytter kunne ikke finde fælles fodslag, men også sygdom kom i vejen. Fritz fik aldrig gjort sit arbejde færdigt, men Bodil Tornehave samlede sine studier i sølvet til en meget grundig artikel i "fra Bornholms Museum 1987-1988". Som så mange gange før blev artiklen koblet sammen med en gennemgang af museets samling. En affotografering af museets sølv ledsagede teksten og samarbejdet resulterede i en lille permanent udstilling om "Bornholmske guldsmede" på museet. Arbejdet med kirkesølvet blev først afsluttet i 2003, hvor undertegnede samlede de to forskeres arbejder med Per Dettlaffs fotografering i en publicering af "Vasa Sacra, de hellige kar, bornholmernes arvesølv" i Bornholmske Samlinger 2003.

Bornholmiana

Allerede i 1981 modtog Bodil Tornehave "Bornholmerprisen" af "Bornholms historiske Samfund" for en enestående indsats med studiet af den bornholmske kulturhistorie. Men da var hun endnu blot i en indledende fase af sin indsats! Med de mange arkivstudier var der indsamlet et rigt materiale om mange emner, som Bodil i årene efter udgivelsen af den første keramikartikel kunne øse af. I anledning af toldvæsenets 350 års jubilæum i 1982 udgav hun som en lokal publikation "Fra sise til moms. Træk af det bornholmske toldvæsens historie", et studie, som ligeledes blev fulgt op af en udstilling. Her var samarbejdet med frivillige medarbejdere på museet, tidligere toldere, af største betydning.

Andre emner, som Bodil nåede at behandle, var historien om avisen "Bornholmeren"s ejendom i Storegade i Rønne, et særtryk i forbindelse med avisens 75 års jubilæum i 1977 og "Lybækkerlængen" i "fra Bornholms Museum", 1982, en af Bornholms ældste bygninger, som natur-

ligt havde fanget hendes interesse. Hendes borgerskabsregistre for Rønne 1701-1766 og Neksø 1741-1817, som også er godbidder for slægtsforskere, er i en maskinskrevet version fra 1983 tilgængelig på arkiverne i København og Rønne, hvorimod hendes meget grundige undersøgelse af egne bornholmske rødder blot findes som seddelarkiv i familiens eje. I museets arkiv ligger utallige breve, notater, uddrag og kopier af arkivalier og andet, indsamlet af Bodil; hun gik i gang med hvad som helst, teglværker, glasværket i Hasle, kobbersmede, historikeren K. Thorsen, som hun ofte stødte på i sit arbejde, Erichsens Gårds historie, ja, der var ikke den ting, stor eller lille, der ikke fangede hendes interesse. Bad vi om hjælp, var hun altid parat. Hun sørgede også for at meget af hendes eget bornholmske arvegods indgik i museets samlinger, keramik bl.a., familiens gamle arvesølv og som et kuriosum en legetøjsmodel af hjuldamperen "Hekla" fra 1896, fremstillet til faderen på hans barndomsgård "Vibegård" i Knudsker af en daglejer - og naturligvis fra Bodils side forsynet med gode oplysninger.

Et lille studie om "Den bornholmske familie Rosman", en indflydelsesrig købmandsfamilie, i Bornholmske Samlinger 1992, blev den sidste artikel, Bodil Tornehave selv var med til at udgive.

De sidste arbejder om tekstilerne

Interessen især for kniplingernes kulturhistorie var vokset på landsbasis i 1980erne. Det indebar for Bodil Tornehave et inspirerende samarbejde med tekstilinteresserede i det meste af Nordeuropa og afstedkom udgivelsen af "Danske frihåndskniplinger" på forlaget Notabene i 1987 og

Bodil Tornehaves hovedværk om bornholmerurene udkom i 1988 på Nyt Nordisk Forlag. I 1989 var der i den anledning bud efter hende på en urudstilling i Ringsted.
Foto Henrik Vensild.

"Anne Cathrine Buddes mønsterbog" i 1988 på samme forlag. Anne Cathrine Budde var en dansk adelsdame og Bodil Tornehave gengav hendes håndtegnede mønstre fra 1644 sammen med et studie i disse mønstres anvendelse ud fra bevaret materiale. Tekstilkunstneren og tegneren Jana Novak havde været medarbejder på de to første bøger fra Notabene; en tredje publikation med titlen "Fuglefletskniplinger", blev til i et samarbejde mellem Bodil Tornehave og Jana Novak. Bodil var nu tilbage i sit udgangspunkt, frihåndskniplingerne, i denne publikation med Jana Novaks mønstre i fugleflets-trendfletning fra Hedeboegnen og Bodils tekst.

Tekstilinteressen i 1980erne var ikke begrænset til Danmark; mange havde lagt mærke til Bodil Tornehaves arbejder og i 1990 skrev hun om "De estlandssvenske kniplinger" i "Svenska landsmål och svenskt folkliv". Det var ikke alene et studie i et interessant tekstilområde, men også et spændende signal om nye tider i Europa, med "Murens Fald" i 1989 og dermed bl.a. fokus på kulturen i det baltiske område.

Efterskrift

Bror og søster, Jens Erik Eimose og Bodil Tornehave døde med kun tre måneders mellemrum i 1993. Bodil havde endnu meget at bidrage med, mange undersøgelser og studier, som ikke var fuldendt. Bornholms Museum fik lov til at overtage alle hendes efterladte optegnelser. Et hjertebarn, en meget stor samling af tekstilredskaber fra det meste af Europa, ønskede hun at afhænde til et museum, men det lykkedes ikke. Bornholms Museum lånte samlingen af hendes efterkommere i 1997 og viste den i det, som blev en mindeudstilling for Bodil Tornehave. Men arven efter hende er betydelig, og der vil ganske sikkert med årene udkomme mere posthumt "fra hendes hånd".

Bibliografi - Bodil Tornehave

- Danske almuekniplinger. *Budstikken*, 1959, s. 121-142, ill.
- Leonora Christinas "Knippelstocke": lidt om knytning og knipling, *Budstikken* 1961, s. 105-24, ill.
- Knyttede beklædningsgenstande. Brugen af ordene knytte, strikke, binde og lænke, *Budstikken*, 1964, s. 99-133, ill.
- Regnskabsmetoden i Berthe Marie Alexandersens ugebog, *Sønderjyske årbøger*, 1966, s.80-85, ill.
- Fajancefabrikken i Storegade. *Bornholmske Samlinger*, 1976, s. 9-83, ill.
- Teglproduktionen på Bornholm og Keramikere, lertøj, fajance, terracotta og stentøj, *Rønne købstad 650 år,* 1977, s. 107-124, 212-225, ill.
- Fra købmandsgård til bladhus. En historisk redegørelse over den nuværende bladbygning, som rummer Bornholmerens ekspedition, redaktion og trykkeri. *Bornholmeren*, tillæg i anledning af 75 års jubilæum 2. april 1977.
- Bornholmske pottemagere, *Bornholmske Samlinger*, 1978, s 59-197, ill.
- Da bornholmeruret blev til. *Bornholmske Samlinger*, 1979, s. 65-80, ill.
- De bornholmske fajance- og terracottafabrikker, *Bornholmske Samlinger*, 1980, s. 43-132, ill.
- *Fra sise til moms: træk af det bornholmske toldvæsens historie*, tegning af Margit Stenbæk 1981, 40 s., ill. Udgivet som nytårs-publikation i anledning af toldvæsenets 350 års jubilæum den 12. januar 1982.
- Lybækkerlængen, *Fra Bornholms Museum*, 1982, s. 39-46, ill.
- *Bornholmske urmagere*, 1983. 175 s., ill. Forlag: Bornholms historiske Samfund.
- Bornholmske kvinders husflid, *Bornholmske Samlinger*, 1985, s. 49-112, ill.
- Pastor Monrads Bornholms-beskrivelse. *Fra Bornholms Museum*, 1984/85, s. 177-180, ill.
- *Danske frihåndskniplinger*, 1987. 120 s. , ill. Forlag: Notabene.
- *Anne Cathrine Buddes mønsterbog*, 1988. 106 s., ill. Forlag: Notabene
- *Bornholmeruret*, 1988, 175 s., ill. Forlag: Nyt Nordisk Forlag.
- Guldsmede på Bornholm, *Fra Bornholms Museum*, 1987/1988, s. 73-104, ill.
- *Fuglefletskniplinger*, Bodil Tornehave og Jana Novak, 1989. 1 mappe, ill. Forlag: Notabene.
- De estlandssvenske kniplinger, Særtryk af: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, 1990, s. 8-44, ill.
- Den bornholmske familie Rosman, *Bornholmske Samlinger*, 1992, s. 163-168, ill.
- *Gammelt bornholmsk lertøj*, tekst: Bodil Tornehave, redaktion: Ann Vibeke Knudsen, billedtekster: Lars Serena, fotos: Lars Serena, 2001. 128 s., ill. Forlag: Bornholms Museum

Civilingeniør Jørn Klindt 1921-2005

Af H.V. Jørgensen

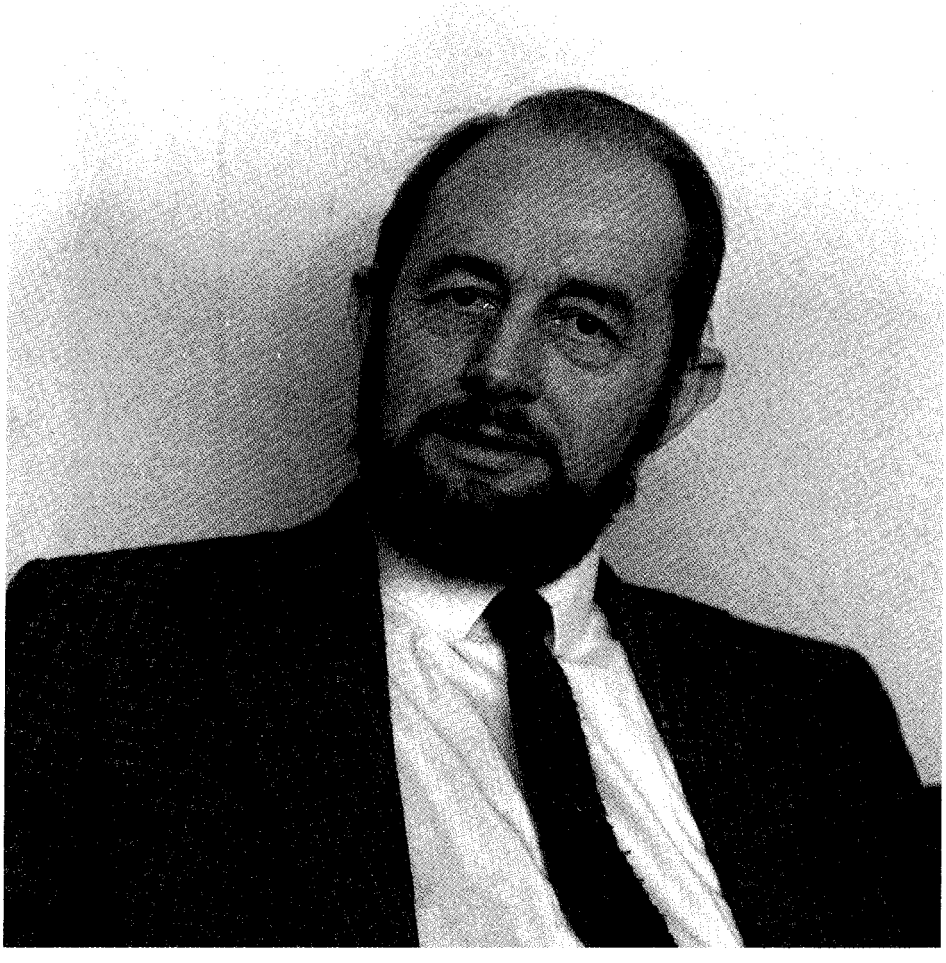

Civilingeniør Jørn Klindt (tidligere Klindt-Jensen).

Jørn Klindt var født og opvokset i Neksø som søn af den legendariske forstander for Neksø kommunale Borger- og Realskole, Alfred Jensen, der var højt respekteret for sin leder- og lærergerning. Hans engagement i historie, naturhistorie og folkeliv især vedrørende Neksø med omegn vurderes meget højt. Skønt forstander Alfred Jensen var født i Jylland, og begge hans forældre var ikke-bornholmere, formåede han at tilegne sig et så indgående kendskab til det bornholmske sprogs såvel grammatik som syntaks, at han kunne skrive fremragende digte på et gedigent bornholmsk. Mange af de strenge, faderen spillede på, var gået i arv til sønnerne Jørn og Ole.

Jørn Klindt (oprindeligt Klindt-Jensen) tog realeksamen i Neksø og derefter studentereksamen fra Rønne Statsskole, hvorefter han læste til civilingeniør i København. Efter at have fuldført studiet "ovre" vendte han tilbage til Bornholm og skabte sig sit eget rådgivende ingeniørfirma, som gennem årene fik gode kontakter til et antal af de bornholmske såvel by- som landkommuner eller sognekommuner, der var ved at fatte nyt mod efter Anden Verdenskrig.

Her erhvervede Jørn Klindt sig en ø-omfattende indsigt, der kom ham til gode især som formand for Foreningen Bornholm i årene 1961 til 1972. At han i sit firma havde moderne kontormateriel, kom såvel Bornholms historiske Samfund som Foreningen Bornholm til gode i de mange år, hvor han beklædte formandsposterne i de to bornholmske foreninger.

Næstformand og sekretær i Bornholms historiske Samfund

Første sted, hvor vi læser om Jørn Klindts engagement i de to foreninger, er i et mødereferat fra en generalforsamling i "Bornholmsk Samfund" den 2. september 1950 på Bornholms Museum.

Formanden, lektor Th. Lind (1885-1967), der på grund af svigtende helbred havde måttet bede om førtidspension fra Rønne Statsskole i 1947, var tilsyneladende kommet så godt til kræfter, at han nu søgte at puste nyt liv i foreningen ved at indkalde til ovennævnte generalforsamling, hvor han gav en oversigt over foreningens hidtidige virksomhed.

Der blev valgt en bestyrelse på syv medlemmer, og ved den efterfølgende konstituering blev lektor Th. Lind formand, civilingeniør Jørn Klindt næstformand og sekretær og statsskovfoged V. Seier kasserer. Ved denne generalforsamling vedtog man, at foreningens fremtidige navn skulle være "Bornholms historiske Samfund".

Ved overtagelsen af denne vigtige post i bestyrelsen var Jørn Klindt endnu ikke fyldt 30 år og havde kræfter og visioner til også at tage sig af dette foreningsarbejde. Her skal nævnes et par eksempler.

Forud for selve generalforsamlingen den 21. august 1954 på Rønne Vandrerhjem gennemførte Jørn Klindt en fremvisning og gennemgang af Kastelstårnet ude på Galløkken. Kommandanten på Bornholm, oberst C.P. Thomsen, havde været meget imødekommende og lod det for civilbefolkningen ellers lukkede tårn med depotrum åbne for foreningens medlemmer. Det må her erindres, at Jørn Klindt et par år tidligere havde skrevet og udgivet den in-

teressante beretning om "Barokken i Rønne Fæstning".

Ved generalforsamlingen den 20. august 1955 i Nylars Samlingshus, hvor formanden, lektor Th. Lind, gav et rids af "Bornholms Samfunds" opstart den 29. maj 1905 ved et møde i Toldkammeret i Rønne, kom Jørn Klindt under selve mødet med et epokegørende forslag om, at Bornholms historiske Samfund i anledning af foreningens 50-års jubilæum skulle stifte en ærespris med betegnelsen "Bornholms historiske Samfunds Ærespris". Ifølge forslaget skulle prisen tildeles for: historisk virksomhed vedrørende Bornholm, bevarelse af det bornholmske landskab og bevarelse af den bornholmske arkitektur, herunder skabelse af nye bygninger, der føjer sig ind i den gamle arkitektur eller i landskabet.

Forslaget blev vel modtaget og også vedtaget, men med den tilføjelse, at der også burde indstiftes en ærespris for bevarelse af kendskabet til den bornholmske dialekt. At Jørn Klindt havde overset dette med dialekten, kan virke lidt overraskende, idet hans far havde udgivet flere højt estimerede digtsamlinger med velformede bornholmske digte, men sønnen, Jørn, havde ikke lært at tale bornholmsk og var vel på Rønne Statsskole blevet revet med af den bølge, der talte "fint" for at blive betragtet som kulturelle.

Formand for Bornholms historiske Samfund

Ved generalforsamlingen den 22. august 1959 på Hotel Siemsens Gård meddelte lektor Th. Lind, at han ønskede at trække sig tilbage fra formandsposten, men han ville gerne forblive i bestyrelsen og forsætte som redaktør af Bornholmske Samlinger. Han meddelte endvidere, at bestyrelsen havde udpeget civilingeniør Jørn Klindt som ny formand, hvilket blev godkendt af generalforsamlingen.

I sin formandstid, efter lektor Lind, fra august 1959, viede Jørn Klindt tid og kræfter på at leve op til formålsparagraffens påbud om at "foreningen udsender et årsskrift med afhandlinger om bornholmske forhold, eller undtagelsesvis selvstændige værker om Bornholm". Han havde den glæde, at det lykkedes redaktøren at få udsendt et årsskrift inden for tidsrammen så godt som hvert år. Hertil kom så et ikke helt lille antal selvstændige værker, hvoraf kan nævnes:

Overlærer A.E. Kofoeds tobindsværk om Fæstningen Christiansø, lektor Jørgen Barfods digre værk om frihedsbevægelsen på Bornholm under Anden Verdenskrig, måske bedre kendt under betegnelsen "Et Centrum i Periferien", fhv. bankbestyrer Emil Kofoeds to nyttige og meget pertentlige registerbind over I. Række af Bornholmske Samlinger, amtmand Urnes værk om agerdyrkningen på Bornholm, lektor Arne Larsens Bornholms Flora og pastor Prahls "Agerdyrkningens Catekismus". Her kan passende tilføjes, at Jørn Klindt, ligesom sin far, interesserede sig meget for Neksø bys og nærmeste omegns historie. Han arbejdede i flere år på at få skrevet denne historie, hvoraf første bind blev udsendt af Bornholms historiske Samfund i 1970. Historien blev aldrig færdigskrevet. Måske manglede han tid, idet han i årene 1961-72 var formand for både Bornholms historiske Samfund og for Foreningen Bornholm. Begge foreninger krævede stor opmærksomhed, og visse iagttagelser ty-

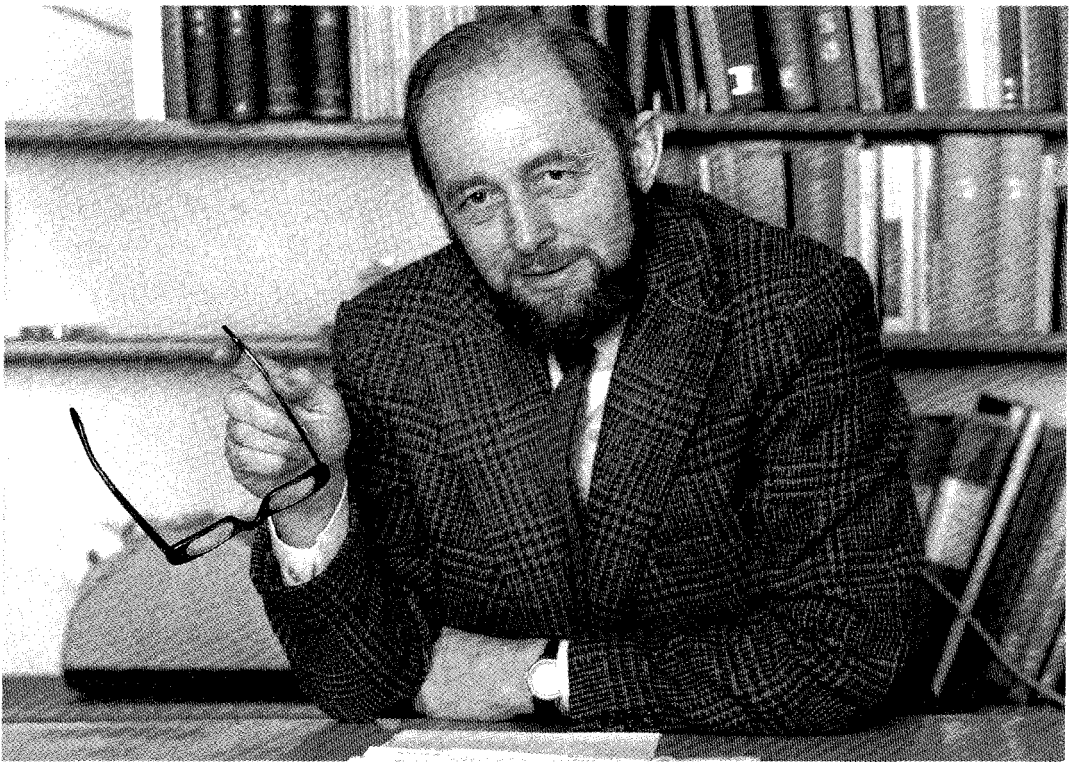

der på, at hans kræfter begyndte at aftage i første halvdel af 1970'erne.

En af Jørn Klindts nære venner fra Neksø mente at vide, at der fra faghistorisk side havde lydt lidt nedsættende bemærkninger om hans Neksø-historie, og så mistede han tilsyneladende lysten og energien til at arbejde videre med den sag.

I den første halve snes år af sin formandstid påtog Jørn Klindt sig spontant en række opgaver, der krævede indsigt og forberedelse. Han ledede således en ekskursion til Hasle Kirke, hvor han berettede om den gamle, interessante fløjaltertavle og andet kirkeinventar, ligesom han et senere år ledede en ekskursion til Ruts Kirke og fortalte om denne samt om det ejendommelige orgel, der var bygget af postbud Janus Lind fra Hasle. Det kan også nævnes, at Klindt ved generalforsamlingen i august 1971 holdt foredrag om "Befæstningen af Rønne 1688/89", hvorefter han og H.V. Jørgensen viste Kastelstårnet frem.

I Jørn Klindts formandstid blev også "sommerekskursionerne" institutionerede. Ved flere generalforsamlinger havde H.V. Jørgensen bedt om ordet og foreslået, at foreningen skulle arrangere foredrag, museumsbesøg og ekskursioner. Da han i 1971 blev valgt ind i bestyrelsen, forelagde han den idé for formanden, at foreningen skulle forsøge at arrangere ekskursioner for de "udvandrede" bornholmere, der var hjemme på sommerferie. Klindt fandt idéen god og gav H.V. Jørgensen meget frie tøjler. Lørdag d. 29. juli 1972 kunne H.V. Jørgensen på P-pladsen ved Gamleborg i Paradisbakkerne byde velkommen til et

halvt hundrede deltagere i foreningens første sommerekskursion. Under amatørarkæologen Otto Rohmanns kyndige ledelse besås først Gamleborg og derefter besøgtes Hjortebakkerne i Bodilsker.

På generalforsamlingen d. 8. september 1973 på Christianshøj kunne Klindt med glæde meddele, at daværende adjunkt Ebbe Gert Rasmussens gedigne værk "Kilder til begivenhederne på Bornholm under Sveriges besiddelse af øen 1658" var udkommet som bind 6 i II. Række. 173 sider. I sit forord skriver Ebbe Gert Rasmussen, at dette værk er den formelle afslutning på hans studier over emnet, hvorom Bornholmske Samlinger i II. Række, bind 3 i 1967 bragte hans analyse af begivenhederne på Bornholm. 192 sider. Disse to værker tæller højt i faghistorisk regi, men som Jørn Klindt udtrykte det - "ville det nok være lidt tungt for de fleste". Fra samme forfatters hånd fulgte mere om samme emne i 1982.

Fra midten af 1970'erne markerede Jørn Klindt sig mindre i bestyrelsesarbejdet og overlod meget - eksempelvis planlægningen, koordineringen og gennemførelsen af sommerekskursionerne - til næstformanden og sekretæren, major H.V. Jørgensen. Det skal fremhæves, at bogholder Olaf Hansen, der kendte Jørn Klindt fra drengeårene i Neksø, og redaktørerne, lektor C.H. Kibsgaard efterfulgt af lektor Ebbe Gert Rasmussen, arbejdede effektivt og loyalt med foreningens opgaver.

Ved de årlige konstitueringer begyndte Jørn Klindt at ymte noget om, at der måske snart burde findes nye kræfter frem, men videre kom det ikke, skønt man kunne mærke, at hans kræfter og engagement var svindende.

Generalforsamlingen den 27. august 1977 i jagtstuen ved skovfogedboligen Koldekildehus i Almindingen blev den sidste under Jørn Klindts ledelse og formandskab. Det var kun de allernærmeste, der kom under vejr med, at han simpelthen havde glemt at lave dagsorden og årsberetning. Da man nogle måneder senere ved et bestyrelsesmøde i 1978 skulle konstituere bestyrelsen, og Jørn Klindt nævnede muligheden for en fornyelse, blev bogholder Olaf Hansen foreslået og valgt. H.V. Jørgensen fortsatte som næstformand og sekretær. Skønt Jørn Klindt blev genvalgt til bestyrelsen flere gange, så man ham ikke til foreningens forskellige og ret hyppige arrangementer, såsom foredragsaftner og sommerekskursioner.

Bornholmerprisen

Til generalforsamlingen den 9. september 1989 på Vandrerhjemmet i Rønne blev Jørn Klindt direkte inviteret af den daværende formand, Olaf Hansen. Under næstsidste punkt på dagsordenen bad Olaf Hansen selv om ordet og udtalte:

"Kære Jørn,
Du kom i bestyrelsen den 2. september 1950 og sad i denne til sidste års generalforsamling den 3. september 1988. Altså i 38 år + en dag! I denne periode var du formand for foreningen i 19 år, nemlig fra 1959 til 1978. Og i din tid i bestyrelsen og som formand, er der sket mange ting. Jeg kan i flæng nævne: At der blev indført et årligt kontingent, og at årbogen Bornholmske Samlinger levede op til sit navn og blev en årbog. Vi fik en årlig sommerekskursion og i vinterhalvåret bliver afholdt foredrag. Ved foreningens 50-års ju-

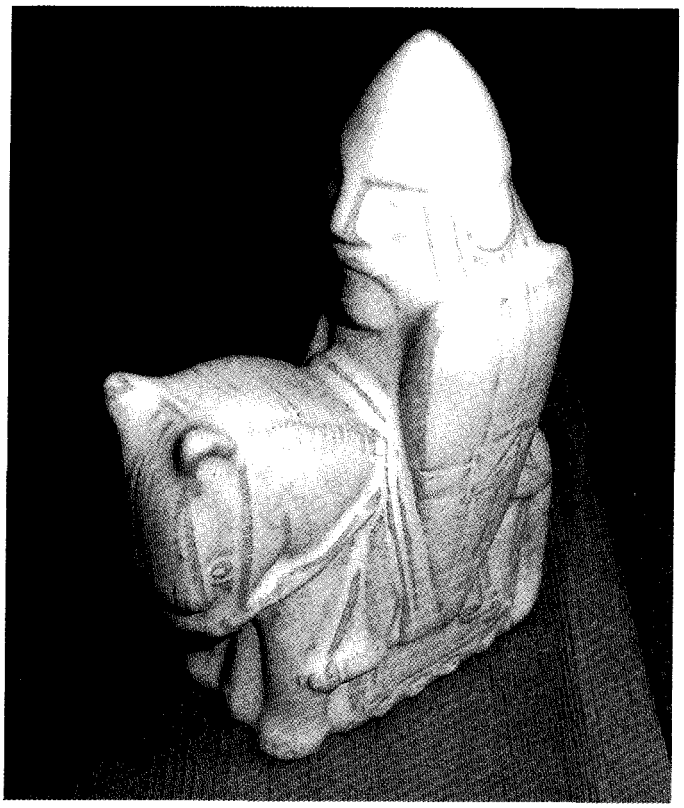

Den flotte vikingeskakbrik, der stadig tildeles modtagere af Bornholmerprisen.

bilæum i 1955 blev oprettet Bornholmerprisen. Du har tilmed været redaktør for Samlingerne i nogle år, ligesom du var en stor støtte for lektor Lind i dennes sidste tid som redaktør. Og til Samlingerne har du også givet enkelt bidrag, det første kom i 1955. Og så har du jo også skrevet mange andre ting. Jeg kan blot nævne: "Barokken i Rønne Fæstning", "På sporet af de første Kofod'er" og "Disse Danske". Der har været bidrag i "Jul på Bornholm" o.m.a.

Bornholms historiske Samfund vil i dag sige dig tak for de mange år, som du på forskellig vis har arbejdet i og for foreningen.

Og på foreningens vegne giver jeg dig denne symbolske figur, som er Bornholmerprisen."

Her må det huskes, at det var Jørn Klindt, der på generalforsamlingen den 20. august 1955 i Nylars spontant foreslog, at Bornholms historiske Samfund i anledning af 50-års jubilæet skulle indstifte en ærespris med betegnelsen "Bornholms historiske Samfunds Ærespris".

Efter 34 års forløb modtog han den selv. Selve "Bornholmerprisen", som den nu kaldes, er en keramikfigur, der viser en viking til hest. Originalen er en vikingetidig skakbrik fundet ved udgravninger ved Lerwick på Shetlandsøerne.

Keramikfiguren er fremstillet af Erik Hjorth og skænket af Hjorths Keramik i Krystalgade i Rønne.

Litteratur om Bornholm

Indgået i Bornholms Centralbibliotek 2005-2006

Af Niels Foght Hansen

Redaktionen afsluttet 1. oktober 2006

Værker af blandet indhold

08.05

Bornholm 2005 i billeder / udgivet af Bornholms Tidendes Forlag. 2005 (40. årgang) 64 sider, ill.

08.05

Bornholmske Samlinger / udgivet af Bornholms Historiske Samfund. 3. række. Bind 19. 148 sider, ill. Indhold: Timan Kofoed: Tiden som selvstændig landmand. Anders Teglgaard Kjær: De Gamles Hjem i Rønne - en undersøgelse af den politiske baggrund for opførelsen. Jakob Seerup: På togt med Hvide Ørn til Christiansø. Frank Nielsen: Syv år for Vang Brugsforening - eller hvordan Holger Colberg blev hotelejer. Niels Foght Hansen: Litteratur om Bornholm indgået i Bornholms Centralbibliotek 2004-2005. Ann Vibeke Knudsen: Bornholms Historiske Samfund 2004-2005, formandsberetning.

08.05

Jul på Bornholm : Kulturhistorisk Årsskrift: 2005 / redigeret af Jens Sørensen / udgivet af Bornholms Tidendes Forlag. 2005(73. årgang). 76 sider, ill. Indhold: Lars Kærulf Møller: En nymodens raffineret farvekomponist på Bornholm. Jane Løvschall Dolmer: Bornholm og Christiansø foreviget i moderne optik. Olaf Rudes og Karl Isaksons motivverden på øerne. Jørgen Butzbach: Naturhistorikeren der tænkte stort. Lektor Poul Nørgaard til minde. Jens E. Christiansen: "Hellere levende kujon end død helt". Da bornholmere hjalp en af værnemagtens soldater. Egon Sørensen: "Frimærkeklubben". En beretning fra besættelsestiden. Mogens Lau: Sculptura anadyomene. Billedkunstneren Aage Schad i Gudhjem og udenlands. Peter Tiemroth: "Danmark for Folket" blev skrevet i Salene. Arbejderdigteren Oskar Hansen på Bornholm. H.V. Jørgensen: Mindesmærket på Malkværnsskansen.Henrik Vensild: Et par gamle "vægterhatte" på Bornholms Museum. Mogens Dam: William Dam i Rønne. Bornholms ældste boghandel. Terje Nordberg: Afhanerpelse og halvstuderede røvere - blade fra Østerlars Friskoles historiebog. Folk vi huske / Jens Sørensen. Et udvalg af bornholmsk litteratur 2004/2005 / Jens Sørensen.

08.06

Bornholms Museum. Bornholms Kunstmuseum: 2004-2005 / udgivet af Bornholms Museumsforening. 2006. 128 sider, ill. Indhold: Lars Serena: Kent Jensen in memoriam. Ann Vibeke Knudsen: Nyt fra Bornholms Museum 2004-2005. Finn Ole Sonne Nielsen: Bornholms Museums antikvariske arbejde 2004-2005. Mogens Lau: Herbert von Garvens breve til Eli Rasmussen. Jacob Bilsted: Bag om museumsudstillingen "Konsulen fra Sydney". Niels Bach: Laks og rejer, et par strejflys på historien om det bornholmske fjernfiskeri. Mogens Jensen: Erfaringer med helleristningerne.

Samfundsforhold

30

Working paper\ Centre for Regional and Tourism Research\The White Sea extension No. 25 : possible tourism connections between the Bothnian Arc Region and Russian Karelia / by Per Åke Nilsson Center for Regional- og Turismeforskning, 2005. 46 sider, ill

30

Working paper\ Centre for Regional and Tourism Research\Destination Danmark på nettet Nr. 26 : online booking af danske feriehuse, hoteller og andre overnatningstjenester 2004-2005 / af Carl Henrik Marcussen. Center for Regional- og Turismeforskning, 2005. 61 sider, ill.

08.3319

Bornholm i kultur- og oplevelsesøkonomien Kultur & Kommunikation, 2006. 58 sider, ill. En rapport om Bornholms muligheder for at skabe vækst med udgangspunkt i kultur- og oplevelsesøkonomi

08.3319

Bornholms kreative potentiale : udvikling af bosætning og nyetablering på Bornholm. Kultur & Kommunikation, 2006. 38 sider, ill. Projektforslag udarbejdet af Kultur og Kommunikation for Bornholms Kommune

08.3319
Bornholms kulturinstitutioner og attraktioner : i kultur- & Oplevelsesøkonomien.
København : Kultur & Kommunikation, 2006. 30 sider, ill.
Projektforslag udarbejdet af Kultur og Kommunikation for Bornholms Kommune

08.3319
Bornholmske designsmede : Et vækst- og innovationsprojekt for den Bornhomske Smede- og Maskinbranche
Kultur & Kommunikation, 2006. 30 sider, ill. Projektforslag udarbejdet af Kultur og Kommunikation for Bornholms Kommune

08.3319
Feldthus Andersen, Lene
Bornholm i oplevelsesøkonomien - hvad er fakta?
Center for Regional- og Turismeforskning, 2006. 37 sider, ill.

08.3319
Innovative møder : udvikling af erhvervsturismen på Bornholm
København : Kultur & Kommunikation, 2006. 22 sider, ill. Projektforslag udarbejdet af Kultur og Kommunikation for Bornholms Kommune

08.362
Christoffersen, Henrik
Kommunesammenlægning - Professionalisering af politik og administration :
en undersøgelse i Bornholms Regionskommune / af Henrik Christoffersen, Kurt Klaudi Klausen, Svend Lundtorp. AKF, 2005. 122 sider.

36.2 Bornholm
Ganderup Nielsen, Lisbeth
Medarbejderinddragelsen og kommunikationsstrategien i kommunesammenlægning
:dokumentation og analyse af erfaringerne fra Bornholm / Lisbeth Ganderup Nielsen ; redaktør: Sten Svensson ; illustrationer: Frantz Dupuis Fokus, 2005. 215 sider, ill.

TV

08.37846
TV2/Bornholm : Public Service redegørelse 2005 ; Redaktør: Jan Jørgensen
TV2/Bornholm, 2006. 15 sider, ill.

Skoler

08.37414
Bornholms Højskole: Årsskrift 2005 / redigeret af Karsten Thorborg. Tidendes tryk. 72 sider, ill.

08.37.5
Bornholms Gymnasium : Årsskrift 2006 / redigeret af Hans Fæster. Hakon Holm ApS. 80 sider, ill.

08.375
Davidskolens årsskrift 2006. 19 sider, ill.

Forsikring

08.381
Bøggild, Hansaage
Bornholms Brand : 150 år. Jubilæum 1855-2005
Bornholms Brand, 2005. 172 sider, ill.

Topografi og turisme

08.4
Bornholm : Aktuelle informationen, historische und kulturwissenschaftliche Essays. Erlangen : filos, 2006. 269 sider, ill.

08.4
Leben auf Bornholm : Gespräche mit einheimischen und zugezogenen Erlangen : filos, 2006. 92 sider, ill. Jon Madsen, Leiter der Zentalbibliothek in Rønne. Kristian Goertz, Deutscher Honorarkunsul af Bornholm. Bente und Ole Madsen, Inhaber der Pension Langebjerg i Sandvig. Birgitte und Hans Krähmer, Hofbesitzer, Übersetzer, Stadt- und Inselführer. Sebastian Frost, Goldschmied in Listed. Hans-Joachim Frost und Ingrid Eisenhauer, Wirtsleute von Hummerhytten in Listed

08.408
Tempelridderne på Bornholm : Udvikling af oplevelsesturisme på Bornholm
Kultur & Kommunikation, 2006. 22 sider, ill.
Projektforslag udarbejdet af Kultur og Kommunikation for Bornholms Kommune

46.4 Bornholm
Turen går til Bornholm / af Søren Lauridsen og Kaj Halberg ; kort: Ulla Britze ; fotos: Søren Lauridsen og Kaj Halberg
4. udgave. Politiken, 2006. 132 sider, ill.

Naturen

08.5026
Natur på Bornholm / redigeret af Morten Top-Jensen. NaturBornholms Forlag 2006. (4. årgang). 64 sider, ill.

50.264 Bornholm
Hansen, Finn
NaturBornholm / tekst: Finn Hansen ; illustrationer: Jane Hamilton. Natur Bonholm, 2006. 64 sider, ill.
Guide til NaturBornholm og nærliggende lokaliteter, Klintebakken, Læsåen og Risebækken
Tidligere: 1. udgave. 2001

Mad

08.6417
Høst, Ulla
Skaldyr & skidtfisk.
Bornholms Tidendes forlag, 2005. 72 sider, ill.

Arkitektur

08.718
Laske, Friedrich
Die rundkirchen auf Bornholm. Erlang : filos, 2006. 109 sider, ill.
Faksimile der Orginalausgabe von 1902

Kommuneplanlægning

08.7195
Forslag til Regionkommuneplan 2005 : 1: Regional udvikling 2: Offentlig service 3: Regional fysisk plan
Bornholms Regionkommune, 2005. 148 sider + 7 kort, ill.

08.7195
Forslag til Regionkommuneplan 2005 : 4: Bybeskrivelse og byudvikling
Bornholms Regionkommune, 2005. 160 sider, ill.

08.7195
Forslag til Regionkommuneplan 2005 : 5: Rammer for lokalplanlægning
Bornholms Regionkommune, 2005. 37 sider, ill.

08.7195
Kalby Vindmølleprojekt : VVM-redegørelse, 2005. 38 sider, ill.

08.7195
Lokalplan 004 : Muleby
Bornholms Regionskommune, 2006. 12 sider, ill.

08.7195
Lokalplan 010 : Biogasanlæg ved Tvillingegård
Bornholms Regionskommune, 2005. 9 sider + 2 bilag, ill.

08.7195
Lokalplan 020 : for boligområde ved Pingels Allé og Stengade, Rønne
Bornholms Regionskommune, 2006. 10 sider, ill.

08.7195
Regionplantillæg nr. 7 for de bornholmske havne
Bornholms Regionskommune, 2005.53 sider, ill.

08.7195
Sandemandsgård Vindmølleprojekt : VVM-redegørelse, 2005. 38 sider, ill.

Kunst

72 Anderberg, Astrid

Astrid Anderberg : keramik gennem 50 år / indledende tekst ...: Peter Tiemroth ; svensk oversættelse: Hedda Kainz. Bornholms Kunstmuseum : Galleri Kaffeslottet, 2005. 104 sider, ill.
Præsentation af den svenske keramiker Astrid Anderberg's (f. 1927) værker, som siden 1972 har haft bopæl på Bornholm

72 Nyborg, Anders

Nyborg, Anders. Galleri Svaneke, 2005. 63 sider, ill.
Præsentation af kunstneren Anders Nyborg (f. 1934) og hans værker

73.6

Med vinden drager frø : mens rødder stikker dybt / billedhugger Jun-Ichi Inoue / fotograf Janne Klerk / tekst: Jane Løvschall Dolmer. Bornholms Kunstmuseum, 2005. 71 sider, ill. Værker af billedhuggeren Jun-Ichi Inoue (f. 1948) og fotografen Janne Klerk (f. 1953) fra deres fælles udstilling.

74.6

Sommerskær : Christiansø og kunstnerne. Lyngby : Sophienholm. Kerteminde : Johannes Larsen Museet, 2006. 175 sider, ill.
Topografisk, essayistisk, lyrisk, malerisk og kunsthistorisk beskrivelse af Christiansø.
Indhold: Lars Abrahamsen: Øen. Hannes Stephensen: Østersøens beskytterinde : Christiansøs historie. Lulu Salto Stephensen: Nordens Capri : Christiansøs haver og flora. Peter Lyngs: På klippegrund : Christiansøs dyreliv. Henrik Vensild: Fra søsiden : fra topografisk gengivelse til kunstnerisk motiv, ca. 1750-1900. Tage Voss: Øens univers : Fra "Status på skæret" 1954. Hansaage Bøggild: Här är mycket vackert : kunstnere på Christiansø 1900-1940. Axel Salto: Malerøen. Erland Porsmose: Civita Christiansø : en kunstnerkoloni i Østersøen. Per Daugbjerg: Matildas beskytter : marinemaleren Oscar Hullgren. Jens Henrik Sandberg: Farveglæde : Isakson og Høst på Christiansø. Mogens Lau: Tryde - og alle de andre : kunstnere på Christiansø efter 1940. Knud Sønderby: Forår på Christiansø : fra "Danmarkskortet" 1964. Hans Reusch: De halve abers paradis : Christiansø i digt og musik

Kunsthåndværk

09.7623

Henriksen, Leif
BOFA-keramik : 1953 - 1963. Rønne, 2005. 23 sider, ill.

76.23

L. Hjorth - keramik gennem 150 år / Hansaage Bøggild. Bornholm Museum, 2006. 224 sider, ill.
Om Lauritz Hjorths keramikfabrik på Bornholm med en gennemgang af fabrikkens historie, keramiske produktion og portrætter af de tre generationer.
Indhold: Ann Vibeke Knudsen: Lauritz Hjorth : værksted i 1859, keramikfabrik i Krystalgade siden 1862 : pynte- og brugsting : græske inspirationer : Thorvaldsen sat ned i format : Nordens fortid. Lars Serena: Stiltrængsel og sort jugend : omkring Hans Hjorth, stentøjet for dets egen skyld. Storproduktion af det gråbrune stentøj uden glasur : omkring Thora Hjorth. Tilbage til værkstedet : omkring Marie Hjorth og Ulla Hjorth. Om mærkninger og keramikere. Henrik Vensild: Apotekskrukkerne - et specia-le. Hansaage Bøggild: Gennem krig og flugt til keramikken : Gertrud Kudielka. Marie Hjorth: Fabrikken midt i 1900-tallet, produktionen og kunsthåndværket : omkring Peter Hjorth og Erik Hjorth. Hjorths Fabrik - bygninger og museum / af Ann Vibeke Knudsen, Niels-Holger Larsen og Henrik Vensild

Historie

91.157 Bornholm

Fortidsminder på Bornholm
3. reviderede oplag i.e. ny udgave / tekst ...: Finn Ole Nielsen og Gerda Kofod. Bornholms Regionskommune, Natur & Miljø, 2006. 112 sider, ill
Tidligere: 2. reviderede oplag. Kbh. : Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen: Rønne : Bornholms Amt, Teknisk Forvaltning, 1994. 96 sider

91.69
Haagensen, Erling
Tempelherrernes skat : et studie. 2. udgave. Bogan, 2006. 216 sider, ill. 2. udgave
Indhold: Arven ; Tempelherrerne ; Bernard af Clairvaux ; Eskil ; Den Baltiske Mission ; Tempelherrernes skat ; Konklusion ; Den geometriske nøgle ; Gralen blev båret af tre borde

96.71
Hornemann, Jacob
Bornholm mellem Øst og Vest: En udenrigspolitisk dokumentation op til og under de sovjetiske befrielsestroppers ophold på Bornholm 1945-1946 og under den kolde krig / udgivet med indledning og noter af Jacob Hornemann. Bornholms Tidendes Forlag, 2006. 874 sider

Personalhistorie

99.4 Filholm, Bjarni Åkesson
Filholm, Bjarni Åkesson
Tresserglimt fra Solskinsøen. Nautilus, 2006. 80 sider, ill.

99.4 Høst, Oluf
Med venlig hilsen - kunstnere skriver breve / udgivet af Jens Henrik Sandberg ; fotografi Ole Tage Hartmann. Oluf Høst Museet, 2006. 63 sider, ill.
Gengivelser af en række illustrerede breve skrevet af maleren Oluf Høst (1884-1966) i sine sidste år til familien og andre kunstnere bl.a. Sven Havsteen-Mikkelsen

99.4 Høst, Oluf
Norresân - Oluf Høsts hus og have i Gudhjem / tekst: Jens Henrik Sandberg / fotografier af Janne Klerk. Oluf Høst Museet, 2006. 119 sider, ill.
Fotografier fra Oluf Høst hus og have kaldet "Norresân" i Gudhjem som han boede i fra 1929 til sin død i 1966 og som siden er blevet indrettet til museum

08.99 Nielsen, Einer Emil
Nielsen, Einer Emil
Shanghai-sømændene 1940-1945 : Danmarks glemte søfolk
Emilios, 2005. 218 sider, ill.

08.998
Bloch-Kelsen, Jytte
Stamtavle over Slægten Espersen og Lind : Supplement, 2005.
5 blade + 1 tavle

Romaner og digte

Brandt, Steffen
25 vandringer i Høsts fodspor / Jo Dam Kærgaard: foto / & Steffen Brandt: tekster ; forord: Jens Henrik Sandberg
Oluf Høst Museet, 2005. 44 sider, ill.
25 lyriske prosastykker hvor Steffen Brandt gengiver sine indtryk fra ture rundt i Gudhjem ad samme spor som maleren Oluf Høst. Illustreret med Jo Dam Kjærgaards meget personlige fotografier af omgivelserne

Harild, Kirsten Sonne
Kampen om øen. Gyldendal, 2005. 185 sider.
Frederik er kommet til Bornholm, hvor Emmy og hendes mor bor midlertidigt. Her er den onde underjordiske Fanken på spil igen og de to børn, der er udset af en gammel spådom til at redde øen, udfordres nu af såvel gode som onde kræfter.
3. del af Den hemmelige by.

Mailand, Hanne
Dun til søsters dyne / Tegninger og tekst af Hanne Mailand.
Bornholms Tidende, 2005. 29 sider, ill.

Bornholms historiske Samfund 2005-2006

GENERALFORSAMLING lørdag 26. august 2006 kl. 14 på Hammershus

Af Ann Vibeke Knudsen

Formandsberetning

Siden vi mødtes her til sidste generalforsamling, har vi mistet et mangeårigt og meget kært medlem af vores bestyrelse. Tidligere overbibliotekar H.C. Larsen døde 6. november 2005. Han blev 78 år. Han kom ind i BHS' bestyrelse ved generalforsamlingen 2. september 1978 - og deltog i bestyrelsens arbejde indtil 4. september 1999. Altså i 21 år.

Han var foreningens kontakt først og fremmest til Lokalhistorisk Arkiv, som han var initiativtageren til. Men derudover selvfølgelig til det bibliotek, han var chef for - og til Folkeuniversitetet, med hvis mellemkomst mange af vore foredragsarrangementer blev og fortsat bliver finansieret. Vi er mange, der nød samværet med H.C. Larsen, hans store vid, dejlige stille humor og meget behagelige væsen. Samarbejdet med ham om samlingerne i Lokalhistorisk Arkiv var upåklageligt. Han er savnet; vi er ham dybt taknemmelige for hans interesse for den bornholmske historie og ikke mindst for hans meget, meget store arbejde med det lokalhistoriske arkiv.

Jeg vil bede forsamlingen rejse sig op og mindes H.C. Larsen ved en kort stilhed.

Lørdag 27. august 2005 afholdt vi den årlige generalforsamling på Bornholms Højskole. 28 deltagere - incl. bestyrelsesmedlemmer - var mødt frem og som dirigent fungerede Poul Erik Munk.

Formanden, aflagde sin beretning.

Under bemærkninger til beretningen var der tre punkter:

1. Uddybende orientering om de personer, der biograferes i den kommende jubilæumsbog.

2. Der blev udtrykt tilfredshed med at sommerekskursionerne er flyttet og nu er forsommeraftenekskursioner.

3. Svend Aage Møller orienterede om arbejdet med foreningens hjemmeside, herunder om hvad hjemmesiden rummer.

Beretningen blev herefter taget til efterretning.

På redaktørens vegne fortalte formanden om det bind, I modtog sidste vinter.

Denne beretning blev også taget til efterretning.

Kassereren forelagde regnskabet, der udviste et driftsoverskud på kr. 28.656. Han oplyste, at henlæggelsen til Stibolts fraseologi i 2005 er ændret til et jubilæumsfond. Han oplyste endvidere, at medlemstallet var 702, hvilket var en nedgang på 18 incl. de biblioteker, der er faldet væk.

Regnskabet blev herefter taget til efterretning.

Uændret kontingent blev foreslået, 175 kr.

Til bestyrelsen genvalgtes Ann Vibeke Knudsen, H.V. Jørgensen, Per Thule Hansen, Niels Aakjær og der var nyvalg af Jakob Seerup, som herefter præsenterede sig selv og redegjorde for sit liv og levned, herunder om sit arbejde som museumsin-

spektør på Orlogs/Tøjhusmuseet samt forskning i en 1700tals dansk søofficers dagbog.

Der var også genvalg af Mogens Lau - men nyvalg af Erling Juul-Pedersen - som revisorer samt af Jørn Uffe Hansen som revisorsuppleant.

Bestyrelsen havde besluttet, at der ikke blev uddelt Bornholmerpris for 2005.

Efter at den obligatoriske kaffe var drukket, besøgte deltagerne Valborg Andersen på Frostegårds Skæreri, hvor de med hende som guide fik lov at nyde den meget fine have.

Bestyrelsen konstituerede sig efterfølgende på sit første bestyrelsesmøde 31. oktober som følger:

Formand: Ann Vibeke Knudsen
Næstformand og sekretær: Robert Hansen
Kasserer: Erik Svendsen
Redaktør: Jakob Seerup
Forretningsudvalg: Formand, næstformand, kasserer, redaktør samt Lillian Hjorth Westh.

Bestyrelsen har i alt afholdt fire bestyrelsesmøder i den forløbne periode. (31.10. 05, 16.03.06, 9.05.06 og 7.08.05). Til orientering kan jeg fortælle foreningens medlemmer, at bestyrelsesmøderne foregår på skift i bestyrelsesmedlemmernes hjem, og at udgifter til møderne tilsvarende afholdes af de enkelte bestyrelsesmedlemmer privat.

Formål
Foreningens fornemste opgave er at sikre den fortsatte udgivelse af årbogen, "Samlingerne", som repræsenterer den samlede og fortsatte krønike om Bornholms historie i al sin mangfoldighed. Her har læg og lærd mulighed for at få publiceret stort og småt om emner, som alle har Bornholms historie som fælles omdrejningspunkt.

Vi har ofte på møderne diskuteret, hvorledes vi kan udbrede kendskabet til og stimulere interessen for den bornholmske historie.

Tiderne har ændret sig. Da foreningen startede for nu 100 år siden, var den sammen med Bornholms Museum alene om formidlingen af øens historie. Dengang var de lokale kulturudbud af endda særdeles begrænset omfang. Nu bombarderes man med allehånde former også for historisk underholdning, det være sig på tv, i radio eller i imponerende og spraglede publikationer. For ikke at glemme det allervigtigste, den fuldstændige endeløse formidling på internettet. Over for det udbud fremstår vores forening efterhånden som et relikt fra længst svundne dage. En forening for folk, der er kommet op i årene. En forening desværre også med et jævnt faldende medlemstal.

Det er ikke enestående for denne forening, sådan er tendensen helt generelt på landsplan.

Men det skal man selvfølgelig ikke lade sig blokere af, man må tage kampen op og finde ud af, hvordan man fornyer sig, hvordan man overlever en periode med svigtende historisk interesse - i hvert fald i foreningens regi.

Jeg må tilstå, at jeg ikke her kan komme med de vise ord; bestyrelsen har ikke én genial løsning på det problem. Men der går ikke et bestyrelsesmøde, hvor vi ikke diskuterer, hvorledes vi kan skabe nyt liv i de gamle klude. Nye tiltag, kalder vi punktet.

Et af de nye indlysende tiltag er naturligvis at få unge folk ind i bestyrelsen, og det er vi nu godt på vej til.

Men det kommende år skal vi bruge til at diskutere foreningens fremtid.

Foredrag og rejser

I efteråret 2006 bliver det store arrangement fejringen af vores 100års jubilæum. Det vender jeg tilbage til.

Vinter/forår 2007 har vi planlagt at arrangere foredrag, dels om Øens berømte runesten, dels foredrag af to af Bornholms Museums unge, nyansatte historikere, om deres specialer, "Landssvigerne", en ny måde at fokusere på Anden Verdenskrig på - og om De vestindiske Øer - som også mange bornholmere havde tilknytning til! Måske er der andre unge historikere, som vi også kan få på bane?

I den forgangne sæson har der ikke været foredrag. Derimod var der arrangeret en meget vellykket rejse til det nordøstlige Polen i september 2005. Billeder fra turen kan ses på vores hjemmeside. Rejsen var arrangeret i et samarbejde mellem Foreningen Norden, Bornholms Museumsforening og vores forening. Når turen blev en så stor succes skyldtes det ikke mindst, at Niels Chresten Andersen fra Regionskommunens EUsekretariat ydede en stor indsats ved tilrettelægningen af turen. Vi er ham stor tak skyldig!

Vi ville principielt gerne fortsat arrangere rejser med historisk mål og indhold, men der er ikke pt. bestyrelsesmedlemmer, der mener at kunne påtage sig opgaven. Hvis der blandt de tilstedeværende er nogen, der har lyst til at være rejsearrangører, er jeg sikker på at vi er mange, der gerne deltager!

Hjemmesiden

Vi har selvfølgelig vores hjemmeside, som tidligere omtalt og som allerede nu er under vældig udbygning, takket være vores bestyrelsesmedlem Svend Aage Møller. Et af de væsentlige tiltag er en samkøring af samtlige registre over samlingernes efterhånden tre rækker. De er ikke helt på plads endnu, men der arbejdes vældigt med sagen. Man vil med tiden kunne gå ind på vores hjemmeside og slå snart sagt hvad som helst op, af det der er skrevet om i samlingerne. Men ligeså vigtigt er det, at søgemaskinerne får fat på registrene således at folk på den måde vil kunne finde vej til vores mange publikationer med uendelige mange værdifulde bidrag om Bornholms historie. Allerede nu er der altså lidt hjælp at hente!

Hjemmesiden kan selvfølgelig udnyttes på utallige andre måder, men alt arbejde er også frivilligt her, og hvis nogen er interesseret er det blot om at melde sig!

Sommerekskursion

Igen i år inviterede vi på en lille sommerekskursion, denne gang til Melstedgård, eller nærmere til et telt uden for Melstedgård, hvor restaureringen af den gamle Tejn Stubmølle foregik og stadig foregår.

Som forhåbentlig de fleste bekendt, ejes møllen af Foreningen Bornholm. Foreningen foreslog for en del år siden, at møllen blev flyttet til Melstedgård, da placeringen i Tejn med årene ikke var særlig hensigtsmæssig. Men sådan en flytning og ikke mindst restaurering og genopstilling koster mange penge. Rigtig mange penge! Efterhånden er det lykkedes at skrabe de knap 2½ mio kr. sammen det koster, og nu ser det ud til at møllen snart står igen.

8. juni 2006 var et halvt hundrede mennesker mødt op for at høre arkitekt Niels-Holger Larsen fortælle om flytningen af møllen. De fire håndværkere, der arbejder med møllen var også mødt frem og fortalte ligeledes om deres arbejde. Bagefter kunne man gå en aftentur ind på Melstedgård, hvor der naturligvis også var kaffe på kanden! Det var tre foreninger der stod for arrangementet, Foreningen Bornholm, Bornholms Museumsforening og så os. Vi håber at finde et tilsvarende relevant mål til næste år. Og vi vil i god tid sørge for, at der bliver lagt oplysninger om dette og andre arrangementer på vores hjemmeside.

100-års-jubilæum 2006

I 2006 vil vi markere foreningens 100års jubilæum. Vi vil indbyde til reception og vil sørge for en festlig eftermiddag med taler, underholdning, uddeling af ærespriser! Og meget mere. Og vi håber meget, at foreningens medlemmer vil møde talstærkt op.

En tak til alle

Traditionen tro vil jeg godt her til sidst takke bestyrelsens medlemmer for arbejdet i det forgangne år. Jeg vil også godt takke foreningens medlemmer især for økonomisk støtte til vores arbejde; uden jeres trofaste støtte ville det ikke være muligt at udgive Samlingerne hvert år, således som det stort set er lykkedes for foreningen fra 1906 til i dag.

Vi kan godt bruge flere medlemmer, så hvis hvert medlem påtog sig at tegne minimum ét nyt medlem - ja så ville fremtiden se lys ud!

Også en tak til pressen, for en positiv interesse og en bevågenhed, der er med til at gøre Historisk Samfund lidt mere synlig i den bornholmske bevidsthed. Vi er ikke mindst taknemmelige for den interesse, der udvises for vores årbog.

Herefter overlader jeg beretningen til foreningens - forhåbentlig - velvillige behandling.

Love for Bornholms historiske Samfund

§ 1. Foreningens navn er »Bornholms historiske Samfund«.

§ 2. Foreningen har til formål at vække og bevare interessen for Bornholm og dens fortid. Foreningen udsender et årsskrift »Bornholmske Samlinger« med afhandlinger om bornholmske forhold, eller undtagelsesvis selvstændige værker om Bornholm.

§ 3. Enhver interesseret kan blive medlem ved henvendelse til et af bestyrelsens medlemmer.

§ 4. Foreningen afholder generalforsamling hvert år i august eller september måned efter bekendtgørelse i øens dagblad en uge i forvejen.
Generalforsamlingen er foreningens øverste myndighed, og dens beslutninger træffes ved almindelig stemmeflertal.

§ 5. Generalforsamlingen vælger en bestyrelse på 9 medlemmer for 2 år, således at der hvert år afgår skiftevis 4 og 5 medlemmer, første år ved lodtrækning. I denne bestyrelse skal hvert af øens herreder være repræsenteret med mindst et medlem. – Samtidig vælges 2 revisorer samt 1 revisorsuppleant.

§ 6. Bestyrelsen konstituerer sig med en formand og en næstformand, der også er sekretær. Bestyrelsen vælger desuden kasserer og redaktør, der ikke behøver være medlemmer af bestyrelsen. – Bestyrelsen vælger et forretningsudvalg på 5 medlemmer, hvori kasserer og redaktør skal være medlemmer.

§ 7. Det årlige kontingent fastsættes af generalforsamlingen. Kontingentet opkræves i maj måned ved girokort.

§ 8. Modtageren af Bornholms historiske Samfunds ærespris »Bornholmerprisen« skal være indstillet af en enstemmig bestyrelse.

§ 9. I tilfælde af foreningens opløsning overgår evt. aktiver til Bornholms Museum.

Foreningens love er sidst trykt i Bornholmske Samlinger, III. række, bd. 19 i 2005.

På foreningens generalforsamling d. 1. september 2001 blev kontingentet sat til kr. 175,00.

Forfatternes navne og adresser

H.V. Jørgensen
Kanegårdsvej 10
3700 Rønne

Finn Bræstrup Karlsen
Vimmelskaftet 14
3700 Rønne

Ann Vibeke Knudsen
Vimmelskaffet 2
3700 Rønne

Kjeld Borch Vesth
Gammel Mønt 37
1117 København K

Finn Ole Sonne Nielsen
Lynggårdsvej 21, Olsker
3770 Allinge

Karenmarie Exsteen
Skippergænge 2
3730 Nexø

Jens Sørensen
Haslevej 16
3700 Rønne

Jonna Rohmann
H.C. Ørstedsvej 38
1879 Frederiksberg C

Niels-Holger Larsen
Vimmelskaftet 2
3700 Rønne

Ebbe Gert Rasmussen
Østerled 43
3700 Rønne

Niels Foght
Provstegade 10
3700 Rønne

Bornholms historiske Samfunds bestyrelse

Ann Vibeke Knudsen (formand)
Vimmelskaffet 2
3700 Rønne

Robert Hansen (næstformand og sekretær)
Godthåbsvej 4
3751 Østermarie

Erik Svendsen (kasserer)
St. Torvegade 1
3700 Rønne

Jakob Seerup (redaktør)
Nørregade 58
3730 Nexø

Svend Aage Møller (webmaster)
Smedegårdsvej 61
3700 Rønne

Per Thule Hansen
Søborgstræde 8
3700 Rønne

Ebbe Gert Rasmussen
Østerled 43
3700 Rønne

H.V. Jørgensen
Kanegårdsvej 10
3700 Rønne

Niels Aakjær
Pilevangen 23
3700 Rønne

Anette Eriksen
Ll. Torv 3, 3. tv.
3700 Rønne

Indmelding i Bornholms historiske Samfund kan ske ved henvendelse til ét af bestyrelsesmedlemmerne. Se nærmere på www.historisk-samfund-bornholm.dk.